

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

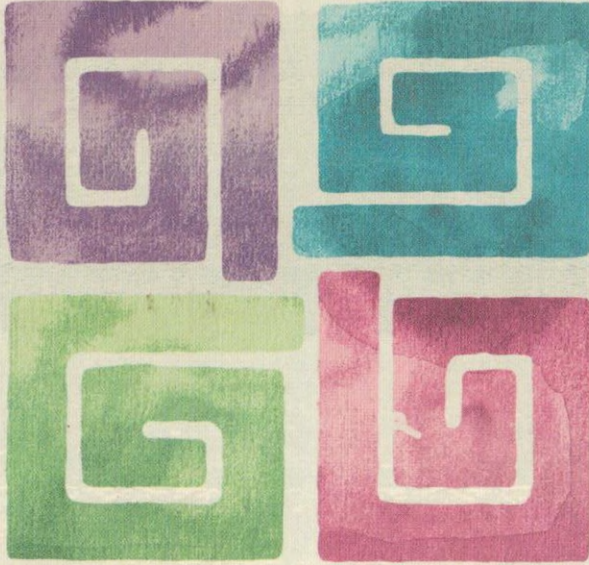
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BİLGİNİN BELİRSİZLİKLERİ

IMMANUEL WALLERSTEIN

TÜRKÇESİ: BERİVAN ALATAŞ

BİLGİNİN BELİRSİZLİKLERİ

IMMANUEL WALLERSTEIN

“... Sosyal bilimler, mevcut durumda neler olduğundan söz etmeye çalışır. Aynı anda hem toplumsal gerçekliği yansıtan, hem de bu gerçekliği etkileyen ve aynı anda hem gücünün hem de ezilenin aracı olan bir toplumsal gerçeklik yorumu inşa eder. Sosyal bilimler bir toplumsal mücadele alanıdır; ama biricik toplumsal mücadele alanı değildir ve muhtemelen toplumsal mücadelenin en önemli alanı da değildir. Sosyal bilimlerin tarihi biçimini nasıl önceki toplumsal mücadeleler belirlemişse, bunların kazanacağı biçimi de gelecekteki toplumsal mücadelelerin sonuçları belirleyecektir.

Yirmi birinci yüzyıldaki sosyal bilimler hakkında söylenebilecek tek şey, onun entelektüel açıdan heyecan verici, toplumsal açıdan önemli ve su götürmez biçimde gelişmeli bir alan olacağıdır.”

ISBN 6056117305

9 786056 117305

Immanuel Wallerstein

1930 yılında New York'ta doğdu. Kolombiya Üniversitesi'nden 1951 yılında lisans, 1959 yılında doktora diploması aldı ve aynı üniversitenin Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi oldu. 1955-1970 döneminde başlıca araştırma alanı Afrika'ydı. 1961'de *Africa: the Politics of Independence* adlı çalışması, 1967'de ise *Africa: the Politics of Unity* adlı çalışması yayımlandı. 1968 yılında Columbia Üniversitesi'ndeki reform hareketine etkin bir biçimde katıldı. 1971 yılında Montreal'de McGill Üniversitesi'nde görev aldı. 1976'dan bu yana New York eyaletindeki Binghamton Üniversitesi'nde sosyoloji profesörlüğü yapmakta ve Fernand Braudel Ekonomi, Tarihsel Sistemler ve Uygarlık Araştırmaları Merkezi'nin müdürlüğünü yürütmektedir. Temel yapıtı niteliğindeki *Modern Dünya Sistemi* adlı kitabını üç cilt halinde 1974, 1980 ve 1989 yıllarında yayımladı ve sosyal bilimlerde verimli bir damarın ortaya çıkmasına yol açtı. "Dünya sistemleri analizi" olarak bilinen bu anlayış ve çalışma tarzı mevcut kapitalizm analizlerine geniş bir bakış açısı ve tarihsellik boyutu getirdi.

Türkiye'de yayınlanan eserleri şunlardır: *Jeopolitik ve Jeokültür* (İz, 1993), *Sosyal Bilimleri Düşünmek* (Avesta, 1999), *Geçiş Çağı, Dünya Sisteminin Yörüngesi, 1945-2025* (Hopkins ile birlikte, Avesta, 2000), *Güncel Yorumlar* (Aram, 2001), *Ütopistik ya da 21. Yüzyılın Tarihsel Seçimleri* (Avesta, 2001), *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş* (Aram, 2004), *Modern Dünya Sistemi 1, 2* (Bakış, 2004, 2005), *Avrupa Evrenselciliği* (Aram, 2007), *Amerikan Gücünün Gerileyişi* (Metis 2004) *Bildiğimiz Dünyanın Sonu* (Metis 2000).

Sosyal Bilimler Dizisi -1

Bilginin Belirsizliği

Özgün Adı: The Uncertainties Of Knowledge

© Sümer Yayıncılık, 2013

Editör: Esra Eren

Çevirmen: Berivan Alaraş

Kapak Tasarımı ve Sayfa Düzeni: Murat Erol

ISBN: 978-605-61173-0-5

1. Baskı, Ocak 2013, İstanbul

Sertifika No: 12491

Baskı ve Cilt: Berdan Matbaacılık

Güven Sanayi Sitesi C Blok No: 239

Topkapı, İstanbul

Tel: 0212 613 11 12

Sertifika No: 12491

Mitani Basın ve Yayıncılık Ltd. Şti.

Hüseyin Ağa Mah. İsrıklal Cad. No: 36/1

Küçük Han Beyoğlu/İstanbul

Tel: 0212 251 62 27 - Fax: 0212 251 62 28

sumeryayincilik@yahoo.com

Bilginin Belirsizlikleri

Immanuel Wallerstein

?

İçindekiler

Giriş: Zamanın Belirsizlikleri	7
1. Kısım: Bilgi Yapıları	
1. Bilim İçin Bilimciliğe Karşı Olmak: Çağdaş Bilgi Üretiminin İkilemleri	13
2. Yirmi Birinci Yüzyılda Sosyal Bilimler	23
3. Sosyal Bilimlerde Kesinliklerin Sonu	45
4. Braudel ve Bilimler Arası: Boş Kilise Sıralarına Vaazlar Veren Bir Vaiz mi?	75
5. Zaman ve Süre: Üçüncü Halin Olanaklılığı ya da Braudel ve Prigogine Üzerine Düşünceler	90
2. Kısım: Disiplinlerin İkilemleri	
6. Dünya-Sistemleri Analizinin İzlediği Yol ya da Bir Teori Haline Gelmeye Karşı Koyma Yolları	104
7. Bilim Arayışındaki Tarih	143
8. Tarih Yazımı	162
9. Global Kültür(ler): Kurtuluş mu, Tehdit mi Yoksa Mit mi?	182
10. Sosyolojiden Tarihsel Sosyal Bilime: Olanaklar ve Engeller	191
11. Antropoloji, Sosyoloji ve Diğer Müphem Disiplinler	212
Teşekkür Notu	244
Yararlanılan Kaynaklar	

Zaman, birçok açıdan bize çok kesin görünür. Bugünlerde neredeyse herkes bir kol saatine sahip ve geçen zamanı ölçebiliyor. Fakat aslında hiçbir şey zamandan daha belirsiz değil. Zaman, tamamen sosyal bir yanılsama olmasa da ona yakın bir şey. Bunu bir düşünün.

Hepimiz şimdide yaşıyoruz. Birçoğumuz -en azından içinde bulunduğu çevrede- şu an neler olup bittiğini bildiğini, hatta bunu herkesten iyi bildiğini düşünüyor. Ancak şimdiki zaman, en çabuk gözden yiten gerçekliktir, ortaya çıktığı nanosaniye içinde sona erer. Yeniden ele geçirilemez. En fazla, o da son derece kısmi olarak kaydedilebilir. Tam olarak akılda kalmaz. Ona dair hafıza ve kayıt kolaylıkla aldatıcı olabilir. Aynı olaya tanıklık eden iki kişinin, bu olayı aynı şekilde gözlemlemesi nadir rastlanan bir durumken; bu iki kişinin, onu aynı şekilde hatırlaması, çok daha ender görülen bir durumdur.

Ama yine de hepimiz şimdide yaşıyoruz ve tek başımıza ya da toplu hareket ederek, şimdiki zamanı etkilemek üzere durmadan kararlar alıyoruz. Muhtemelen birçoğumuz için başka hiçbir şey, şimdiki zaman kadar önemli değildir. Şimdiki za-

manda -tekil veya kolektif- bir karar alabilmek için geçmişe başvururuz. Ama geçmiş nedir? Aslında geçmiş zaman, onun şimdiki zamanda ne olduğunu düşünüyorsak odur. Kuşkusuz, gerçek bir geçmiş mevcuttur; fakat geçmişi, ona kendi seçtiğimiz bir mercekten bakarak ancak şimdiki zamanda bilebiliriz ve tabii ki sonuç olarak hepimiz farklı geçmişler görürüz. Birey olarak farklı, grup olarak farklı ve akademisyen olarak farklı geçmişler görürüz.

Sadece farklı geçmişler görmekle de kalmayız; kendi geçmiş görümüzü, diğer herkese empoze etmemiz de bizler için son derece önemlidir. Çünkü geçmişteki herhangi bir ana ilişkin model imajlar, şimdiki zamanda yaşanan anın olayları açısından belirleyici bir unsurdur. Ayrıca bizim geçmişe ilişkin model imajlarımız durağan değildir. Sürekli olarak ve neredeyse şimdiki zaman kadar hızlı bir şekilde değişirler. Bunun nedeni, şimdideki eylemlerimizin, geçmişin yeniden yorumlanmasını gerektirmesidir. Şimdinin siyaseti, bu bakımdan ısrarcı ve süregendir. Devletler, toplumsal hareketler ve akademisyenler ayrı ayrı geçmişi tartışır. Bu tartışmalar duygulardan arınmış ılımlı tartışmalar değildir. Tam tersine bunlar, ateşli, genellikle öfkeli ve bazen de ölümüne tartışmalardır ve hiçbir zaman bir çözüme kavuşturulamazlar. En fazla, geçici olarak geniş bir konsensüs -daima muhalifleri olan ve etkili olduğu yerlerde, sürebildiği ölçüde varlığını devam ettiren bir konsensüs- oluşturulur.

Peki, öyleyse gelecek zaman için ne demeli? Birçok insan, şimdinin gelip geçiciliği ve geçmişin sürekli değişen doğası karşısında geleceğe sığınır ve kesinliği onda arar. Geleceğe dair bu kesinliğin dayanağı teolojik, siyasi ya da bilimsel ola-

bilir. Fakat gelecek henüz yaşanmadığı için, bu tahminlerin gerçekte doğru olup olmadığı asla kanıtlanamaz. Kısa vadeli spesifik beyanlar içeren tahminlerin tutmadığı veya en azından tamamen tutmadığı görülmüştür. Eskatolojiler¹, esasen doğrulanabilir, değillerdir. Geleceğe olan inanç, tarih içinde farklılıklar göstermiştir. Bu inanç, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda inanılmaz güçlüydü. Fakat bu dönemin sonunda, bir hayal kırıklığı dalgası dünyaya yayıldı ve insanların büyük çoğunluğu geleceğe olan inancını yitirdi. Yine de, geleceğin kesinliklerine yatırım yapan birileri her zaman olmuştur.

Böylece vardığımız nokta şudur: Şimdiyi bilemeyiz, geçmişini bilemeyiz, geleceğini bilemeyiz. Bu bilinmezlik bizi nasıl bir duruma sokuyor ve özellikle, kendini sosyal gerçekliği açıklamaya adanmış farz eden sosyal bilimlerini nasıl bir duruma sokuyor? Çok zor bir duruma sokuyor diyebiliriz sanırım. Ama çaresiz değiliz. Eğer muğlaklığı, bilgi sistemlerimizin temel yapı taşı olarak ele alırsak; -her ne kadar tam ve hiçbir şekilde determinist olmasa da- içinde yaşadığımız şimdide, sahip olunan tarihi seçeneklere odaklanmada, deneysel olarak yararlı olacak gerçeklik anlayışları inşa edebiliriz.

Bu kitap, böylesi belirsiz bir bilginin parametrelerini araştırma çabası olmasının yanı sıra; bu bilginin değerinin atırılması ve onun bireysel ve kolektif ihtiyaç, arzu ve umutlarımıza daha uygun hale getirilmesi için neler yapılabileceğini ortaya koyma girişimidir. Bilim hepimizi ilgilendiren bir macera ve fırsattır ve hepimizi, ona katılmaya, onu inşa etmeye ve onun sınırlarını keşfetmeye sevk eder.

1- Eskatoloji: İnsanlığın nihai kaderini veya dünya tarihini sonuçlandıran olayları inceleyen teoloji dalı (ç.n.).

I. KISIM

Bilgi Yapıları

1.

Bilim İçin Bilimciliğe Karşı Olmak: Çağdaş Bilgi Üretiminin İkilemleri

Bilim, bugünlerde bir saldırı ile karşı karşıyadır. Bilimin hakikatin en kesin biçimi (çoğu insana göre hakikatin tek kesin biçimi) olarak son iki yüzyıldır sahip olduğu tartışmasız saygınlık, artık geçerli değildir. Teoloji, felsefe ve halk bilgeliğinin hakikat iddialarının, tartışmalı olmasından dolayı yalnızca bilimin kesinlik sunabileceğine inanmaya alıştık. Bilim insanlarının, tüm bilimsel savların, ortaya çıkan yeni bilgiler doğrultusunda gözden geçirilip düzeltmeye tabi oldukları yönündeki son derece alçakgönüllü iddiası, bilimi hakikat bildiren rakip formlardan ayırmış görünüyordu. Bilim insanları, bu rakip hakikat savlarının ideolojik, spekülatif, geleneksel ya da öznel olduğunu; dolayısıyla daha az güvenilir, hatta olabildiğince az güvenilir olduğunu ileri sürdüler. Çoğu kimse için “bilimsel” ve “modern” sözcükleri, hemen hemen eş anlamlı hale geldi ve bu sözcük neredeyse herkes için övgüye değerdi.

Fakat son yirmi yıldan beri bilimin kendisi, bilim insanlarının uzun bir zamandır teoloji, felsefe ve halk bilgeliğine yönelttikleri saldırının aynısına maruz kalmaktadır. Artık bilim de ideolojik, öznel ve güvenilmez olmakla suçlanıyor. Bi-

lim insanlarının teorilerinde, sonuçta yalnızca mevcut hâkim kültürün görüşlerini yansıtan birçok *a priori* önermenin bulunduğu tartışılıyor. Bilim insanlarının verileri manipüle edip halkın güvenini manipüle ettiği ileri sürülüyor. Elbette ki bu suçlamalar, -doğrulanabildikleri ölçüde- bilim insanlarını, onların diğer hakikat formlarına yöneltmiş oldukları aynı türden eleştirel, kültürel yargılara maruz bırakacaktır.

Ancak bazı eleştirmenler daha ileri gitmiş; evrensel bir hakikatin var olmadığını ve tüm bilgi iddialarının zorunlu olarak öznel olduğunu savunmuştur. Daha sağlam olan bu eleştiriler -bu toptan görecelilik ifadesi- karşısında bilim insanlarının tepkisi, bu tür saldırıları, irrasyonalizmi geri getirme çabası olarak kınamak olmuştur. Bazı bilim insanları daha da ileri giderek; bilimsel aktivitenin topluma yerleşikliğinin (embeddedness) analizine dayanan en ılımlı bilim eleştirilerinin bile -en sonunda nihilist bir göreceliliğe yol açan kaygan zemine geçit verdikleri gerekçesiyle- alçakça olduğunu iddia etmiştir.

Bizim bugün, dünya genelinde kültürel olarak bulduğumuz nokta budur. Kendimizi, bilgi kaynak ve kurumlarının denetimi için sürdürülen bir mücadeledeki karşılıklı ithamların çatışması içinde buluyoruz. Artık bilimsel faaliyetimizin felsefi önermeleri ve bilgi yapılarının siyasi bağlamı üzerine derinlikli düşünerek, durum değerlendirmesi yapmamızın zamanı gelmiştir.

Yeni bir bilimsel iddianın geçerli ya da -hatta- akla yatkın olduğunu nasıl bilebiliriz? Bilginin karmaşık uzmanlaşma düzeyinin durmadan arttığı bir ortamda, yalnızca çok az kişi, her bir özgün bilimsel iddia için; gerek sunulan kanıtların niteliği gerekse de verilerin analizine uygulanan teorik akıl yü-

rütmenin kısıtları hakkında, rasyonel bir değerlendirme yapma kapasitesine sahiptir. Bilim “zorlaştıkça”, bu durum daha da geçerli hale gelecektir. O halde *Nature* gibi genel bir bilimsel dergide ya da *Times of India* gibi entelektüel bir gazette, X adlı bir bilim insanının, yeni bir bilgi iddiasında bulunduğunu okuduğumuzda, bizi iddianın mantıklı olduğuna inanmaya sevk eden şey nedir? Bizler saygın otoritelerden gelen kümülatif doğrulama kriterlerini kullanma eğilimindeyiz. Haber yayım öznelerini, bir güvenilirlik ölçeğine göre sıralarız. Aynısını, yeni önerme hakkında yorum yapan insanlar için de yaparız. Peki dergilerin veya ismi alıntılanan akademisyenlerin, güvenilir olup olmadıklarına kanıt oluşturan bu güvenilirlik ölçeklerini nereden ediniriz? Bu tür ölçekler nadiren yazılı halde bulunur. Dolayısıyla biz aslında bu güvenilirlik ölçeklerini daha başka güvenilirlik ölçeklerinden ediniyoruz. Eğer tanıdığımız diğer “aklı başında” insanlar, *Nature’nin* saygın, güvenilir bir dergi olduğunu söylerse, genellikle bunun doğruluğuna inanırız. Böyle üstü kapalı ne kadar çok güvenilirlik ölçeğinin birbiri üzerine inşa edildiğini görmek için fazla çaba gerekmez.

Peki bu güvenilirlik ölçeklerini, iskambil kağıdından kuleler gibi yıkılmaktan alıkoyan nedir? Bizler, belirli bilgi alanlarındaki birçok “uzmanın,” birbirilerini sıkı bir gözetim altında tutacakları ve verilerin düşük kaliteli veya akıl yürütmenin zayıf olup olmadığını, aksini gösteren kanıtların ihmal edilip edilmediğini ya da *daha ziyade* bir aldatmanın olup olmadığını, yüksek sesle kamuya duyuracakları ihtimaline bel bağlarız. Böylece ilgili uzmanlar arasındaki sessizlik; onaylama olarak değerlendirilir ve bu konsensüs, güvenimizi tazeleyerek

kişisel bilgi-depolama sistemimize yeni hakikatler katmamıza olanak sağlar. Oysa tartışma, bizde hakikat iddiasına dair bir kuşku uyandırır. Bu da bizim, tekil uzmanlardan ziyade kendi kendini oluşturmuş bir uzmanlar topluluğuna riayet ettiğimiz anlamına gelir.

Fakat hemen hemen tek sesle konuşan bir uzmanlar topluluğunun, saygı ve güvenimizi hak ettiğine inanmamızı sağlayan nedir? Bu uzmanlar topluluğuna büyük oranda, şu iki varsayım temelinde saygı ve güven duyarız: bu uzmanlar, güvenilir kurumlarda iyi eğitim almışlardır ve makul ölçüde tarafsızdırlar. Bu kriterlere ayrılmaz bir ikili olarak değer veririz. Uzmanlaşmış bilginin edinilmesinin zor olduğunu; uzun ve titiz bir çıraklık eğitimi gerektirdiğini varsayarak. Sırası gelince güvenilirlik ölçekleriyle değerlendirilen resmi kurumlara, büyük bir güven duyarız. Benzer kurumların birbirini denetlediğini; böylelikle dünya genelindeki karşılıklı değerlendirmelerin, bu tür açık ve üstü kapalı ölçeklerin güvenilirliğini garanti ettiğini varsayarak. Kısacası, uzmanların uygun yetenekleri olduğuna, bilhassa kendi alanlarındaki yeni hakikat iddialarını değerlendirme yetenekleri olduğuna inanırız. Onların kendi alanlarında sahip oldukları yeterliliğe ve kazandıkları saygınlığa itibar ederiz.

Bilim insanlarının yeterliliklerine olan güvenimiz ile birlikte, onların görece tarafsızlıklarına olan güvenimiz de tamdır. Bilim insanlarının (teologlar, felsefeciler ve halk bilgelelerinin aksine), verilerin akılcı yorumlanmasıyla ortaya çıkan herhangi bir hakikati, bu hakikatleri saklama, çarpıtma ya da inkar etme ihtiyacı hissetmeksizin kabul etmeye ruhsal olarak hazır olduklarına inanırız.

Geçen yirmi yılın septikleri, tam da bu iyi eğitim ve tarafsızlık iddiaları üzerine odaklanmışlardı. Bu septikler, uzmanlık eğitiminin, sıklıkla -belki de hemen her zaman- yapılan analizlerde, önemli unsurların ihmal veya tahrip edilmesine neden olacak kadar sıkı örgütlendiğini ileri sürmüşlerdi. Bu, kısmen, bilim insanı olarak görev alanların içinden geldikleri toplumsal tabanların bir işlevidir. Elbette, bilim insanları orantısız bir şekilde dünya genelinde hakim olan toplumsal tabaka arasından çıktığı ölçüde, problem seçiminde bir çarpıklık olabileceği düşünülebilir. Sosyal bilimler açısından gün gibi ortada görünen bu durumun, fen bilimleri için de geçerli olageldiği görünmektedir. Kuramsal önermelerin seçimi -tanımlayıcı metaforların kullanımı- daha da büyük bir önem teşkil etmekteydi. Burada bilimsel önyargılar daha az görünür olup derinlerde saklıydı. Bu durum, eleştirilenlerin kasıtlı önyargılar sorununun ötesine geçip, (bilim insanının da farkında olmayabileceği) yapısal ya da kurumsal önyargılar sorununa yönelmesine neden oldu. Bütün bunların doğru olması halinde; eğitim yetersiz kalmış, hatta muhtemelen olumsuz bir etki yapmış olacaktı.

Elbette ki, bu durum salt bir eğitim sorunu olmayıp, aynı zamanda bir norm sorunudur. Tarafsızlık normu, modern bilimin kurumsallaşmasında merkezî bir öneme sahiptir. Bu norm herhangi bir bilim insanı tarafından ihlal edilse bile, normun, kendi ihlaline yönelik eğilimleri sınırlandıracak ölçüde güçlü olduğu varsayılır. Tarafsızlık; bilim insanının araştırmayı, analiz mantığı ile veri örüntülerinin onu yönlendirdiği noktaya dek sürdürmesi ve kendisinin de desteklediği bazı sosyal politikalara zarar verebilecek ya da takdir ettiği

meslektaşlarının itibarını zedeleyebilecek olsa da, bu araştırmanın sonuçlarını kamuya duyurmaya hazır olması anlamına gelir. Tarafsızlık kavramı, bilim insanının hiç tereddüt etmeden sahtekarlık yerine dürüstlüğü seçeceğini varsayar. Fakat elbette ki, gerçek dünyada işler böyle yürümez. Bilim insanları birçok baskıya -hükümetlerden, nüfuzlu kurum ya da kişilerden ve meslektaşlardan gelen dış baskılar ile kendi süper egolarından kaynaklanan iç baskılara- maruz kalır. İstisnasız olarak hepimiz, bu tür baskılara karşı bir dereceye kadar tepki gösteririz. Ayrıca Heisenberg ilkesi² de açıkça ortadadır. Araştırma süreci, -gözlemlerin yapılmasına aracılık eden prosedür- araştırma nesnesini dönüştürür. Belirli koşullar altında, bu süreç nesneyi o kadar çok dönüştürür ki, elde edilen veriler son derece güvenilir hale gelir.

Ayrıca bilim kurumunun kendi çıkarı, eğitim programı üzerinde olumsuz etki yapabilir. Tarafsızlığın korunması temelinde haklı gösterilen uzmanlığı sertifikalandırma sistemi; tarafsızlık ilkesiyle hiç ilgisi olmayan, hatta bu ilkeye karşıt olan gerekçelerle, bilim kurumunun tüm dünyada mesleğe girişleri sınırlandırmasını sağlar. Ancak sertifikalandırma sürecine siyasetin karıştırılması (uzmanların kurumsal özerkliğin karışıtı) da aynı duruma yol açabilir. Bu durum iki ateş arasında kalmaya benzer.

Fakat dikkatli bir incelemeye konu edildiklerinde, iyi eğitim ve tarafsızlığın sunduğu güvenceler yıpranıyorsa, uzmanların beyanlarına neye dayanarak güvenebiliriz? Ve eğer bu tür

2- Belirsizlik ilkesi 1927 yılında Werner Heisenberg tarafından öne sürüldü. Heisenberg'in belirsizlik ilkesine göre, kuantum fiziğinde, bir parçacığın etmeni (momentumu) ve konumu aynı anda kesin bir doğrulukla ölçülemez (ç.n.).

beyanlara güvenemezsek; artık bilimsel iddiaların -en azından doğrudan yeterli olduğumuzu düşünmediğimiz bütün o alanlardaki bilimsel iddiaların- geçerliliğini nasıl kabul edebiliriz?

Bu tür vahim kuşklar karşısında verilebilecek tek bir güçlü yanıt vardır. Eğer uzmanlara güvenmezsek, birçok şey hakkında nasıl bilgi sahibi olabiliriz? Başka hangi kaynaktan daha güvenilir yargılar türetebiliriz? Uzmanların kendi alanlarında otorite olma iddialarının, yalnızca görünüşte doğru olduğu gerekçesine dayanarak bütün uzmanları reddedersek, aslında daha mı iyi yapmış olacağız? Bu durumu, hepimizin belirli aralarla karşı karşıya geldiği temel bir pratik meseleye uyarlayabiliriz: Sağlığımızı korumak. Modern bilim bir yandan bize canlı organizmaların işlevinin bozulabileceğini; başka bir deyişle onların “hastalanabileceğini” söyler. Aynı zamanda, birçok durumda, tıbbi müdahalelerin bu bozuklukları onarabileceğini de söyler. Ayrıca bu tür bir müdahale yapılmadığı takdirde, birçok vakada “daha kötüye gideceğimizi” ve hatta öleceğimizi söyler. Öte yandan günümüz doktorlarının teşhis, prognoz³ ve tedavi konularında hemfikir olduklarını biliriz. Bunun yanı sıra, farklı zamanlarda ve -bir dereceye kadar- farklı mekânlarda birbiriyle uyuşmayan uygulamalarının (1990’ların reçeteleri 1890’ların reçetelerinden oldukça farklıdır) olageldiğini biliyoruz. Ve yapılan muayene ve tedavilerden kaynaklanan hastalıklar olduğunu da biliyoruz.

Eğer yüksek ateşimiz varsa, tavsiye ve yardım istememiz olasıdır. Eğer bu tavsiyeyi bir doktordan-bilim insanından almaya istekli değilsek, kimlerden ve neye dayanarak tavsiye almaya istekli oluruz? Besbelli ne kadar ciddi bir tıbbi müda-

3- Prognoz: Bir hastalığın süresi ve gelişimi hakkındaki tahmin (ç.n.).

halenin tavsiye edildiği, bu durumda etkili olacaktır. Aspirin tedavisi, büyük bir sıklıkla sıradan bir şey olarak görülür. Ama karmaşık bir beyin ameliyatının tavsiye edilmesi, hastaların tereddüt etmesine neden olur. Sonuçta bir çoğumuz, *faute de mieux*⁴, karmaşık beyin ameliyatı konusunda başkalarının tavsiyesini dinleriz, ama kimlerin? Tabii ki bu tavsiyeleri kabul etme noktasında tereddüt ederiz; kuşkularımız konusunda bahse girme noktasında ise, daha fazla tereddüt ederiz.

Öyleyse mesele nedir? Bence pıreye kızıp yorgan yakmamalıyız. Bu nedenle “Bilimcilğe Karşı, Bilim İçin” başlığını kullanıyorum. Bilimcilik derken; bilimin tarafsız ve toplum dışı olduğu, onun hakikat iddialarının daha genel felsefi savları referans almaksızın kendi kendini idame ettirdiği ve bilimin, bilginin yegane meşru biçimini temsil ettiği yönündeki iddiaları kastediyorum. Bana öyle geliyor ki; son yılların kuşkucuları, -birçok konuda eski zamanların eleştirilerini yeniden gündeme getirerek- bilimciliğin mantıksal zayıflığını gözler önüne seriyorlar. Bilim insanları, savunmaya geçerek bilimciliği korudukları ölçüde, bilimin meşruiyetini ortadan kaldıracaklardır.

Aksine bilim, bana göre, insanın çok önemli bir macerası, belki de onun en büyük macerasıdır. Kanımca bilim, nispeten mütevazı olmakla birlikte, kesinlikle can alıcı iki iddiadan oluşur: (1) Bizim algımızın ötesinde var olan ve var olacak olan bir dış dünya vardır. Bu dünya beynimizin bir fantezisi değildir. Bu iddia ile tekbenci (solipsistic) bir evren iddiasını reddederiz. (2) Bu gerçek dünya, *kısmen* ampirik olarak bilinebilir; böylece bu bilgiyi deneysel kuramlaştırma şeklinde

4- Faure de Mieux: Daha iyi başka bir alternatif olmadığı için (ç.n.).

toparlama olanağı buluruz. Esas olarak, dünyayı baştan sona bütünüyle bilmemiz ve geleceği (önceden belirlenmiş olmadığı için) kesin bir doğrulukla tahmin etmemiz, doğal olarak imkansız olsa bile, varoluş koşullarımızı geliştirmek ve gerçekliği daha iyi yorumlamak için, ne öğrenebilirsek öğrenmeye çalışmak son derece yararlıdır. Bununla birlikte dünyanın gerçekliği sürekli değiştiği için, bu yorumların hepsi zorunlu olarak geçicidir ve pratik meselelerle ilgili olarak ulaştığımız sonuçlar konusunda ihtiyatlı olmak en iyisidir. Tıbbi tavsiye almamız söz konusu olduğunda, kendimizi içinde bulduğumuz durum, insanlığın ebedi durumu olabilir. Uzmanlardan asla emin olamayabiliriz, fakat onlardan vazgeçerek çok daha iyi bir hale gelmemiz de pek mümkün görünmüyor.

Gerek küçük, gerek büyük her türden kararla karşı karşıyayız. Örneğin, bir bilgisayarın kapasitesini geliştirmek küçük bir karardır, fakat bunun yaratacağı sonuçlar geniş bir alanı etkileyecektir. Belki de, bu teknolojik gelişim sürecinde mühendislere kayda değer bir hareket serbestliği tanımak ve büyük ölçüde onların ustalıklarına güvenmek, hepimiz için görece olarak makul olabilir. Burada bile, elbette ki onların dar kapsamlı teknik kararlarını daha geniş kapsamlı toplumsal meselelere -bilgisayar mühendisinin uzmanlık alanına girmeyen, hatta belki de onu ilgilendirmeyen sorulara- konu etmek isteyeceğiz. (acaba yeni teknoloji sağlığını, çevreyi veya kamu güvenliğini olumsuz yönde etkiliyor mu?) Öte yandan, bir dünya düzeni kurmak büyük, karmaşık ve birçoğumuzun doğrudan eyleme geçme kapasitesinin dışında kalan bir karardır. Kuşkusuz, varsayılan uzmanların (politikacı ve akademisyenler) tarafsızlık düzeyi oldukça düşüktür. Yetkinlikleri-

nin de kayda değeri şüphelidir (Ekonomistler, bizlere son zamanlarda kamu ekonomi politikaları konusunda kaç tane iyi tavsiye verdiler acaba?). Yine de bu tür bir karar, bir bilgisayarın kapasitesini geliştirmekten çok daha acil ve önemli bir mesele olabilir.

Üstelik insanların çoğu zaten bu durumun farkındadır. Bu derhal harekete geçme zorunluluğu ile karşı karşıya kalan birçok, insan dünyanın dört bir tarafında, bilimsel bilgi iddialarına sırt çevirip, teolojiye, felsefeye veya halk bilgeliğine dayanan bilgi iddialarına sarıldılar. Bu tür alternatif iddiaların daha az güvenilir olduklarından emin miyiz? Eğer öyleyse, neye dayanarak bu derecede emin olabiliyoruz? Bu durum aslında, çağdaş bilgi üretiminin üstesinden gelmesi gereken temel bir sorundur.

Burası, çağdaş dünya-sistemimizin kritik dönüm noktasını yeniden incelemenin yeri değil; bunu zaten daha önce birçok yerde yaptım. Kritik bir dönüm noktasında olduğumuzu belirtmekle yetinmek istiyorum. Mesele şudur: Önümüzdeki tarihsel seçenekler hakkında bilimci olmayan bilimsel analizler sunabilecek miyiz, sunamayacak mıyız? Bu konuda başarılı olmamız için kuşkusuz, en başta tabandaki otları ayıklamamız gerekir. Bilimciliğin ağır eli, ayıklanması gereken kısımlardan biridir. Etkili sebeplere ilişkin bilgilerin yanı sıra, değer ve niyetlerin de bilimsel seçenekleri şekillendirdiğini kabul etmemiz gerekir. Ütopycıları, sosyal bilimlerin içine dahil etmemiz gerekir. Nesnel bilim insanı imgesini terk edip, kibiri denetim altına almış, zekice düşünen bilim insanı imgesine geçmemiz gerekir.

Neyin vuku bulacağı -ya da hatta vuku bulabileceği- hakkında yazmak her zaman riskli olmuştur. Gelecek hakkında yazmak, indirgenemez bir spekülasyon unsuru içerir; çünkü gelecek doğası gereği belirsizdir (Prigogine 1997). Tek yapabileceğimiz yakın geçmişteki eğilimleri, geçmişteki bir gelişmenin yol açtığı ve hala izleniyor olması olası rotaları ve olası bir toplumsal seçimin ortaya çıkabileceği konumları belirlemeye çalışmaktır. Bu da, kaçınılmaz olarak sosyal bilimlerin tarihsel olarak nasıl yapılandığını, bugün bu yapılara yöneltilen meydan okumaların neler olduğunu ve gelecek yıllar ile gelecek çağda ortaya çıkabilecek nihai makul alternatiflerin neler olduğunu tartışmak anlamına gelir.

Sosyal bilimlerin geleceği hakkında tartışmanın ikinci bir zorluğu vardır. Sosyal bilimler, toplumsal hareketin sınırlanmış, otonom bir alanı değildir. Bunlar, daha büyük bir gerçekliğin parçası, modern dünyanın bilgi yapılarıdır. Bunun da ötesinde, tamamen olmasa da önemli bir ölçüde, modern dünyanın temel kurumsal çerçevesi -modern üniversite sistemi-içerisinde konumlanmışlardır. Sosyal bilimleri bir bütün olarak, bilgi yapılarının gelişimi ve üniversite sisteminin gelişen kurumsal çerçevesi içine yerleştirmeden; sosyal bilimlerin tarihsel yapılanmasını, bugün karşı karşıya olduğu sorunları ya da var olan makul alternatifleri tartışmak güç olacaktır.

Bu nedenle, bu konuları üç zaman çerçevesinde ele alacağım: Tarihsel yapılanma, günümüzdeki temel sorunlar ve gerçekleşmesi muhtemel gelecek alternatifleri. Gelecekle ilgili tartışmaya bir fon oluşturmak üzere, ilk iki zaman çerçevesine yalnızca genel hatlarıyla değineceğim. Zaman çerçevelerinin her birinde şu üç şeyi inceleyeceğim: Bir bütün olarak bilgi yapıları, üniversite sisteminin gelişimi ve sosyal bilimlerin özgün karakterini.

Modern dünyanın bilgi yapıları, eski dünya sistemlerinde bilinen bilgi yapılarından temel anlamda farklıdır. Diğer tüm tarihsel sistemlerde, değer sistemlerinin ne olduğuna ve bilginin üretimi ile yeniden üretiminin temel sorumluluğunun bu sistemdeki hangi değerler grubu içine yerleştirildiğine bakılmaksızın, tüm bilgilerin epistemolojik olarak birleşmiş olduğu düşünülmüştü. Elbette, verili herhangi bir tarihsel sistemde, farklı düşünce okulları gelişmiş ve “hakikatin” içeriği hakkında çeşitli çatışmalar yaşanmış olabilir; fakat asla kökten farklı olan iki tür hakikatin olduğu düşünülmemiştir. Modern dünya-sistemini eşsiz kılan özellik; onun, içinde -Snow’un bugünlerdeki ünlü tabiriyle (C.P. Snow, 1965)- “iki kültür” barındıran bir bilgi yapısı geliştirmiş olmasıdır.

Sosyal bilimlerin tarihsel yapılanması, “iki kültürün” mevcudiyeti tarafından yaratılan bir zaman çerçevesi içinde meydana geldi. Fakat bu iki kültürün, öncelikle, kendilerinin yaratılması gerekiyordu.⁵ Bu iki kültürün yaratılmasından önce

5- Walter Rüegg (1966,18) bize şunu hatırlatıyor: “On sekizinci yüzyıldan önce üniversitelerde ‘iki kültür’ sorunu yoktu. Immanuel Kant, (1724-1804) bir şiir profesörü olabilirdi; pedagoji, antropoloji ve doğal hukuktan, felsefenin çeşitli alanlarına, coğrafya, matematik ve astronomiye, beşeri bilimlerin bütün alanlarında dersler verdi. Kant’ın 1755’teki çıkış açan ilk çalışmaları, astronomik sistemin ortaya çıkışına adanmıştı.”

çifte bir sınır yokluğu söz konusuydu. Akademisyenlerin çalışmalarını, tek bir bilgi alanıyla sınırlandırmaları gerektiğine ilişkin bir anlayış, pek mevcut değildi. Ve felsefe ile bilimin ayrı bilgi alanları olduğuna ilişkin bir anlayış, neredeyse hiç mevcut değildi. Ancak felsefe ile bilimin, sözde “birbirinden ayrılması” ile sonuçlanan 1750 ile 1850 yılları arasındaki bir dönemde, bu durum kökten değişecekti. O zamandan beri, “felsefe” ile “bilimin” birbirinden tamamen ayrı, daha doğrusu birbirine düşman, bilgi biçimleri olduklarını kabul eden bir bilgi yapısı içinde faaliyet göstermekteyiz.

Bu yeni bilgi yapısının ortaya çıkışı, -bilim ile felsefe arasındaki epistemolojik bölünme- üniversite sistemine iki önemli yolla yansıtıldı. Bu yollardan ilki fakültelerin yeniden düzenlenmesiydi. Ortaçağdaki Avrupa üniversiteleri dört fakülte içerirdi: teoloji (en önemli fakülteydi), tıp, hukuk ve felsefe fakülteleri. 1500 yılından itibaren, teoloji giderek önemini yitirmeye başladı ve on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde neredeyse ortadan kayboldu. Tıp ve hukuk, daha dar kapsamlı bir biçimde; teknik bir hal almaya başladı. Bununla birlikte asıl can alıcı olan, felsefe fakültesinin gelişiminin öyküsüdür.

Felsefe fakültesinin başına ise iki şey geldi. İlk olarak, on sekizinci yüzyılda, felsefe fakültesinin içinde ve dışında, “uzmanlaşmış”⁶ yeni yüksek öğrenim kurumları ortaya çıktı. Üniversite sistemi temel olarak; felsefe fakültesi içinde -bu-

6- 1781'e gelindiğinde, Stuttgart'taki yeni bir üniversite, felsefe ve teoloji fakültelerini kaldırarak tıp ve hukuk fakültelerine, askerlik bilimi, Cameralwissenschaft (kamu yönetimi), orman mühendisliği ve ekonomi fakültelerini eklemişti. Fransız Devrimi sırasında, Fransız üniversiteleri feshedildiği zaman, geriye kalan tek şey üniversite dışında yer alan belirli alanlarda uzmanlaşmış okullardı -ki daha sonra Napoleon bu okulları Grandes Ecoles'in (Büyük Okul) temeli olarak kullanacaktı. Bkz. Frijhoff 1996, 46, 57-58; ve ayrıca bkz. Hammerstein 1996,633.

gün disiplin olarak adlandırdığımız- bir dizi uzmanlık alanı oluşturarak ve bu disiplinleri tek bir fakültenin (felsefe fakültesinin) çatısı altında toplamak yerine, genellikle iki fakültenin -bir edebiyat (ya da beşeri disiplinler⁷ ya da felsefe) fakültesi ile bir fen fakültesinin- çatısı altında toplayarak varlığını sürdürebildi.

İkinci olarak, bu organik yeniden yapılanma hakkında dikkate değer olan şey; sadece felsefe ve bilim arasındaki bölünmenin kurumsallaşması değil, beşeri disiplinlerin/felsefenin ihmal edilmesi pahasına, bilimin kültürel prestijinin sürekli artmasıdır. Önceleri bilimler, birbirlerine karşı üstünlük kazanmak için mücadele etmek zorundaydılar ve ilk başta üniversite sistemini bir biçimde düşmanca⁸ bulmuşlardı; fakat çok geçmeden dengeler tersine döndü.

O halde sosyal bilimler bu resmin neresinde yer alıyordu? Sosyal bilimler, Newtoncu bilimin kültürel hakimiyetinin gölgesi altında, ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarında kurumsallaşabildi. Sosyal bilimler, “iki kültürün” iddiaları ile karşı karşıya kalınca, mücadelelerini bir *Methodenstreit* (yöntem kavgası) şeklinde içselleştirdiler. Bir tarafta, beşeri disiplinlere yönelen ve ideografik⁹ bir epistemoloji kullanan sos-

7- Orijinal metinde geçen terim humanities'tir. Beşeri bilimler (human sciences) terimi ile karışmaması ve bilim başlığı altında sınıflandırılmadığının vurgulanması için bu terim, “beşeri disiplinler” şeklinde çevrilmiştir (ç. n.).

8- Bu nedenle, birçok bilimsel kurum ilk başta üniversitelerin dışında oluşturuldu. “Ancak on sekizinci yüzyılda ... ve ancak gerçek bilim fakültelerinin kurulmasından sonra, [bilimlere] kelimenin tam anlamıyla öğretim yapan üniversitelerde hak ettikleri yer verildi” (Frijhoff 1996,57). Roy Porter (1996) on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda bilimsel bilginin üniversite sistemleri içinde -gizli bir şekilde de olsa- yayıldığını savunarak, bilimsel kurumların ilk başta üniversite sistemi dışında oluşturulduğu iddiasının abartıldığını ileri sürer. Bununla birlikte, durumun tam bir entegrasyon durumu olmadığını da kabul eder.

9- Bir sözcüğü veya bir fikri temsil eden sembol aracılığıyla (ç.n.).

yal bilimciler vardı. Bu kişiler, tüm sosyal fenomenlerin tikelliğine, tüm genellemelerin sınırlı faydasına ve empati kurarak anlama ihtiyacına vurgu yaptılar. Diğer tarafta, doğa bilimlerine yönelen ve nomotetik¹⁰ bir epistemoloji kullanan sosyal bilimciler vardı. Bu kişiler ise, insani süreçler ile tüm diğer maddi süreçler arasındaki mantıksal benzerliği vurguladılar. Bu nedenle zaman ve mekân boyunca hep doğru kalan, basit evrensel yasaların araştırılmasına fiziği dahil etmeye çalıştılar. Sosyal bilimler, zıt yönlerde doğru dörtnala koşan iki ata bağlanmış bir insan gibiydi. Kendine özgü bir epistemolojik duruş geliştirmemiş olan sosyal bilimler, nötr bir duruşu kaldırmayacak iki devasa alan olan beşeri disiplinler ile doğa bilimleri arasındaki mücadelede paramparça oldu.

Doğa bilimleri ile beşeri disiplinler arasındaki iki kültür bölünmesinin ortasında kendilerine bir alan açmaya çalışırken, sosyal bilimlerin içinde ortaya çıkan metodolojik mücadeleleri, burada yeniden incelemeyeceğim. Bu *Methodenstreit*'ta, modern dünyayı incelemek için oluşturulan başlıca üç disiplinin, -ekonomi, siyaset bilimi ve sosyoloji- nomotetik olmasının tercih edildiğini ve bu sayede bu disiplinlerin mümkün olduğu ölçüde, Newton mekaniğinin yöntemleri ile epistemolojik dünya görüşünü kopya etmeyi amaçladığını hatırlatmak yeterli olacaktır. Diğer sosyal bilimler, kendilerini daha anlatısal ve beşeri disiplinlere daha yakın olarak tasarladılar; ama yine de kendi taraflı tutumları içinde “bilimsel” olmaya çalıştılar. Beşeri disiplinler içinde yer alan akademisyenler, ampirik veriler üzerine yapılan bilimsel vurguyu benimsediler; fakat evrensel “genellemeler” fikrine eften püften itirazlarda bulundular.

10- Yasa koyma, yasa oluşturma özelliğine sahip (ç.n).

Beşeri disiplinler ile doğa bilimleri “arasında kalan” ve “iki kültür” arasında derinden bölünmüş bir bilgi alanı olan sosyal bilimlerin “disiplinlere ayrılması”, 1945 yılı ile birlikte bir açıklığa ve sadeliğe kavuştu. Başlangıçta -1750’den 1850’ye kadar- durum oldukça karmaşıktı. İlk disiplinleri adlandırmak için birçok isim kullanıldı. Ama bu isimlerin ya hiçbiri kabul görmedi ya da çok az bir kısmı desteklendi. 1850’den 1945’e kadarki dönemde, bu isimlerin sayısı fiilen, bir ismi diğerinden açık bir şekilde ayırt eden, küçük ve standart bir isim grubuna indirgendi. Bizim görüşümüze göre, sadece altı isim akademi çevresinde yaygın kabul görmüştü ve bu isimler, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında makul görünen üç temel ayrışmayı yansıtmaktaydı: Geçmiş (tarih) ile şimdiki zaman (ekonomi, siyaset bilimi ve sosyoloji) arasındaki ayrışma, uygar Batı dünyası (yukarıda anılan dört disiplin) ile dünyanın geri kalanı (“ilkel” halklara yönelik olarak antropoloji ile Batılı olmayan “yüksek uygarlıklara” yönelik olarak doğu çalışmaları) arasındaki ayrışma ve sadece modern Batı dünyası için geçerli olmak üzere piyasa mantığı (ekonomi), devlet (siyaset bilimi) ve sivil toplum (sosyoloji) arasındaki ayrışma.

1945’ten sonra bu net yapı çeşitli sebeplerden ötürü bozulmaya başladı. Alan çalışmalarının yaygınlaşması, Batı-eksanli disiplinlerin dünyanın geri kalanına ilişkin olarak yapılan çalışmaları istila etmesine yol açtı ve bu alanların özel disiplinleri olan antropoloji ile doğu çalışmalarının işlevini ortadan kaldırdı (Wallerstein, 1997b). Üniversite sisteminin dünya çapında yayılması sonucunda, sosyal bilimcilerin sayısı hatırı sayılır bir miktarda arttı. Bunun neticesinde ortaya çıkan (sosyal bilimlerin) uygun pozisyon arayışları, sık sık

disiplinin mevcut sınırlarının ötesine “kaçak geçiş yapılmasına” ve böylelikle, disiplin sınırlarının de facto olarak bir hayli muğlâklaşmasına neden oldu. Bunun akabinde 1970’li yıllarda, daha önce göz ardı edilen grupların (kadınların, “azınlıkların” ve toplumun hakim eğilimlerinin dışında kalan sosyal grupların) akademiye dâhil olma talepleri, üniversitelerde disiplinler arası yeni çalışma programlarının oluşturulmasına yol açtı. Bütün bu gelişmeler, geçerli çalışma alanı adlarının artmaya başladığını ve tüm belirtilerin bunların artmaya devam edeceği yönünde olduğunu gösterir. Disiplin sınırlarının aşınmasını ve bunların de facto olarak birbirleriyle kesişmesini ve çalışma kollarının artışı dikkate aldığımızda; yararlı bir taksonomi sağlamayan muazzam sayıda kategorinin mevcut olduğu 1750-1850 yıllarındaki duruma, bir anlamda geri döndüğümüzü görürüz.

Sosyal bilimler, aynı zamanda bilginin doğa bilimleri, beşeri disiplinler ve sosyal bilimler şeklinde, üçe ayrılmasına yöneltilen saldırılardan da etkilendi. Bu tür saldırılar yönelten başlıca iki yeni bilgi hareketi vardı ve bunların hiçbirisi sosyal bilimlerin içinden çıkmış değildi. Bu bilgi hareketlerinden ilki “karmaşık sistemler analizi” (doğa bilimlerinde ortaya çıkmıştır) olarak adlandırılmışken; diğeri “kültürel çalışmalar” (beşeri disiplinlerde ortaya çıkmıştır) olarak adlandırılmıştı. Aslında, oldukça farklı bakış açılarından yola çıkan bu iki hareketin saldırı hedefindeki nesne aynıydı: On yedinci yüzyıldan beri doğa bilimlerinde var olan hâkim tavır; yani Newton mekaniğine dayanan bilim biçimi.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarından -özellikle de son yirmi yıldan- beri çok sayıda doğa bilimci, Newtoncu bilimin

önergelerine meydan okumaktadır. Bu doğa bilimciler, geleceği, doğası gereği belirlenemez bir şey olarak görürler. Denge durumlarını istisna olarak görüp, maddi fenomenlerin sürekli olarak denge durumundan uzaklaştığını ileri sürerler. Entropinin, kaostan yeni (fakat öngörülemez) düzenler meydana getiren çatallanmalara neden olduğunu düşünürler. Bu nedenle, entropinin sonucunda ölüm değil, yaratım ortaya çıktığı sonucuna varmışlardır. Onlara göre, öz-örgütlenme bütün maddelerin esas sürecidir. Bu görüşü bazı temel sloganlarla ifade ederler: Zamansal simetri değil, zaman oku; epistemolojik varsayım olarak kesinlik değil, belirsizlik; bilimin temel ürünü olarak basitlik değil, karmaşıklığın açıklanması.¹¹

Kültürel çalışmalar da, karmaşık sistemler analizi yapan bilim insanlarının saldırısı altındaki aynı evrenselcilik ve determinizme saldırdı. Kültürel çalışmalar, her şeyden önce sosyal gerçeklik adına ileri sürülen iddiaların, gerçekte evrensel olmadıkları gerekçesiyle evrenselciliğe karşı çıktılar. Kültürel çalışmalar, iyi ve güzel alanında (kurallar denen) evrensel değerler ileri süren ve metinlerin özünde bu evrensel değerlendirmeleri somutlaştırdığı yönünde metin analizleri yapan, beşeri disiplinler alanındaki akademik çalışmaların geleneksel biçimine karşı çıktılar. Kültürel çalışmalar, metinlerin sosyal fenomenler oldukları; belirli bir bağlam içerisinde yaratıldıkları ve yine belirli bir bağlam içinde yorumlandıkları ya da değerlendirildikleri konusunda ısrar ettiler.¹²

11- 1992'den itibaren alana bibliyografik bir genel bakış için bkz. Lee, 1992.

12- Kültürel çalışmaların -neredeyse tanım gereği- geçerli kabul edilen bir genel değerlendirmesi yapılmamıştır. Bir antoloji koleksiyonu için bkz. Grossberg, Nelson ve Treichler, 1992.

Klasik fizik, görünürdeki anomalilerin, yalnızca temel evrensel yasalar konusundaki bilgisizliğimizi yansıttığını ileri sürerek belirli “hakikatleri”, bertaraf etmeye çalışmıştı. Klasik beşeri disiplinler ise, “iyi ve güzele” ilişkin belirli değerlendirmeleri, görünüşteki bu değerlendirme farklılıklarının yalnızca onları meydana getiren kişilerin iyi bir zevke sahip olmadığı gerçeğini yansıttığını ileri sürerek, bertaraf etmeye çalışmışlardı. Bu iki hareket, -karmaşık sistemler analizi ve kültürel çalışmalar- doğa bilimleri ile beşeri disiplinlerdeki geleneksel görüşlere karşı çıkarken; bilgi alanını -bilim ile felsefenin on dokuzuncu yüzyılda birbirinden ayrılması ile öñü kesilen- yeni olanaklara açık hale getirmeyi amaçlamışlardı.

Newton mekaniğine yöneltilen eleştiriler; sosyal bilimcilerde, kamu düzeni alanında ulaşılan yetersiz sonuçların, ampirik araştırmacılar olarak sosyal bilimcilerin hatasından kaynaklanmayıp, onların Newton mekaniğinden devrıldıkları yöntemler ile kuramsal varsayımlardan kaynaklanıyor olabileceği yönünde ortak bir hissiyat oluşmasına yol açtı. Kısaca, bilim insanları, çok kesin bir şekilde reddettikleri o sağduyulu önermeyi, -sosyal dünyanın doğası gereği belirsiz bir alan olduğunu- şimdi ilk kez ciddi bir şekilde dikkate alabiliyorlardı.

Kural kabul edilen metinsel değerlendirmelerin eleştirilmesi ise; sosyal bilimcilerin, ortaya koydukları tanım, önerme ve kanıtların doğası ile ilgili olarak kendi kişiliklerinin etkisini dikkate alma yükümlülüğünü ve yürüttükleri çalışmalarda kendi konumlarından kaynaklanan önyargıların kaçınılmazlığını, sosyal gerçeklik hakkında makul açıklamalar yapmanın olanaklılığı ile uyumlaştırmaya çalışma yükümlülüğünü ortaya serdi.

Böylece yirmi birinci yüzyıla girerken, sosyal bilimler içerisindeki disiplin sınırlarının geçerliliği üzerine kayda değer bir belirsizlik ile birlikte, son iki yüzyıldır ilk kez “iki kültür” arasındaki epistemolojik bölünmenin ve dolayısıyla bilginin de facto olarak beşeri disiplinler, doğa bilimleri ve bu ikisi arasında kalan sosyal bilimler şeklinde, üç üst kategoriye ayrılmasının meşruluğuna dair gerçek bir sorgulama söz konusuydu. Disiplin sınırlarının geçerliliğine dair bu belirsizlik, bir eğitim kurumu olarak üniversite için önemli bir geçiş döneminde ortaya çıktı. Bu hem örgütsel hem de düşünsel özellikler gösteren üçlü karar alanını incelemem yerinde olacaktır. İlk olarak iki kültür meselesini ele alacağım. Daha sonra, sosyal bilimler yeniden yapılandırılmasının olanaklılığı meselesine ve son olarak da, bu değişimlerin üniversite sistemiyeli ilişkisine değineceğim.

Son yıllarda “bilim savaşları” ile “kültür savaşları”nda gözlenen coşkudaki artış, epistemolojik meselelerin her güncel tartışmaya temel oluşturduğunu gösterir. Tartışmanın katılımcıları, büyük dönüşümlere niyet edildiğine ve bu dönüşümlerin gerçekten de meydana gelebileceğine inandıklarında, -bu inanç doğru olsun olmasın- bu coşku genellikle en yüksek düzeye ulaşır. Fakat elbette bu coşku, zorunlu olarak altta yatan sorunlara yönelik çözümler ortaya koymanın ya da geliştirmenin en faydalı yolu olmak zorunda değildir.

Felsefe ile bilimin “birbirinden ayrılması” konusunda, temel bir problem var olagelmisti. On sekizinci yüzyıldan önce hem teoloji ve hem de felsefe geleneksel olarak, bir değil *iki* şeyi -doğru olanı ve iyi olanı- bilebileceklerini iddia ediyordu. Ampirik bilim, iyi olanı ayırt etmeye yarayacak araçlara sa-

hip olmayıp, sadece doğru olanı ayırt edebilecek araçlara sahip olduğunu gördü. Bilim insanları biraz gösterişli bir tavırla bu zorluğun üstesinden geldiler. Basitçe, yalnızca neyin doğru olduğunu tespit etmeye çalışacaklarını ve iyinin araştırılmasını felsefecilerin (ve teologların) ellerine bırakacaklarını söylediler. Bilim insanları bunu bilerek ve -kendilerini korumak için- biraz da küçümseyici bir edayla yaptılar. Neyin doğru olduğunu bilmenin, neyin iyi olduğunu bilmekten daha önemli olduğunu ileri sürdüler. Hatta içlerinden bazıları, iyi olanın bilinmesinin imkânsız olduğunu ve sadece doğru olanın bilinebileceğini iddia etti. İyi ve doğru arasındaki bu ayrım, “iki kültür”ün altında yatan mantığı gösterir. Felsefe (ya da daha geniş bir biçimde ifade etmek gerekirse; beşeri disiplinler) daha aşağı bir mevkiye indirilerek iyi (ve güzel) arayışıyla görevlendirildi. Bilim, doğruluk arayışında tekele sahip olma konusundaki ısrarını sürdürdü.

Bunula birlikte, birçok insan, uygulamada iyi ile doğru arayışını birbirinden ayırma konusunda gönülsüzdü; ancak yine de katı akademisyenler, bu iki faaliyet arasındaki kesin ayrımın pekiştirilmesine çalıştılar. Bu durum, özellikle de araştırma nesnesi sosyal gerçeklik olduğunda, doğal psikolojik eğilimlerle çatıştı. Sosyal bilimlerin kurumsal tarihi boyunca bünyesinde yer alan temel tartışmalar, birçok yönden bu konu -iyi arayışı ile doğru arayışının bir şekilde birbiriyle bağdaştırılıp bağdaştırılamayacağı- etrafında gelişti. Bu iki arayışı yeniden birleştirme arzusu, hem bilim insanlarının hem de felsefecilerin çalışmalarında -hatta bazen bu iki arayışı birleştirmenin arzulanabilirliğini ve hatta olanaklılığını reddetmekle meşgul olduklarında ve çoğunlukla gizli bir şekil-

de- yeniden baş gösterdi. Fakat bu arayışın gizli oluşu, toplumun onu değerlendirme, eleştirme ve geliştirme yeteneğini zayıflattı.

Elbette, önümüzdeki yirmi beş-elli yıl içinde, “iki kültürün üstesinden gelme” projesinde ne kadar yol kat edileceğini bilemeyiz. Herkes bu projeyi desteklemiyor. Hatta tam tersine, doğa bilimleri ve beşeri disiplinler içerisinde ve dolayısıyla sosyal bilimler içerisinde de, epistemolojik ayrımın mevcut geçerliliğini kararlılıkla savunan birçok bilim insanı bulunmaktadır. Yalnızca şunu söyleyebiliriz: Yirminci yüzyılın son otuz yılında, var olagelen ayrıma karşı çıkan bilgi hareketleri -iki yüzyıldır ilk kez- geniş destek gören -gitgide artan bir destek- ciddi hareketler haline gelmişlerdir.

Şu anda karmaşık sistemler analizi ile kültürel çalışmaların temel sorunu; -bu iki hareketin kendi kamp, fakülte ya da üst disiplinlerinin içinde karşılaştıkları katı direnç bir yana bırakılacak olursa- bu iki hareketin, daha önce pek az sorgulanmış olan hakim ortodoks görüşe getirdikleri eleştirilerin geçerliliğini kanıtlamaya odaklanmış olmasıdır. Her iki hareket de, birbirleriyle uzlaşıp uzlaşamayacaklarını, nasıl uzlaşmaya varabileceklerini, birlikte tamamıyla yeni bir epistemoloji -ne nomotetik ne de ideografik, ne evrenselci ne de tikelci, ne determinist ne de rölativist bir epistemoloji- oluşturup oluşturamayacaklarını ve bunu nasıl oluşturabileceklerini araştırmasıyla pek uğraşmamıştır.

Bu iki hareket arasındaki görece yetersiz ilişki, yalnızca bir örgütlenme sorunu olmakla kalmaz, aynı zamanda düşünsel bir farklılığı da yansıtır. Karmaşık sistemler analizi, hala bilimsel olmak isterken, kültürel çalışmalar da hala beşeri disip-

linler içinde kalmak istemektedir. Her ikisi de bilim ile felsefe arasındaki ayrımı henüz bütünyle terk etmiş değildir. Birbirine doğru yaklaşan bu iki düşünsel eğilimin, fiilen buluşup ortak bir dil kurması için daha kat edilecek çok yol var. Öte yandan birçok akademisyen, (diğer herkesten söz etmiyorum bile) iki yüzyıldır hakim olan jeo-kültürün tükenmesinden kaynaklanan bir kafa karışıklığı duygusuna teslim olurken, -hem bilgi peşinde koşan dünya topluluğundan, hem de dünyanın her yanındaki toplumsal hareketlerden gelen- sosyal baskı oldukça güçlüdür.

Belki de bu noktada, sosyal bilimcilerden özel bir rol oynamaları talep edilebilir. Sosyal bilimciler normatif çerçeveler oluşturma sorununun farkındadır ve profesyonel biçimde bu sorunla ilgilenmektedirler. Kurumsal tarihleri boyunca da bu tür süreçleri incelemişlerdir. Ayrıca iki bilgi hareketinin izlediği birbirine yaklaşan rotalar, aslında hem doğa bilimlerini hem de beşeri disiplinleri, sosyal bilim uzmanlığının -olanca- uygulanabileceği sosyal bilimler alanına itmektedir.

Herhangi yeni bir epistemolojik konsensüsün hatlarını net bir şekilde görmek için henüz çok erken. Bu tür bir konsensüs, uzun zamandır var olan bir dizi meseleyi, bugüne dek gerçekleştirilen girişimlerden daha tatmin edici şekillerde ele almak durumundadır:

- 1) Evrenin hem reel hem de sürekli değişen bir şey olduğu varsayıldığında, insanın gerçekliğin bir anını görüntüleyen çoğaltılamaz bir şipşak fotoğraftan daha genel bir gerçekliği algılaması nasıl mümkün olabilir? Ve insan bunu makul bir ölçüde gerçekleştiremiyorsa, herhangi bir akademik faaliyetin amacı nedir?

- 2) Algılayanın algılama üzerindeki, ölçümü yapanın ölçüm üzerindeki etkisini nasıl hesaplayabiliriz? Burada bariz biçimde Heisenberg'in belirsizlik ilkesi söz konusudur. Bir gözlemcinin tarafsız olabileceğini savunan yanlış görüş ile her gözlemcinin algılarına kendi önyargılarını kattığı yönündeki pek fayda sağlamayan bir gözlemin ötesine nasıl geçebiliriz?
- 3) Bütün kıyaslamaların, benzerlik ve farklılıkları ele aldığı ve benzerliklerin bazı unsurları dışlayan tanımlamalara dayandığı, farklılıkların da sonsuz sayıda olduğu dikkate alındığında, benzerlik ve farklılıkları belirlemek için ne tür makul kriterler oluşturabiliriz?
- 4) Evrende hep daha küçük ve daha büyük varlıklar keşfetmeyi sürdürüyor oluşumuz ve her şeyin vuku bulunduğu bir bağlam olarak evrenin sürekliliği dikkate alınırsa, evren ile onun parçalarını kavramamıza makul biçimde yardımcı olacak anlamlı analiz birimleri nelerdir?

Görülebileceği üzere bunların hepsi, felsefi sorular olmalarının yanı sıra bilimsel sorulardır. Bu sorulara verilebilecek iki grup yanıt ve bunların tartışılacağı iki tartışma alanı olabilir mi? Bu sorulardan herhangi birisinin yirmi birinci yüzyılda çözüleceği iddiasında değiliz. Fakat bilgi yapıları, bu sorular üzerinde kurulan geçici konsensüslere dayanmaktadır. Bilginin üçe bölünmesine yöneltilen mevcut eleştirilerin bir sonucu olarak; önümüzdeki yirmi beş-elli yıl içerisinde yeni bir geçici konsensüsün ortaya çıkması hiç de olanaksız değildir. Ayrıca yeni bir geçici konsensüsün ortaya çıkması halinde, bunun akademik araştırmaların örgütlenmesini olduğu

kadar, üniversite sisteminin (yani fakültelerin) örgütlenmesini de derinden etkileyecek sonuçları olacaktır. Eğer bu üçlü yapı yıkılırsa, şu an sosyal bilimler olarak adlandırdığımız şeyin, yeniden düzenlenmiş herhangi bir şemanın neresinde yer alacağını sormak zorundayız.

Bilgi kategorileri olarak, başlıca sosyal bilim disiplinlerinde somutlaşan düşünsel farklılıkların zayıflıkları ne olursa olsun, bu farklılıkların örgütsel olarak güçlü olduklarına dair bir kuşku yoktur. Doğrusu, bunların güçlerinin doruğunda olmaları kuvvetle muhtemeldir. Çağdaş akademisyenler, özellikle de üniversitedeki profesörler ile daha yüksek akademik unvanlar edinmeyi amaçlayan yüksek lisans öğrencileri, bu örgütsel kategorilere kayda değer ölçüde kişisel yatırım yapmışlardır. Bu kişiler belirli disiplinlerde akademik unvan kazanmışlardır ya da unvan kazanma yolundadırlar. Bu disiplinler, departmanlar halinde örgütlendikleri ölçüde, üniversitedeki görevlendirmeleri ve eğitim programını, denetimleri altında tutmaktadırlar. Her bir disiplinin, kendi çalışma alanıyla ilişkili önemli ulusal ve uluslararası dergileri vardır (Aslında genellikle bu tür dergilerin isimlerinde disiplinin ismi geçer). Neredeyse her ülkede, belirli bir disipline mensup akademisyenlerin kendi ulusal dernekleri bulunur. Ayrıca bu disiplinlerin ismini taşıyan bir dizi uluslararası dernek de bulunmaktadır.

Dolayısıyla disiplinler birer örgüt olarak, akademik hiyerarşiye katılımı kendi denetimleri altında tutar, bu hiyerarşide prestij bağışlar ve kariyer gelişimini düzenlerler. Bu disiplinler, “korumacı” yasalar çıkararak bunlara uyulmasını zorunlu kılabilirler. Kamusal ortamlarda “çok disiplinliliğin” önünde say-

gıyla şapka çıkarabilirler; ancak bu uygulamaya hangi sınırlar içinde izin verilebileceğini vurgulamaktan da geri kalmazlar.

Ayrıca mevcut disiplinler, araştırma konusunun seçimine, akademik araştırma biçimine ve akademik topluluğun gerekli gördüğü okumalara ilişkin, ortak önyargı ve öncüllere sahip olmaları bakımından en basit anlamında bir “kültür” meydana getirirler. Her biri ayrı ayrı kendi kültürel kahramanlarını (“gelenek oluşturan kişiler” olarak saygın bir yere koydukları kahramanları) ilan eder ve kendi kültürlerini tekrar tekrar geçerli kılmak için gerekli olan ritüelleri sürekli biçimde yerine getirirler. Bugün, -kimileri daha sıkı kimileri daha gevşek bir biçimde- kendilerini belirli bir disiplin ile tanımlayan ve kendilerine rakip olan diğer sosyal bilim disiplinleri karşısında kendi disiplinlerinin üstünlüğünü -en azından alçak sesle- savunmayan sosyal bilimciler parmakla sayılacak kadar azdır. Bu kültürel sadakatin ölçüsü ve etkililiği küçümsememelidir.

Yine de mevcut disiplinlerin kendilerini yeniden üretme kapasitelerini alttan alta zayıflatan iki temel güç vardır. Bu güçlerden ilki, en faal akademisyenlerin mevcut uygulamalarıdır. İkincisi ise, finans kaynaklarını kontrol edenlerin -üniversitedeki idarecilerin, ulusal hükümetlerin, devletler arası kuruluşların, kamusal ve özel işletmelerin- ihtiyaçlarıdır.

Faal akademisyenler, durmaksızın, ortak çıkarlara sahip küçük çalışma toplulukları yaratmaya çalışmaktadırlar. Hızlı havayolu ulaşımının gelişmesiyle yaygınlık kazanmaya başlayan bu uygulama, internetin ortaya çıkışıyla daha da yaygın bir hale gelmiştir. Küçük çalışma toplulukları iki büyüklükte olabilir: Ya belirli araştırma projelerinde ortak çalışma yü-

rüten ve mensuplarının sayısı bir düzineyi geçmeyen gruplar ya da benzer araştırma projelerinde çalışan ve mensuplarının sayısı yüzleri bulan daha büyük topluluklar söz konusudur. Paylaşılan ortak özellikleri gevşek bir biçimde tanımlamadığımız sürece, gruplar nadiren bundan daha büyük olur. Son otuz yılda ortaya çıkan bu “araştırma topluluklarını” ya da “araştırma ağlarını” incelersek, (ki bildiğim kadarıyla bu, henüz yapılmamış küresel bir ampirik araştırma) bence şu iki şeyi keşfederiz: Dünya genelinde bu tür ağların sayısı artmaktadır; ve bu ağların üyeleri disiplin sınırları dikkate alınmadan belirlenmektedir -ki bunun sonucunda üyelerin neredeyse hiçbiri tek bir kategoriden belirlenmemekte ve aslında üyelerin birçoğu, farklı disiplinler arasında belirgin bir dağılım göstermektedir. Beyin çalışmaları ile bilişsel çalışmalardan bilim çalışmaları ile rasyonel seçime, uluslararası siyasi ekonomi ile dünya tarihine kadar uzanan geniş bir alanda bu tür grupların örneklerini görebiliriz. Kuşkusuz bu grupların düzine-lercesi -belki de yüzlercesi- mevcuttur.

Bu tür gruplaşmaların entelektüel tutumunda gözlemlenen en önemli şey; bunların genellikle, disiplinlerin düşünsel olarak birbirinden ayrılmasının tarihsel temellerini oluşturan klasik ayrımları -şimdi ile geçmiş, uygarlaşmış ile barbar ve hatta piyasa, devlet ve sivil toplum arasındaki ayrımları- pek yararlı bulmamalarıdır. Birçok araştırma ağına katılan akademisyenler, kendi kurumlarıyla bağlantılarını sürdürmektedir; çünkü şimdilik bu bağlantılardan vazgeçmenin onlara herhangi bir getirisi yoktur (belki bazı riskleri de vardır); ancak bu kişilerin akademik çalışmaları, söz konusu kategorileri yeniden üretmemektedir.

Ayrıca bu kişiler, her ne zaman disiplin kategorilerini kendi araştırma projeleri önünde bir engel olarak görürlerse, -özellikle de bu kategoriler mali kaynaklara erişimi tehlikeye düşürüyorsa- sosyal bilim disiplinlerinin “geleneksel” ilgi alanları yerine kendi “en ileri” kavramsal formülasyonlarına öncelik vermeleri için, mali kaynakları yönetenleri ikna etmeye çalışırlar. Bunu -üniversitelerin içinde (operasyonel vakıflar şeklinde) ya da üniversite dışında yer alan saygın özerk yapıların (akademiler ve gelişmiş araştırma enstitüleri) içerisinde- “enstitüler” ya da diğer uzmanlaşmış yapılar kurarak yaparlar. Tarihin izlediği yolun, burada da tıpkı disiplin isimlerindeki gibi eğrisel olduğuna dikkat edin: Nasıl çok sayıdaki disiplin ismi birkaç isme düşmüş ve daha sonra bu isimler yeniden çoğalmışsa burada da çoklu kurumsal yapılardan uzaklaşarak akademik faaliyet üniversitelerde toplanmış ve daha sonra çoklu yapılar yeniden yükselişe geçmiştir.

Sponsorların denkleme dahil olduğu bu noktada tablo değişir. 1945’ten bu yana devam eden dönemde, dünya eğitiminde derin bir dönüşüm görülmüştür. İlköğretim, artık evrensel bir norm haline gelmiş ve kişi başına düşen gayri safi milli hâsılanın orta veya yüksek seviyede olduğu tüm ülkelerde ortaöğretim, bir gereklilik olmaya başlamıştır. Üçüncü derece eğitim de, aynı şekilde yaygınlık kazanmıştır. 1945’teki üniversite eğitimi, üniversite çağındaki yaş grubunun çok küçük bir yüzdesine hak tanıyordu. Fakat o tarihten bu yana üniversite eğitimi -en zengin ülkelerde %50 oranının üzerine çıkarak ve en fakir ülkelerde dahi kayda değer ölçüde artarak- inanılmaz şekilde yaygınlaştı. Dünya (özellikle 1945 ile 1970 arasında) bir ekonomik büyüme dönemi-

ne tanıklık ettiği müddetçe, bu durum bir problem teşkil etmedi. Gerekli fonlar kolaylıkla elde edilebiliyordu. Ancak bu dönemden itibaren üniversiteler, bir yandan öğrenci tabanını istemedikleri ölçüde sürekli olarak genişletmek durumunda kalırken, (çünkü hem nüfus artmış hem de bireyin alması gereken eğitim miktarı ile ilgili toplumsal beklentiler artmıştı), diğer yandan (esas olarak mali kriz yaşayan devletlerin zorlaması nedeniyle) ekonomik kaynakların daralmasıyla karşı karşıya kalmıştı.

Bu değişimin birden fazla sonucu oldu. Bunlardan ilki; devlet ile diğer idari otoritelerin sürekli olarak, profesörlerin daha büyük bir sıklıkta daha büyük sınıflara ders vermelerini talep etmeleridir -ki bu durum, üniversite eğitiminin “orta-öğrenimleştirilmesi” olarak adlandırılabilir. İkinci sonuç, akademisyenlerin -özellikle de en saygın olanlarının- yavaş yavaş üniversite sistemi dışındaki pozisyonlara kaymalarıdır -dolayısıyla bu akademisyenlerin kendilerini mevcut disiplin sınırlarının göz ardı edildiği yapılar içinde bulmaları kuvvetle muhtemeldir.

Üçüncü ve muhtemelen en önemli sonuç ise; üniversite idarecilerinin (ve eğitim bakanlarının) karşı karşıya kaldığı problemdir: Katı disiplin sınırlarının ortadan kalkmasının, yeni özel yapıların, departmanların ve kurumların oluşturulması yönünde artan taleplere -ki bunlar kuşkusuz masraflı taleplerdir- yol açtığı bir dönemde, kişi başına düşen kaynakların azalmasıdır. Bu durum idarecileri, üniversite içerisinde yapısal reformlar yaparak mali problemlerini çözmeye çalışmaya ve böylelikle mevcut yapıların geçerliliğini yeniden gözden geçirmeye sevk etmelidir.

O halde, nereye doğru gidiyoruz? İlk olarak, bilgi üretimi ve çoğaltımının neredeyse tek adresi olan üniversitenin rolünü yeniden gözden geçirmeliyiz. Bu rolün, on dokuzuncu yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve 1945 ile 1970 arasındaki dönemde doruk noktasına ulaşan; fakat daha sonra düşüşe geçen ve yirmi birinci yüzyılda daha da büyük bir düşüş yaşaması muhtemel olan bir hareketin sonucu olduğu söylenebilir. Üniversiteler elbette var olmaya devam edecektir, fakat gitgide daha çok alanı (ve sosyal fonları) farklı türdeki kurumlarla paylaşmak zorunda kalacaktır.

İkinci olarak, “iki kültür” sorununu yeniden gündeme getiren ve aynı anda hem gürültülü, hem küresel, hem de bir bakıma siyasileştirilmiş olacağını garanti eden büyük bir epistemolojik tartışma içine girmekteyiz. Bu tartışmanın sonucunun ne olacağı ucu açık bir sorudur. Bu sorunun cevabı kısmen, bilgi dünyasının ötesindeki daha büyük bir toplumsal dünyada yaşanacak gelişmelere bağlıdır. Mevcut epistemolojik ayrımların üstesinden gelecek yeni bir konsensus oluşturma doğrultusunda ilerleyen hareketin, kendisini kabul ettirecek bir dizi argüman geliştirmeyi başaracağı kesin değildir. Hareketin başarısızlıkla sonuçlanması mümkündür ve bu başarısızlığın -çözüm bekleyen entelektüel sorunları makul bir çözüme kavuşturamaması dolayısıyla- hareketin kendi içinden ya da -ona karşı koyan kuvvetlerin çok güçlü olması dolayısıyla- hareketin dışından kaynaklanması olasıdır. Her iki durumda da, var olagelen sisteme huzur içinde geri dönüp dönemeyeceğimiz son derece şüpheli olacaktır. Çünkü ortak akademik normların gördüğü yaygın kabullün zayıfladığını kolaylıkla gözlemleyebiliyor olacağız. Aslın-

da bu, kimilerinin halihazırda gerçekleşmekte olduğunu iddia ettiği bir şey.

Fakat, eğer yeni bir konsensüs oluşturulabilirse; bu durum kaçınılmaz olarak üniversitenin doğa bilimleri, beşeri disiplinler ve sosyal bilimler şeklinde üç kısma ayrılmasına şüphe düşürecektir. Peki bu üçlü ayırım ortadan kalkarsa, bunun yerine ne geçecek? Bütün alanları bünyesinde birleştiren bir bilgi fakültesi mi? Ya da “meslek” okullarındaki faaliyetlerin -tıp (sağlık hizmeti olarak), hukuk (kamu güvenliği olarak), iş idaresi (kurumsal yönetim olarak) vb.- yeniden merkeze oturtulması mı?

Eğer epistemolojik olarak yeniden birleştirilmiş bir bilgi fakültesi ortaya çıkarsa, var olagelen sosyal bilimler, bu fakültede ne tür bir rol oynar? Kuşkusuz bu tür bir fakültede sosyal bilimlerin rolü bir anlamda merkezi olacaktır. Çünkü tüm alanların yeniden bir araya getirilmesi; -görmüş olduğumuz üzere- hem doğa bilimlerinin hem de beşeri disiplinlerin, sosyal bilimlerin uzun zamandır var olan bazı öncüllerini, özellikle de her bilginin toplumsal bir kökene sahip olduğu öncülünü kabul etmelerini gerektirir. Fakat, bu tarz bir bütün içerisinde ne tür departmanların kurulacağı, halen cevap bekleyen bir sorudur ve şu an için bu soruyu net bir biçimde cevaplamamanın hiçbir yolu yoktur. Çünkü on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan ve çok sayıda sosyal bilim disiplininin oluşmasına temel teşkil eden belli başlı ayrımlar, yavaş yavaş etkisini kaybederken, sorgulanmalarına karşın büyük bir destek görmeye devam eden daha başka ayrımlar mevcuttur: Makro ile mikro, benlik (hatta sosyal benlik) ile toplum (ya da grup veya kolektif kimlikler). Ayrıca henüz, sosyal bilimler içerisinde-

deki düşünsel ayrımları nasıl formüle edeceğimiz konusunda, toplumsal cinsiyet kavramının nasıl bir etkiye sahip olacağını da görmüş değiliz.

Bu sorulara verilebilecek cevapların büyük kısmı, dünya-sisteminde toplumsal gerçeklik olarak neyin meydana geldiğine düğümlenmiş durumdadır. Sosyal bilimler, mevcut durumda neler olduğundan söz etmeye çalışır. Aynı anda hem toplumsal gerçekliği yansıtan, hem de bu gerçekliği etkileyen ve aynı anda hem güçlünün hem de ezilenin aracı olan bir toplumsal gerçeklik yorumu inşa eder. Sosyal bilimler bir toplumsal mücadele alanıdır; ama biricik toplumsal mücadele alanı değildir ve muhtemelen toplumsal mücadelenin en önemli alanı da değildir. Sosyal bilimlerin tarihî biçimini, nasıl önceki toplumsal mücadeleler belirlemişse, bunların kazanacağı biçimi de, gelecekteki toplumsal mücadelelerin sonuçları belirleyecektir.

Yirmi birinci yüzyıldaki sosyal bilimler hakkında söylenebilecek tek şey; onun entelektüel açıdan heyecan verici, toplumsal açıdan önemli ve su götürmez biçimde çekişmeli bir alan olacağıdır. Bu döneme, mevcut zamanda neler bildiğimiz konusunda benimseyeceğimiz alçakgönüllü bir tutum, hakim olmasını umduğumuz sosyal değerlere ilişkin bir fikir ve oynayabileceğimiz rol konusunda ölçülü bir yargı kuşanarak girmek en iyisi olacaktır.

Belirsizlikle nasıl yaşanacağı sorunu, muhtemelen insanlığın karşılaştığı en eski toplumsal sorunlardan biridir. On bin yıl önce -insanların fiziki ve sosyal dünya hakkında günümüze nazaran daha az şey bildiği bir zamanda- hayatın belirsizlikleri muhtemelen dehşet vericiydi. İnsanlar doğal çevrelerindeki kısa vadeli ya da uzun vadeli değişimleri pek iyi öngöremiyorlardı. Kendilerinin ve ailelerinin bir sonraki gün de hayatta kalmalarını sağlayacak yiyecek ve barınağı bulup bulamayacaklarından emin değillerdi. Ölümcül düşmanlarla -hayvan ya da insan- ne zaman ve ne şekilde karşılaşacakları belirsizdi. Hatta muhtemelen bu istenmeyen belirsizliklere kendilerinin neden olduğunu düşünüp kendilerini suçlamışlardı. “Cennet Bahçesinden kovulma” miti büyük olasılıkla bunu ima etmektedir.

Kuşkusuz böylesi bir belirsizlik, toplumu istikrarsızlaştırmaktaydı ve kuşkular yalnızca tehlikeleri güçlendirmeye yarırıyordu. Dolayısıyla tehlikeleri azaltmak için insanlar kesinlik kaynaklarına -büyü ve büyücülere, tanrılara ve onların rahiplerine, kolektif ve komünal otoriteye ve bu otoriteyi kendin-

de cisimleştirep uygulayanlara- başvurdu. Bu belirli bir ölçüde işe yaradı. Kesinlik duygusu veren bu kaynaklar, kuşkuları ve korkuları azaltarak toplumsal yapıların istikrar kazanmasına yardımcı oldu. Fakat elbette tüm bu kesinlik kaynakları, doğru öngörülerde bulunmaya ve hatta geçmişe yönelik açıklamalar yapmaya ancak belli bir ölçüde muktedirdi. Sonu gelmeyen sürprizler söz konusuydu ve bunların bazıları, içerdikleri muhtemel tehlikelerden ötürü endişe vericiydi. Bununla birlikte bu, kendi kendini referans alan bir analiz modeliydi. Tahminler yanlış çıktığında, beklenmedik ve ciddi anlamda rahatsız edici olaylar patlak verdiğinde, genellikle; kesinliğin mümkün olduğuna duyulan inanç ya da -hatta- kesinlik belirleme sistemi değil, kesinlik sanatının uygulayıcıları -büyücüler, rahipler ve hatta (Çinlilerin deyiimiyle, göklerin korumasını kaybeden) hükümdarlar- suçlanırdı.

Modern dünya-sistemi, başka bir deyişle kapitalist dünya-ekonomisi, verimli bir şekilde işleyebilmek için daha doğru öngörülerde bulunmayı gerekli kıldı -çünkü bu tür öngörüler olmaksızın, kapitalist dünya-ekonomisinin işleyişi açısından büyük önem taşıyan yatırım süreci, hiçbir zaman geniş bir etki alanına ve kapitalist ekonominin yayılmasını ve gelişmesini mümkün kılan bir risk alma düzeyine kavuşamayacaktı. Bu nedenle, yeni bir hakikat bildirme yöntemi için, -bilim, daha doğrusu modern bilim olarak adlandıracağımız yöntem- kayda değer ölçüde toplumsal destek ve toplumsal onay söz konusuydu.

Kültürel değerlerin, hala önceki kesinlik doğrulama yöntemlerine dayandığı bir dünyada, bilim insanları bilim için bir alan yaratmak zorundaydılar. Böyle bir dünyada bilime

yer açılması, iki aşamalı bir süreç sonucunda gerçekleşti. İlk olarak; filozoflar Tanrısal esinle bildirilen (sadece rahipler ve ruhban sınıfı bünyesindekiler tarafından bilinebilen ya da en azından en iyi onlar tarafından bilinebilen) hakikatlerin ciddiyetini eleştirdiler. Filozoflar, insanların doğuştan kendi başarılarına akıl yürütme, dolayısıyla da hakikati algılama kapasitesine sahip olduklarını ileri sürdüler. Tabii bunun kolay olmadığını ve bazı kişilerin (isim vermek gerekirse, filozofların) bu işi, çoğu kişiden daha iyi yapmaya muktedir olduğunu da belirttiler. Fakat filozoflar asıl olarak, dini ya da siyasi otoritelerin hakikat bildirme yetkisine karşı çıkmakla ilgileniyorlardı. Bu tavrın, bugün modernite olarak adlandırdığımız şeyin başlıca kültürel mesajı olduğu ve bu mesajın geçen beş yüzyıl içerisinde, bir derece başarıyla sıradan bir inanca dönüştürüldüğü ve çoğu insan tarafından dünya genelinde kabul gördüğü söylenebilir.

Kültürel bir faaliyet olarak bilim, filozofların ileri sürdüğü iddianın -evrensel insan rasyonelliğinin, hakikat beyanlarının kaynağı olduğu yönündeki iddianın- daha ayrıntılı bir tanımını ortaya koydu. Bilim insanları, bir kimsenin akıl yürütme yoluyla keşfettiğini ileri sürdüğü bir hakikat iddiasının, geçerli olup olmadığını -hele de birbirine rakip çok sayıda hakikat iddiası söz konusu iken- nasıl bilebileceğimiz sorusunu ortaya attı. Bilim insanlarının bu soruya verdikleri cevap, hakikat iddialarının, -bilim topluluklarındaki meslektaşlar tarafından aynen tekrarlanabilecek belirli yöntemler ile toplanması gereken- ampirik kanıtlar vasıtasıyla doğrulanmak zorunda olduğuydu. Uygulamada, bilim insanları, geçerli hakikat iddialarının kaynağı şeklinde tanınma hakkının, herhan-

gi bir filozofa değil, filozofların bir alt grubuna -bilim insanlarına- ait olduğunu ileri sürmekteydi. Aslında on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde; bilim insanları bu kültürel savaşta büyük ölçüde galip gelmişti ve bilim insanlarının, gerçekten de dünyevi hakikat iddialarına saygı gösterilmesi gereken yegane kişiler oldukları iddiası, toplum tarafından kabul edilmişti.

Bu bilimsel amentünün ilginç bir özelliği vardı. Bilim insanları bir taraftan, teorik olarak; hakikat iddialarının geçerli kılınmasına temel teşkil eden bir otoritenin varlığına toptan karşı çıktıklarını açıkladılar ve kimlerin geçerli hakikat iddiaları öne sürebileceği konusunda da topyekun bir eşitlikçiliği savundular.

Onlara göre, serbest bir fikirler pazarı mevcuttu. Herkes bu pazar alanında kendi hakikat iddialarını ortaya koyabilir ve diğerlerini ikna etmek için elindeki kanıtları ortaya serebilirdi. Sonrasında, topluluk, bir şekilde ya hakikat iddialarının geçerliliğini kabul edecek ya da onları reddedecekti. A priori kısıtlamalar yoktu ve -artık karşı çıkılmakta olan- önceki bir hakikat iddiasının eskiliği, onun lehine bir argüman oluşturmuyordu.

Fakat öte yandan, bilim insanlarının uygulamaları, bu düşünceyle çelişmekteydi. Onlar, gerçekte her türden otoritenin geçersiz olduğuna ya da her kişinin fikirler pazarında hakikat iddiası öne sürebileceğine inanmıyorlardı. Gerçekte bilimin tanımlanmış her alt-alanındaki küçük uzman topluluklarının, -mutlak biçimde doğru olmasa da- sağlam kanıtlarla çürütülmediği müddetçe, doğru kabul edilmesi gereken kolektif bir otorite oluşturduğuna inanıyorlardı. Ayrıca, -birkaç istisna dışında- sadece belirli bir uzmanlık eğitimi almış olan

kişilerin hakikat iddialarının ciddiye alınması gerektiğine inanıyorlardı. Buna karşı çıkıldığında ise, bilim insanları, gerçek hayatta katılımı sınırlandırmalarına rağmen, prensipte (ve ara ara da pratikte) istisnalar yapmaya hazır olduklarına dikkat çektiler. Yine de yirminci yüzyılda bilim insanlarına gösterilen saygı, dünyayı başka bir gezegenden -dışarıdan- izleyen bir gözlemcinin gözüne, geçmiş zamanlarda büyücülere, rahiplere ve toplumsal otoritelere gösterilen saygıdan çok da farklı görünmeyebilir.

Bilim insanlarının öne sürdükleri hakikat iddiaları, ister “kesinlik” ister salt “olasılık” ortaya koysun, aynı kural geçerliydi. Bilim insanları, inatla kuşkuculuğun erdemlerini (“Bildiğini iddia ettiğin şeyi nasıl bilebiliyorsun?”) ve mevcut bilgimizin sınırlarını (“Bütün doğrular geçicidir”) savunurken, bir yandan da kesinliğin esasında mümkün olduğunu ve bu nedenle de, her şey hakkında her şeyin bilinebileceği bir günün gelebileceğini iddia ettiler. Bu, modern bilim olarak adlandırdığımız şey açısından merkezi önemde olan determinist bir dünya imgesiydi. Einstein “Tanrı evrenle kumar oynamaz” sözüyle, modern bilimin en derin taahhüdünü dile getirmiştir. Determinizm, uzun süredir temel bilimsel program-dışer tüm bilimsel uğraşlar için bir model- olarak kabul edilen Newton mekaniğinin en temel unsuruydu. Determinizm, kuramsal açıklamaların “bilimsel” olup olmadığını belirlemeye yarayan bir dizi asgari kritere eklenmek üzere, doğrusallık, denge durumu ve tersinirlik ile birleştirilmişti.

Hepimiz son bir yüz yıl -ve özellikle de son otuz yıl- içerisinde, bu Newtoncu bilim modelinin, canavarın karnında; yani matematik ve fiziğin içerisinde sürekli ve şiddetli bir

meydan okumaya maruz kaldığının farkındayız. Bu saldırıyı uzun uzadıya anlatmaktansa onun karşıt-sloganlarına dikkat çekmekle yetineceğim: Kesinlikler yerine olasılıklar; determinizm yerine determinist kaos; doğrusallık yerine denge durumundan uzaklaşarak çatallaşmaya doğru ilerleme eğilimi; tamsayı boyutlarının yerine fraktallar¹³; tersinirliğin yerine zaman oku. Bunlara şunu da eklemeliyim: Beşeri disiplinlerin sahip olduğu düşünceden esas anlamda farklılaşan bir bilim yerine, kültürün parçası olan bir bilim.

Bilim içerisinde Newtoncu bilime yöneltilen bu meydan okumanın, sosyal bilimler üzerinde yarattığı etkiyi incelemek istiyorum. Bunun yanı sıra, kültürel olarak kesinliklerin sonuna ulaştığımız bilinci temelinde, ne tür bir sosyal bilim inşa edebileceğimiz konusunda öneride bulunmak istiyorum. Sosyal bilimler, Newtoncu bilimin kültürel hakimiyetinin gölgesinde, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında kurumsallaştırıldı. Bilim ile beşeri disiplinler arasındaki iki kültür bölünmesinin ortasında kendilerine bir yer açmak için uğraşan sosyal bilimlerin içindeki metodolojik mücadeleleri, burada yeniden ele almayacağım. 1945'ten sonraki dönemde, bütün sosyal bilimler, ama özellikle de nomotetik ekonomi, siyaset bilimi ve sosyoloji üçlüsü, giderek niceliksel olmaya ve determinist bir sosyal evrenin varlığını önkoşul olarak kabul etmekte directmeye başladı. Sosyal bilimlerin amacının; fiziğin ortaya

13- Bir nesneyi oluşturan parça ya da bileşenlerin nesnenin tamamına benzemesi matematikte "fraktal" olarak adlandırılır. İlk olarak 1975'te Polonya asıllı matematikçi Benoît B. Mandelbrot tarafından ortaya atılan fraktal kavramı; Öklid geometrisine alternatif, yeni bir geometri sisteminin doğmasına yol açmıştır. Topolojik boyutların aksine fraktal endeks, tam sayı olmayan değerler alabilir; böylece Öklid geometrisinin tanımlayamadığı bazı sistemler tanımlanabilmektedir (ç.n).

koymuş olduğu yasalara benzer kapsayıcı, evrensel yasalar ortaya koymak olduğunu vurguladılar. Sosyal bilimlerin karşılaştığı temel sorun, sosyol bilimlerin uygulamada, toplumun takdirine layık olacak ölçüde doğru çıkan kısa vadeli tahminlerde bile bulunamamasıydı. Sosyal bilimciler, eleştirildikleri zaman, bu hataları, ciddi bir bilim meydana getirme konusunda henüz acemi oluşlarına bağladılar. Kısaca, bu hatalardan, teori oluşturma yöntemlerini değil, kendi yeterlik seviyelerini sorumlu tuttular.

Newton mekaniğine yöneltilen eleştiriler sosyal bilimcilerde, zayıf öngörülerin, ampirik araştırmacılar olarak sosyal bilimcilerin hatasından kaynaklanmayıp; onların Newton mekaniğinden devraldıkları yöntemler ile kuramsal varsayımlardan kaynaklanıyor olabileceği yönünde ortak bir hissiyat oluşmasına yol açmıştır. Kısaca, bilim insanları, çok kesin bir şekilde reddettikleri o sağduyulu önermeyi, -sosyal dünyanın doğası gereği belirsiz bir alan olduğunu- şimdi ilk kez ciddi bir şekilde dikkate alabilmektedir. Buna sağduyulu bir önerme diyorum; çünkü -kendilerine sorulduğu takdirde- birçok kişi bu savın, (sosyal bilimciler tarafından bile) aksinin düşünülmesinin hayal dahi edilemeyeceği kadar aşık bir sav olduğunu söyleyecektir.

Benim incelemek istediğim şey, -bugün Prigogine'nin ve diğer birçoklarının bilimsel bir önerme olduğunu savunduğu- bu sağduyulu önermeyi sosyal bilimler içerisindeki çalışmamıza temel aldığımız takdirde, sosyal bilimlere ne olacağıdır. Evrenin sürekli ve sonsuz bir akış halindeki bir nehre benzediği şeklindeki kadim imge ile başlayalım. "Aynı nehirde iki kez yıkanamazsın". Bu imge, evreni bütün ayrıntısıyla

düzenleyen kapsayıcı yasaların olduğu fikri ile nasıl bağdaştırılabilir? Ancak ve ancak Laplace'nin şeytanının¹⁴ gerçek olduğunu kabul etmemiz ve evrensel yasaları bilen evren dışındaki bir varlığın, nehirde oluşacak her kıvrımı önceden görebildiğini farz etmemiz halinde, bu imgenin kapsayıcı yasalarla bağdaştırılması mümkün olabilir. Peki, Laplace'nin şeytanı yerine, bütün süreçlerin denge durumundan uzaklaşma eğiliminde oldukları ve denge durumundan yeterince uzaklaştıkları zaman çatallandıkları -yani sistemin, süreci tanımlayan denklem için iki veya daha fazla çözümün mevcut olduğu bir noktaya ulaştığı- varsayımını koyarsak ne olur? Benim görüşüme göre şu olur: Biz sistemler içindeki süreçlerin düzenliliklerini araştırmaya devam ederken, sistemler sürekli olarak denge halinden uzaklaşır; dolayısıyla da bir noktada başkalaşım geçirirler, bu öyle bir başkalaşımdır ki gözlemlediğimiz düzenlilikler artık yaklaşık bir gerçeklik bile oluşturmaz. Yani bir çelişkiyle yaşamak zorunda kalırız. Bir yandan, keşfettiğimiz tüm "hakikatler" sadece belirli zaman-mekan parametreleri içerisinde geçerli olabilir; dolayısıyla ilgilendiğimiz şeylerin çok az bir kısmının "evrensel" olduğu söylenebilir. Öte yandan ise, her şey sürekli olarak değişse de, bu değişimlere yönelik birtakım açıklama örüntülerinin mevcut olduğu da açıktır; aslında değişimler iki farklı kategoriye ayrılır; sistemin düzenliliklerinin içsel bir parçası olanlar ile farklı bir sistemik bağlama geçişi ya da dönüşümü içerenler.

14- Laplace'nin şeytanı, Pierre-Simon Laplace'nin 1814'te yayımladığı bir makalede belirttiği; evrendeki her atomun yerini ve hareketini bilen ve bu sayede evrenin ve kainatın bütün bir geçmiş ve geleceğini bilebilecek olan sanal bir varlığa verilen isimdir. Laplace'nin bu makalesi, nedensel ya da bilimsel determinizmi dile getiren ilk yazılı eserdir (ç.n.).

Prigogine bize doğal fenomenler içindeki çatallanmaları şu şekilde anlatır:

Çatallanmalar, bir simetri kırılması kaynağıdır. ...Çatallanmalar sistemin kendi parçaları, sistem ve sistemin çevresi arasındaki içsel bir farklılaşmanın dışavurumudur. Bir kez yok edici bir yapı şekillendi mi, zamanın ...ya da mekanın... ya da her ikisinin birden homojenliği bozulur.

Genel olarak, birbirini takip eden bir dizi çatallanma söz konusudur. ... Bu türdeki herhangi bir sistemin zamansal tanımı hem (çatallanmalar arasındaki) determinist süreçleri hem de (çatallanmaların seçimindeki) olasılık içeren süreçleri içerir. Ayrıca buna dahil olan tarihsel bir boyut da söz konusudur. Sistemin d_2 durumunda olduğunu gözlemliyorsak, bu, sistemin b_1 ve c_1 durumlarından geçmiş olduğu anlamına gelir (Prigogine 1997, 69-70).

Bu bakışı sosyal bilimlerde kullandığımız dile tercüme etmeme izin verin. İnsanın sosyal dünyasında ele aldığımız sistemleri “tarihsel (sosyal) sistemler” olarak adlandıracam; tarihsel sistemden kastım, uzamsal sınırları olan (bu sınırlar zaman içinde değişse de) ve zaman içinde tarihsel olarak gelişen bir sosyal bütündür. Bu sosyal bütünü bir sistem olarak adlandırmamız için, bu bütünün nispeten kendi kendine yeterli olduğunu ve evrimi sırasında belirli özsel özelliklerinin bozulmadan kaldığını kanıtlamamız gerekecektir. Gelişen bir sistemden bahsedebilmemiz için, onun sistem olarak vuku bulduğu anı tanımlamamız gerekecektir. Sistemsel bir çatallan-

madan bahsedebilmek için, bu sistemin sistemik bir kriz içine girdiği anı (geçmişteki bir anı; çünkü mevcut bir sistem için gelecekteki bu tür bir anı tanımlamamız hiçbir biçimde mümkün değildir) tanımlamamız gerekecektir. Kısacası, üç farklı zaman dönemini analiz etmemiz gerekecektir. Oluşum dönemi; sistemin normal işleyiş ve gelişim dönemi; çatallanma dönemi veya sistemik kriz dönemi.

Tarihsel bir sistemin, bu tanımlayıcı niteliklerine dikkatli bir gözle baktığımızda her kriterin, en azından bugün sosyal bilimlerde sahip olunan bilgi düzeyiyle, yapılması son derece zor olan ölçümler içerdiğini hemen görebiliriz. Eğer hiçbir sistem, (hatta belki de bütün evren) ara sıra da olsa, kendi işleyişine etkide bulunan (ve belki bundan daha da fazlasını yapan) daha büyük bir bağlam içinde var olmaktan bağışık değilse; “görece bir kendi kendine yeterliliği,” ölçülebilecek şekilde nasıl tanımlayabiliriz? Bir sistemin hangi özelliklerinin özsel olduğuna, nasıl karar veririz ve bunların bozulmadıklarını nasıl ölçeriz? Bir sosyal sistemin sınırları -hele de bunların sürekli değiştikleri dikkate alınırsa- ölçülebilecek şekilde nasıl tanımlanabilir? Bir sistemin oluşum anını ya da çatallanma/sistemik kriz anını ölçülebilecek şekilde nasıl tanımlayabiliriz?

Bu sorulara verilecek cevap şu olmalıdır: Bu bilimsel görevlerin hiçbiri kolay değildir ve bu görevlerin hepsi, -herhangi bir spesifik tarihsel sosyal sistem analizinde- sosyal bilimciler arasında muazzam tartışmalara yol açacaktır. Yine de, ortaya koyulan verilerin güvenilirliğine ve geçerliliğine dair bir uyuşmazlık olacağı gerçeği, ne teorik modeli geçersiz kılar ne de bu tür verileri elde etmeye çalışma sorumluluğundan kaçabileceğimiz anlamına gelir. Çeşitli kaynaklardan temin edilen

verilerin -tarihsel sosyal yapı içerisinde, farklı konumlarda yer alan kişiler tarafından yapılacak- son derece farklı yorumlara neden olabileceği gerçeği, diğerlerinden daha fazla inandırıcılığı olan bazı yorumlar üzerinde göreceli ve geçici bir anlaşmaya ulaşmanın hiçbir yararı olmadığı anlamına gelmez. Bu sadece; tüm yorumcuların sahip olduğu kaçınılmaz ve bertaraf edilemez toplumsal önyargıların bilincinde olmamız gerektiği ve bu çok sayıdaki önyargıların etkisini azaltmak üzere, sonuçlarda değişiklikler yapan birtakım düzelticileri zihinsel işlemlerimize dahil etmemiz gerektiği anlamına gelir. Kısacası, belirsiz olan toplumsal gerçekliklerin makul yorumlarını sapmamak için ihtiyacımız olan şey, kendisi de belirsizliklerle dolu olan metodolojik bir yol haritasıdır.

Bence bu yol haritasındaki can alıcı bir unsur, değişim, kriz ve çatallanma gibi terimleri nasıl kullanılacağını belirler. Bu terimlerin tanımları çok müphem olduğu takdirde, terimlerin yararlılığını sıfıra indirgeyebiliriz. Karşılaşacağımız büyük tehlike şudur: Değişim sonsuz olduğu için, her şey bir kriz, yoldaki her kıvrım ve sapma, kritik bir çatallanma olarak tanımlanmaya başlayabilir. Elbette, tersine çevrilemez bir tarihsel sürecin var olması, bütün geçmiş olayların mevcut gerçekliğin bir parçası olması; bu geçmiş olayların, şimdiki zamanın ampirik gerçekliklerinin neden olduklarından başka türlü olamayacaklarını açıklaması (çünkü gerçeklik, sonsuz sayıdaki -büyük ve küçük- toplumsal seçim dizilerini izleyerek belirli bir yoldan geçmiştir) anlamında her şey, bir krizdir ve her mikro saniyede çatallanmalar meydana gelir. Fakat o noktada, “aynı nehirde iki kez yıkanamazsın” sözünden daha fazlasını söylemedik. Bu tür tanımlamalar kul-

lanmak, tüm analizi geçersiz kılar ve akademik görevimizi evrenin sonsuz tarihini yeniden sergileme görevine indirger -ki bu görev hem imkansızdır hem de bütünüyle anlamsızdır-.

Bu yüzden bir an önce, ikincil değişimler ile esas değişimler; konjonktürel krizler ile sistemik krizler; seçimler ile çatalanmalar arasında bir şekilde ayırım yapmamız gerekiyor. Kuşkusuz, Prigogine'nin çatalanmalar arasında ortaya çıkan determinist süreçler ile çatalanmaların seçiminde ortaya çıkan olasılıklı süreçler arasında yaptığı ayırım da açıkça buna işaret eder. Fakat bu kavram sosyal bilimlere uygulandığı zaman, çok fazla sapma olacak ve çoğu kez de temel ayırım unutulacak gibi görünüyor. Bu nedenle, her tarihsel toplumsal sistem analizinde, zamanın üç momenti -oluşum, süregiden işleyiş ve sistemik kriz- olduğu konusuna dönmeme izin verin. Bu üç momentin hiçbirisi, yalnızca bir mikro saniye sürmez; ancak sistemin süregiden işleyişinden söz ettiğimiz zaman, normalde, sistemin oluştuğu ya da sistemik krizin gerçekleştiği zaman aralığından daha uzun bir zaman aralığına atıfta bulunduğumuz da açıktır.

Aslında sosyal bilim makalelerinin çoğu, tarihsel sistemlerde -bu sistemlerin işleyişleri devam ettiği sırada- neler olup bittiği hakkındadır. Bazı durumlarda, bir tarihsel sistemin başlangıç ile sonunun, özel ve farklı anlar olduğu konusunda tam bir bilinçlilik söz konusuysa; diğer birçok durumda (tahmin edilebilecekten daha fazla durumda), tarihsel sistemlerin bitimli bir zamansal sürekliliğe sahip olduğu gerçeği hafızalardan silinir ve akademisyenler, birçok vakada, elde ettikleri verileri, oldukça farklı tarihsel sistemlerde yer alan durumları karşılaştırmak için kullanırlar. Bu karşılaştırmalar

rahatlıkla şüpheli, hatta hatalı ya da konuyla ilgisiz sonuçlara yol açabilir. Bu noktada, genelleme yapanlara yöneltilecek klasik ideografik eleştiriler, fevkalade yanlış akademik yargılama örneklerine dikkat çekebilir. Fakat analizler tek bir tarihsel sistem içerisinde tutulursa, nispeten sorunsuz bir biçimde, makul ve tekrarlanabilir genellemelere ulaşabiliriz. Nomotetik yöntemin savunucuları, -onlarda kendi epistemolojilerinin doğrulandığı hissini uyandıran- en önemli haklılık gerekçelerini bu noktada bulurlar.

Burada, sistemin özsel niteliklerinin bozulmadan kaldığı durumlar ile sistemin -belli bir noktada çatallanmaya zorunlu kalacak şekilde- denge durumundan uzaklaşan bir doğrultuda geliştiği durumları, aynı anda gözlemlememize imkan tanıyacak metodolojik bir ilke önermek istiyorum. Bu metodolojik ilkeyi; döngüsel ritimlerin ve uzun dönemli eğilimlerin araştırılması olarak adlandırıyorum. Döngüsel ritim kavramı -bu denge çoğunlukla hareket halinde olsa da- bir denge durumunu varsayar. Bu kavram aynı zamanda, her süreçte daima “herhangi bir anlam içermeyen rastgele dalgalanmalar” olduğunu da varsayar -öyle ki; her zaman dalgalanmalar söz konusudur ve bu dalgalanmalar, grafikte ifade edildiklerinde, uzunlukları değişen çoklu döngüler şeklini alır. Herhangi bir anlam içermeyen rastgele dalgalanmalar olarak adlandırılan bu dalgalanmalar, her zaman var olduğu için, bu tür döngüler -gerek fiziki gerekse de toplumsal- her sistemde içkin olarak bulunurlar ve ölçülebilirler. Elbette ki, bu örüntünün tanımlanmış ve değişmez zaman aralıkları içerdiğine yönelik, bir varsayım yoktur. Tam aksine, tüm karmaşık sistemlerde en fazla şunu tanımlayabiliriz (çünkü gerçekten var olan yalnızca

odur): tekrarlanma olasılığı yüksek olan yaklaşık standartlar. Ancak burada kanıtlanması gereken şey; süreçte bu dalgalanmaları kaçınılmaz ve yinelenir kılan bir şey olduğu ve bu şeyin de yeterli ölçüde tasvir edilebileceğidir.

Elbette, belirli bir tarihsel sistemdeki ritimlerin çok fazla sayıda olması olasıdır ve bir kimse, bu tarihsel ritimlerden bazılarının, diğerlerinden daha önemli ve/veya daha uzun olduğunu göstermenin yanı sıra, daha önemli olan ritimlerin, özgül sonuçlarını açıklamak da isteyebilir. Bununla birlikte bir kimsenin, diğer özgüllükleri açıklamak için, daha az önem taşıdığı iddia edilen ritimlerden bazılarını gözlemlemesi de gerekebilir. Her durumda, ritimlerin betimlenmesi , sistemin işleyiş özelliklerinin betimlenmesi anlamına gelir. Ritimler, bir sistemi sistem olarak adlandırmamızı sağlayan öğelerdir. Tarihsel sosyal sistemler, bu bakımdan özel değildir; sadece daha karmaşıktır ve dolayısıyla da bu sistemlerdeki ritimleri -yaklaşık olarak dahi- ölçmek daha zordur.

Aslında, bu ritimler, sistemin sürekli değişen ayrıntılı olayları nedeniyle hep kusurlu bir simetri gösterdiği için, denge sürekli hareket halindedir ve genellikle bu hareketin belirli bir yönde olduğu görülebilir. Bu durum, determinist literatürde, sıklıkla sistemin doğrusallığı olarak tanımlanan, bizim de uzun dönemli eğilimler olarak adlandırdığımız şeyi ortaya koyar. Şu husus sıklıkla analizin dışında bırakılır: Çoğu eğilim -en azından tarihsel toplumsal sistemlerdeki çoğu eğilimsonsuza dek genişletilemez; çünkü bunlar, belirli bir noktada doğal sınırlarına ulaşır. Bunu açık bir örnekle açıklamam izin verin. Dünya nüfusunun biyolojik üreme aracılığıyla belirsiz bir süre boyunca artabileceğini varsayıyorum. An-

cak bir noktada mekan içine daha fazla insan alamayacak hale gelecektir. Ve kuşkusuz bunun daha öncesinde besin kaynakları tükenenecektir. Bunun üzerine, dünya nüfusunun sayısını azaltacak bir şey meydana gelecektir. Bu nedenle; bu doğrusal vektörün belirsiz bir süre boyunca büyüyebileceği doğru değildir. Bu durumda sınırsız biçimde büyüyen ve uygulamada erişilmesi imkansız olan doğrusal vektörlerin uzun bir listesini yapmak çok kolay olurdu.

Bu durumun bize doğrudan doğruya gösterdiği şey, bir vektörün özerk bir yörüngedeymiş gibi analiz edilemeyeceğidir; çünkü vektörün gerçekte izlediği yol, onun diğer faktörlerle etkileşiminin dolaysız bir sonucudur. Vektörün gelişimi -her sistemik genişlemenin nicel sınırlarının olması gibi- belirli bazı koşullara bağlıdır. Aslında vektörleri mutlaklıklar olarak ölçmek yerine, onları diğer vektörlerle kurulan ilişkiler olarak ölçmenin daha faydalı olduğunu düşünüyorum. Kısacası, uzun süreli eğilimler olarak ölçmemiz gereken şeyin ne olduğunu yeniden düşünmemiz gerekiyor. Ölçmemiz gereken şeyin; belirli bir tarihsel toplumsal sistemin işleyişi açısından çok önemli olduğu saptanan süreçlerde bulunacak yüzdelik oranlar olduğuna inanıyorum. Örneğin, modern dünya-sisteminde, tam zamanlı olarak çalışan ücretli işçilerin sayısı-yla ilgilenmektense, sistemde yarı-zamanlıdan daha uzun süreli olarak, ücretli emeğe katılan nüfus oranıyla ilgilenirdim. Bunun neden önemli olduğunu burada tartışmayacağım. Yalnızca şuna dikkat çekmek istiyorum: Veriler bir kez yüzdele-re çevrildiği zaman, %100 oranının daima bir asimptotu olacaktır. Nüfusun %100'ünden daha fazlasının ölçülmesi gibi bir şey söz konusu olamaz. Bunu da, bütün uzun dönem-

li eğilimlerin doğrusal bir biçimde devam edemeyecekleri bir noktaya erişme eğiliminde olmaları takip eder. Bana öyle geliyor ki tam da bu noktada, tarihsel sistemler kriz noktalarına ulaşır, dolayısıyla da çatallanmaya sevk edilirler.

O halde, döngüsel ritimler ile uzun dönemli eğilimler arasındaki metodolojik ilişki nedir? Bu ilişki bana gün gibi açık görünüyor. Her şeyden önce, tarihsel toplumsal sistemlerdeki döngüsel ritimler neden döngüseldir? Bunun nedeni belki ki şudur: Sistemin işleyişi, denge durumunun çok yukarısına veya çok aşağısına doğru bir sapma gösterdiği zaman, bazı toplumsal aktörlerin çıkarları, sistemin yeniden denge durumuna getirilmesi için harekete geçmeyi gerektirir. Günlük dilde ifade edersek, ayarlamalar yapılır. Elbette ki bu ayarlamaların doğası, sistemin iktidar yapısının ve sistemin işleyiş mekanizmaları içine yapılandırılan önceliklerin bir fonksiyonudur. Ve bu ayarlamalar, tabii ki de sorunsuz bir şekilde ortaya çıkmaz, çünkü çok sayıda aktör ve birbiriyle çatışan çok sayıda çıkar mevcuttur. Fakat genel anlamda, neyin gerçekleşme ihtimalinin olduğunu, dolayısıyla da neyin gerçekleşmiş olduğunu tahmin edebiliriz. Braudel'in, "olaylar toz gibidir" derken ve birbirini takip eden olay dizilerini anlatmak yerine *longue duree*'de¹⁵ (uzun zaman aralığında) neler olagel-

15- Braudel tarihi, anlamlı bir bütün oluşturacak çoklu sosyal zamanlar olarak ele almaktadır. İlk olarak klasik tarihin ele aldığı olaylar ve kişiler vardır (histoire événementielle). Geleneksel tarih anlatımı, bu gibi kısa süreli olay ve kişiler üzerinde yoğunlaşmaktadır ve bu nedenle tarihe makro bir perspektiften bakamamaktadır. İkinci olarak Braudel'in "konjonktürler tarihi" (histoire conjoncturelle) adını verdiği daha uzun süreli, ara tarih bölümleri vardır. Ekonomik, siyasal, demografik, beşeri gelişmelerin ve değişmelerin ele alındığı bu ara dönemler de tarihi anlamak için yetersizdir. Braudel'in esas üzerinde durduğu "histoire structurelle" ya da "longue durée" ise, tarihçiye yüzyılları aşan ve toplumsal değişimleri anlamak için durağan bir perspektif sunan, biyolojik, coğrafi, fiziksel ve iklimsel yapısal faktörlerdir (ç.n.).

diğini keşfetmeye çalışmamız gerektiğini söylerken, kastettiği de temel olarak budur.

Bu nedenle -en azından tarihsel toplumsal sistemleri tartışırken- ikincil belirsizlikler ile temel belirsizlikler arasında bir ayırım yapılmasının faydalı olacağını düşünüyorum. İkincil belirsizlikler, aynı anda her yerde olan belirsizliklerdir. Kimse bir sonraki anda ne olacağını bilemez. Potansiyel aktörlerin sayısının neredeyse sonsuz olması ve fiziki çevrenin sürekli değişmesi, kesin bir tahminde bulunmayı imkansız hale getirir. Fakat bu tür bir belirsizliğin büyük oranda azaltılması mümkündür. Bir derece hata payıyla olasılıkları tahmin edebiliriz ve sanıyorum ki; sosyal bilimlere uygulandığı şekliyle Newtoncu paradigmanın (Kuhn'un ifadesiyle) "normal bilim"inin, en sonunda vuku bulan şeye gitgide daha yakın tahminlerde bulunmaya yönelik bir girişim olduğu ileri sürülebilir. Daha geniş bir toplumsal düzen perspektifinden bakıldığında, bir tahminin hata payındaki azalma kuşkusuz olumlu bir şeydir. Kamu politikaları çoğunlukla bu tür tahminler temelinde belirlenir. Toplumsal kaynaklarla sağlık hizmetlerini yaygınlaştırmaya yatırım yapılması mı, yoksa deprem-tespit cihazları geliştirmeye yatırım yapılması mı daha önemlidir? Bunun cevabı, kısmen, potansiyel tehlikenin seviyesine ilişkin tahmini-mize ve tehlikenin en çok kimleri tehdit ettiğine bağlıdır.

Sosyal bilimlerin bu tür çalışmalarının yararlılığını, Prigogine'nin -birçok nedenden ötürü- klasik Newtoncu denklemlerin yararlılığını reddettiğinden daha fazla reddetmek istemiyorum. Ama -ve bir 'ama'sı var!- bu "normal". Newtoncu bilim hakkında üç şeyi aklımızdan çıkarmamalıyız. Her şeyden önce, bu bilimin meşruiyeti, onun oluşturu-

duğu politikanın sonuçlarından kaynaklanmaktadır. Doğa bilimlerinde, meşruiyetin teknolojiden veya mühendislikten kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bu bilimsel çalışmanın sonucunda daha iyi köprüler inşa edebilir misiniz? Sonuç olarak daha zekice politik kararlar verebilir misiniz? Bugüne dek fizikçiler ve kimyacılar, bu ölçüm cetveline göre -örneğin- ekonomistlerden ve sosyologlardan daha iyi skorlar elde ettiler. Geçen yüz yıl boyunca sosyal bilimcileri, doğa bilimcilerinin “seviyesine ulaşma” çabası içine girmeye zorlayan şey, tam olarak budur. Üzerlerindeki toplumsal baskı ve kendi süper egolarının talepleri dikkate alındığında, sosyal bilimcilerin nomotetik olarak adlandırılan yöntemin cazibesine kapılması gayet anlaşılır bir şeydir. Fakat onların toplumsal mühendislikteki ciddi anlamda düşük skorları dikkate alındığında, izlenen bu yolun iyi sonuçlara neden olup olmadığını tekrar gözden geçirebilecekleri düşünülebilir.

Bu yolu takip etme hususunda söylenebilecek ikinci şey; bizim, bize dayatılan epistemolojik at gözlükleriyle körleştirilmekte olduğumuzdur. Fiziki bilimler içerisindeki -“karmaşık sistemler analizi” şeklinde kapsayıcı bir isim taşıyan- bilgi hareketine hız kazandıran da, bu epistemolojik at gözlüklerinin olumsuz etkilerine dair farkındalığın giderek artmasıdır. Sosyal bilimciler bir kez daha geride kaldı; seçtikleri metodların altında yatan epistemolojik varsayımları, ciddi bir biçimde yeniden değerlendirmeye yeni yeni başlıyorlar. “Bilimsel olmadığı” gerekçesiyle, gürültüyle kendi ilgi alanlarından kovdukları “felsefe”ye, yeniden yüzlerini dönmeye başlıyorlar. Bu eğilim hiç de olumsuz değil. Bu meseleye ileride yeniden döneceğim.

“Normal” Newtoncu bilim yapma konusundaki üçüncü önemli sorun, -ki bu sorun olasılıklara dayanan bir biçimde Newtoncu bilim yapma için dahi geçerlidir- bu bilimin toplumsal gerçeklikte bulunan daha büyük belirsizliklerin bilgisini, dolayısıyla da bu belirsizliklere ilişkin kaygıyı tamamen ortadan kaldırmasıdır. Daha büyük belirsizlikler her gün ortaya çıkmaz, hatta her yılda veya her on yılda bir de ortaya çıkmaz. Bunlar, tarihsel toplumsal sistemlerde ancak her beş yüz yılda bir meydana gelebilir. Fakat insan türünün tarihsel evriminin izlediği yolu şekillendiren de, bu temel çatalanmalardır ve bunlar bize gerçekten bilmek istediğimiz şeyi anlatır: Neredeydik, neredeyiz ve muhtemelen nereye gitmekteyiz ya da daha ziyade, olası geleceklerimizin hangisi yönünde, tercih kullanıp onu makul ölçüde gerçekleştirmeye çalışmamız muhtemeldir.

Neden temel çatalanmaları incelemekten kaçınıyoruz? Bir ölçüde, bunu yapmaktan korkuyoruz, çünkü bu incelemelerin sonucu gerçek anlamda belirsiz. Bir ölçüde de, bunu yapmamamız için ilgimiz kasten başka yöne çevriliyor; böylelikle, çatalanmaların sonucunu bazı şekillerde etkilemek için kolektif bir çaba göstermememiz, dolayısıyla da bir azınlığın (normal olarak ayrıcalıklı azınlığın) kendi girdilerini hiçbir engelle karşılaşmadan, sürece dönüştürmesine göz yummamız amaçlanıyor. Bununla birlikte, bilinçli bir şekilde sistemik çatalanmaları incelemeye karar verirsek, sistemik çatalanmalar ile gündelik seçimler arasındaki hatırı sayılır farklılığın net bir tasvirine ihtiyaç duyarız. Bunu, sosyal bilimlerin kullandığı dilin yanı sıra, insanların günlük yaşamlarında kullandıkları dilde de ifade etmek gerekirse; tarihsel olarak dev-

rim sözcüğüyle nitelenen -gerek siyasi, gerek ekonomik, gerekse de başka bir alandaki- birçok “devrimin”, aslında ikincil ayarlamalar olduğunun ve bir tarihsel sistemden ötekine geçmeyi sağlayan gerçek değişimlerin, aslında çok kaotik görünebileceğinin ve bunların sınıflandırılmalarının çok güç olabileceğinin farkında olmamız gerekir.

Modern dünya-sistemi, mevcut zamanda, kendisini bu temel çatallanmalardan birisinin içinde bulur. Modern dünya-sistemi, sistemsel bir kriz içindedir, bunun sonucunda bilgi yapılarımızda da bir kriz söz konusudur. Bundan dolayı, bir değil, iki temel toplumsal belirsizlikle karşı karşıyayız. Bu belirsizliklerden ilki; inşa etmekte olduğumuz yeni tarihsel sistemin doğasının ne olacağıdır. İkincisi ise; inşa etmekte olduğumuz yeni bilgi yapılarının epistemolojisinin ne olacağıdır. Her iki belirsizlik de, sonuçları öngörülemezcek mücadeleler içerir; fakat bu belirsizliklerin her biri, bildiğimiz dünyanın sonuna işaret eder. “Bilmek” sözcüğünü iki anlamda kullanıyorum: aşına olmak (*cognoscere, conocer, connaitre, kennen*) anlamında bilmek ve anlamak (*scire, saber, savoir, wissen*) anlamında bilmek. Modern dünya-sistemi, başka bir deyişle kapitalist dünya-ekonomisi krizdedir. Onu artık bilemiyoruz. Bize aşına olmadığımız manzaralar ve belirsiz ufuklar sunuyor. Modern bilgi yapıları -bilginin, bilimlerle beşeri disiplinlerin birbirine rakip epistemolojik alanları arasında ikiye bölünmesi- krizdedir. Artık bu bilgi yapılarını, dünya hakkında bilgi edinmenin elverişli yolları olarak kullanamayız. Her iki anlamında da “bilme” konusundaki acizliğimiz, kafalarımızın karışmasına yol açar ve birçoğumuz, dogmatizmden medet ummaya başlar. Kasırganın tam ortasında yaşamaktayız.

Kapitalist dünya-ekonomisindeki krizi tartışmayacağım. Başka çalışmalarında bunu zaten birçok defa yaptım (Wallerstein 1995a, 1998b). Bugün; denge durumundan uzaklaşmakta olan uzun vadeli eğilimlerin bir sonucu olarak, sonsuz sermaye birikiminin sürekliliği -kapitalist gelişmenin motor gücü- önünde engel oluşturacak muazzam bir kâr sıkışıklığı olduğuna inandığımı söylemekle yetineceğim. Bu sıkışıklık en az üç ayrı vektörden kaynaklanmaktadır: Bir bütün olarak dünya ekonomisinde reel ücretlerin çok uzun aralarla artması; yerleşmiş bir uygulama haline gelen maliyetlerin dışsallaştırılması sonucunda çevre yıkımının giderek artması ve devletlerin mali krizleri -ki bu krizler, dünya-sisteminin demokratikleşmesi sonucunda eğitim, sağlık hizmetleri ve hayat boyu asgari gelir garantisi, konularında devletten talep edilen asgari hizmet düzeyinin, kayda değer bir şekilde artmasından kaynaklanır. Ayrıca, dünya-sistemindeki kutuplaşmanın azaltılabileceğine olan inancın gitgide yitirilmesinden dolayı, devlet yapılarının meşruluğunda bir çöküş gözlenmektedir -ki bu meşruluk, uzun bir süre boyunca, dünya-sisteminin denge durumunun korunmasında kilit bir mekanizma olmuştu. Bu durumu şimdi tartışamam, sadece şunu belirtmeliyim: Görünüşe göre; var olan sistem çerçevesinde -geçici olarak bile olsa- sistemi sabit bir dengeye geri götürecek bir çözüm mevcut değildir. Bu nedenle sistemik parametreler çılgınca dalgalanmakta ve bir dallanma meydana gelmektedir. Kesin bir seçim yapılmasından ve yeni bir sistemin (veya sistemlerin) ortaya çıkmasından önce, yaklaşık yarım yüzyıl boyunca bu çatallanmanın ayrıntılı gelişiminin süreceğini varsayabiliriz. Daha da ileri giderek -kısmen sistemdeki dalgalanmalar, kıs-

men devlet yapılarının meşruluğundaki azalma ve kısmen de eski sistemin yerini alacak sistemin doğası hakkındaki büyük fikir ayrılıkları nedeniyle- bu dönemin, büyük bir toplumsal kargaşa dönemi olmasını bekleyebiliriz.

Bu sistemik çatallanmanın, bilgi yapıları açısından ne anlama geldiğine odaklanalım. Bilgi yapıları elbette, bir tarihsel toplumsal sistemin kültürel temellerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu tür yapılar, daima bir çeşit içsel mantığa, dolayısıyla da belli ölçüde özerk bir düşünsel rotaya sahip olmalarına karşın; bunlar halen daha büyük bir yapının parçasıdır ve bu daha büyük yapının mantığına uymak zorunda olmalarının yanı sıra, daha büyük bir sistemin ortaya koyduğu düşünsel sınırlarla kısıtlanmışlardır. Bilgi yapıları, tam da böyle yapılardır, toplumsal olarak var edilirler ve ancak sosyal çevreyle aralarında uzun süreli bir uyum var olmaya devam ettiği müddetçe, toplumsal olarak varlıklarını sürdürebilirler.

Modern dünya-sisteminin, -kendisinin en iyi şekilde işlemesi için uygun bir jeo-kültür yerleştirme mücadelesi verdiği o uzun dönem boyunca- önceki sistemlerin kabul ettiği bilginin epistemolojik bütünlüğü, -aşağı yukarı on sekizinci yüzyılın son yarısında- bilim ile felsefenin (ya da beşeri disiplinlerin) sözde birbirinden ayrılması tamamlanana dek sürekli artan bir saldırıya maruz kaldı. Bilme konusundaki kavramlarımızın yeniden düzenlenmesine ilişkin tarihsel süreci ve toplumsal dayanaklarını kolaylıkla açıklayabiliriz. Şu anda konuyla daha ilgili olan şey, varsayılan “iki kültür” bölünmesinin doğasıdır. Bu bölünmenin taraflarından her biri, dünyayı tanımak için, kendi yöntemlerinin diğer tarafın yöntemlerinden radikal biçimde farklı ve önemli ölçüde daha iyi olduğunu savunmuştu.

Bilim insanları, sadece ampirik araştırmalarla (tercihen deney yaparak) bilebileceğimizi ve bu ampirik araştırmalardan, titiz yöntemlerle test edilebilecek teoremler geliştirebileceğimizi iddia etti. Bu teoremler, birbirini izleyen (ve prensipte sonsuz sayıda olan) testlerden geçmeyi sürdürdükleri müddetçe, bu teoremlerin -en azından geçici olarak- evrensel hakikatler ortaya koyduğu söylenebilir. Eğer bir kimse yeterince tekrarlanıp doğrulanmış bir hipotez sunabilirse, o kişi bu hakikatin kesin olduğunu da iddia edebilirdi. Bir şeyin kesin olmasıyla neyi kastettiğimiz her zaman net değildir; fakat kesinliğin, en basitinden, denklemleri her kullanışımızda aynı matematiksel sonuçları elde edeceğimize -yalnızca “başlangıç koşulları” adı verilen girili verilerin değişkenlik gösterebileceğine- güvenmemiz anlamına geldiği açıktır. Belirli bir inceleme nesnesi hakkındaki bilgi, bu tür evrensel hakikatler öne sürmek için yetersiz kaldığında, bunun -henüz söz konusu bilgi düzeyine ulaşamamış olan- bilim insanlarının hatası olduğu söylendi. Fakat epistemolojik beklenti; neticede bilim insanları topluluğunun, inceleme nesnesine ilişkin evrensel hakikatleri kanıtlayabilecek üyeler çıkaracağı yönündeydi. Analizin kesinliği, kesin bir olasılıktı.

Geçen yirmi beş yıl içinde güç kazanan iki bilgi hareketi, bilim ile felsefe arasındaki epistemolojik ayrıma doğru- dan meydan okudu. Bu hareketlerden biri, karmaşık sistemler analizidir. Bu hareket çeşitli parçalardan oluşur ve Prigogine, bu hareketin düşünsel gelişiminde öne çıkan bir figürdür. Bu hareketin, öne sürdüğü temel varsayımlar açısından, Newton mekaniğinden farklılıklarını zaten ana hatlarıyla belirtmiştim. Bu noktada sadece, hareketin sosyal bilimlerle iliş-

kisinin altını çizmek istiyorum. Karmaşık sistemler analizi- nin, sosyal bilimler üzerindeki sosyo-psikolojik etkisini daha önce belirtmiştim. Bu etki, nomotetik yönelimli sosyal bilim- cilerin, kendilerinin bilimsel metodun canlı örneğini sunduk- ları yönündeki kibirli argümanlarını sarsmıştır. Karmaşık sis- temler analizi böylelikle, sosyal bilimler içerisinde -kesinlikle- rin sonu etrafında şekillenen- farklı bir bilim yaklaşımına ze- min hazırlamış oldu. Bu çok sağlıklı bir gelişmedir ve kendi içinde iyi sonuçlar yaratacaktır.

Ancak, karmaşık sistemler analizi ile sosyal bilimler arasın- daki ilişki hakkında söylenecek ikinci bir şey daha var. Kar- maşık sistemler analizinin en önemli sloganlarından biri, “za- man oku”dur -ki bu ifade, Arthur Eddington tarafından icat edilmiş ve Prigogine tarafından benimsenerek geniş ölçüde yayılmıştır. Prigogine’ne göre, zaman oku, Newton mekaniği- nin merkezi bir temasına -tersinirliğe- verilen cevaptır. Sosyal bilimlerde hiç kimse, hatta en gözü pek nomotetik taraftarla- rı bile, tersinirliği tartışmaya cüret edememiştir. Sosyal bilim- ciler bunun yerine, tarihi göz ardı etmiş ve aslında “tarihsel- ciliği” kınamıştır.

Prigogine, “zaman oku” bayrağını göklere çıkararak, en küçük fiziksel madde birimlerinin bile göz ardı edilemeye- cek tarihsel bir rotaya sahip olduklarını iddia ederek, tarih- sel olmayan bir sosyal analizin mümkün olamayacağını savu- nan sosyal bilimcileri güçlendirmekle kalmadı, aynı zamanda fizik bilimleri, sosyal bilimlerin epistemolojik alanına taşıdı. Birleşmiş bir bilim için yaptığı çağırımı yineledi. Fakat bunu, herkesin Newton mekaniğinin öncüllerini benimsemesini ve sosyal fizikçiler haline gelmesini isteyen analitik felsefecilerin

tavriyla yapmadı. Tam aksine, doğa bilimcilerinin -tüm bilgi faaliyetlerine ilişkin sosyo-kültürel öncül ve ilişkilerin, aile üyelerini birleştiren bir tema haline geldiği- daha geniş bir ailenin parçası olacaklarını öne sürdü. Bilim ve felsefe ortak bir epistemolojik temelden türeyen birleştirilmiş faaliyetler olacağı için, bu ailenin içerisinde iki kültürün üstesinden geleceğimizi ileri sürdü.

Bu arada, -spektrumun diğer ucunda- beşeri disiplinlerin içinden ses getiren, son derece farklı bir bilgi hareketi -artık genellikle kültürel çalışmalar şeklinde adlandırılan bir hareket- ortaya çıktı. Bir kez daha belirtmek gerekirse; burada, bu hareketin tarihsel kökenlerini ya da aniden patlamasının veya analizlerinin sınırlandırılmasının nedenlerini açıklayamam. Burada da, kültürel çalışmaların sosyal bilimlerle ilişkisine dikkat çekmek istiyorum. Kültürel çalışmaların önemi, uygulayıcılarının sıklıkla Aydınlanma fikirleri olarak andıkları görüşlerin eleştirisini başlatmasında değil, uygulayıcılarının 'Newton mekaniği öncüllerinin kültürel hakimiyeti' ile esas olarak ne kast ettiğinde yatar. Karmaşık sistemler analizi, bu eleştiriyi daha iyi ve daha etkili bir şekilde yapmıştı. Kültürel çalışmaların asıl toplumsal katkısı, beşeri disiplinlerin bilimin bir karşı-dogması şeklinde kurumlaşmasını eleştirmesi olmuştur.

Beşeri disiplinler, tarihsel olarak bilimle ilgilenmemişti; zaten beşeri disiplinler ile bilim arasındaki sözde ayrılığın ana fikri de buydu. Bu nedenle beşeri disiplinler, bilime fazlasıyla bağlanmış gördükleri sosyal bilimlere şüpheyle bakmış ve sosyal bilimcileri, -özellikle de tarihçileri- kendilerini beşeri disiplinlerle uğraşan kişiler olarak tanımlamaya ve kendilerini

felsefe fakültelerinde konumlandırmaya teşvik etmişlerdi. Temelde ilgilendikleri şey; sosyal gerçekliği empati yoluyla yorumlayarak algılama uğraşının yanı sıra -geniş bir şekilde tanımlanan- sanatların niteliğini değerlendirme kriterleriydi. Bu durum, onların kanunlar oluşturmalarına ve üstün tutulabilecek ve gelecek nesillere öğretilebilecek estetik başarıları listelemelerine yol açtı. Tuhaf bir şekilde, kendilerini Newtoncu bilime adan bilim insanlarıyla aynı noktaya vardılar. Kusursuzlukla ilgileniyorlardı: Kuram formüle etmedeki zarafetten çok sanattaki zarafetle ilgilidiler. Fakat bu ikisinin ortak noktası; bu mükemmelliğin değerinin, sosyal faydayla ya da bilgi faaliyetinin içsel yasaları dışındaki kriterlerle ölçülmemesiydi.

Kültürel çalışmalar, bu tür bir estetik fildişi kuleye karşı başlatılan başkaldırıdan doğdu. Bu yeni bilgi hareketinin uygulayıcıları, her kültürel faaliyetin toplumsal bir bağlam içerisinde ortaya çıktığını ve kültürel faaliyetin, üreticinin ya da değer biçenin toplumsal konumuna göre, farklı biçimde üretildiğini ve farklı değerlendirmelere konu edildiğini savundular. Elbette toplumsal konumun kendisi de sürekli gelişen bir tarihsel gerçekikti; öyle ki, bir kişinin bugün bir metne verdiği değer, o kişinin yarın aynı metne vereceği değerden farklı olması mümkündür. Burada da bu önermelerin sosyal bilimlerle ilişkisine vurgu yapmak istiyorum.

Sosyal bilimler her zaman, toplumsal gerçekliği, toplumun oluşturduğu mercekler aracılığıyla algıladığımız, varsayımı etrafında inşa edilmiştir. En nomotetik yönelimli sosyal bilimciler bile bu gerçeği -en azından üstü kapalı biçimde- kabul eder. Bu tür sosyal bilimciler, kısıtlama olarak gördükleri

bu şeyin üstesinden gelmeye çalışırken; diğer sosyal bilimciler bu sözde kısıtlamayı daimi bir gerçeklik -asında daha zengin bir dünya anlayışını teşvik eden bir gerçeklik- olarak ele alır. Kültürel çalışmalar her durumda bu merkezi temaya vurgu yaparak, kendini tamamıyla sosyal bilimler alanına yerleştirdi ve böylece, beşeri disiplinler ve bilim arasındaki yanlış ikiliğin üstesinden gelinmesine yardımcı oldu.

İşte bugün geldiğimiz nokta şudur: Tüm bilgi alanlarının araştırma metotlarının yeniden birleştiği ve sosyal bilimlerin alanının, bütünüyle kapsayıcı olmasa da, merkezi konumda olduğu büyük bir epistemolojik yeniden yapılanmanın eşliğindeyiz. Sosyal bilimler, her şeyden önce, var olan en karmaşık -dolayısıyla da sistemsel analize uyarlanması en güç- sistemlerin araştırıldığı bir alandır. Aynı zamanda tarihsel olarak beşeri disiplinler diye adlandırdığımız şeyin -genellikle kabul edilmese de- zorunlu temelidir. Sosyal bilimler, aslında fizikçisinden edebiyatçısına kadar herkes için gerekli bir faaliyetdir. Bu, sosyal bilimlerin emperyalizmine yönelik bir çağrı olmaktan çok, sosyal bilimlere evrensel katılım için yapılan bir çağrıdır.

Kolektif olarak yapılacak entelektüel bir tartışmaya büyük bir ihtiyaç duymaktayız. Bu tartışmanın adına bilim mi, felsefe mi yoksa sosyal bilimler mi diyeceğimiz, beni hiç ilgilendirmiyor. Belirsizliğin -en azından uzun dönemdeki belirsizliğin- kontrol edilmesi güç ve biricik gerçeklik olarak görüldüğü bilgisi ile yaşıyoruz. Bu demektir ki, kendi kendini yargılayan bilgi faaliyetleri (eğer dünyayı daha iyi anlamamızı sağlayacaklarsa), yalnızca, geliştirdikleri uygulamalarda, bu merkezi önemdeki gerçekliği inşa etmek zorunda olmakla kalma-

yıp, aynı zamanda -daha bilinçli seçimlerin yapılmasına imkan tanıyacak- daha makul açıklamalar peşinde analiz düzeyinden analiz düzeyine geçmeye de hazırlıklı olmak zorundadır. Sonuçta bilgi, seçimlerle, dolayısıyla da yenilikle, hayal gücüyle ve olasılıklarla ilgili olmalıdır. Seçimler sorumluluk içerir. Akademisyenler ve bilim insanları, bir faaliyeti tercih ederek iddialarının, tahminlerinin, öncelik önerilerinin sorumluluğunu üstlenme taaddüdünde bulunan kişilerdir. Isabella Stengers, bilim insanlarının “gerekleri” ile onların “yükümlülükleri” arasında yaptığı ayrım, sorumluluk üstlenmenin önemini ayrıntılı olarak açıklar: “ ‘Rasyonellik’ temasının önemi, onun uygulamada hangi başlık altına -bir gerek başlığı altına mı, yoksa bir yükümlülük başlığı altına mı- yerleştirildiğine göre değişir. Rasyonellik bir gerek başlığı altına yerleştirildiğinde, genellikle bir kibir ve küstahlık vektörüdür. Bir yükümlülük başlığı altına yerleştirildiğinde ise, riskle eş anlamlı hale gelir ve bir teste tabi olur -ki bu test, halk veya işin ehli olmayanlar için değil, çalışmasını rasyonel olma iddiasındaki bir pratik içerisine yerleştirmeyi seçen kişiler içindir” (Stengers 1996, 90).

Eğer gerçeklik belirsiz ise, seçim yapmaktan kaçınmanın hiçbir yolu yoktur. Eğer seçim yapmaktan kaçınamıyorsa, analistin değer yargılarının, tercihlerinin ve kabul ettiği ön koşulların analiz sürecine girmesini önlemenin de bir yolu yoktur. Bu değerlendirmelerin tümünü bilinçli bir şekilde bertaraf etsek bile; yani bilgi faaliyetimizin nesnesi önünde ahlaki bir yansızlık duruşu takınma konusunda ısrarcı olsak bile, bu etkenler bilinç dışı düzeyde -izin verilen bir toplumsal söylem düzeyinde- bize geri döner. Bu etkenleri daha

sonra su yüzüne çıkarsak bile, analistin psişesini oluşturdukları için, hiçbir zaman bertaraf edilemeyecek bir bağlamsallığın -kişisel ve kolektif biyografilerin- sonsuz bir geriye gidişi olduğunu keşfederiz. Kısacası, iyi ve güzele dair argümanlar içermeyen bir hakikat arayışı yoktur.

O halde bilim, *sistemli bilgi*, imkansız bir hayal mi? Ben tam tersini savunurdum. Ancak ve ancak, bilmeyi istemekten ayırmanın imkansız olduğunu kabul ettiğimizde, daha iyi bilmeye başlayabiliriz. Bunun için iki şey gerekir. Öncelikle; kendimizin ve diğer insanların önermelerini suçlayıcı bir biçimde değil, analitik bir biçimde ortaya koymayı istememiz gerekir. İşte o zaman, önermeler değiştirildiğinde, araştırmadan farklı sonuçlar elde edip etmeyeceğimiz sorusunu tartışabiliriz. Önermeler hakkında hiçbir soru tabu olmayacaktır.

İkinci olarak; farklı kolektif rotalardan gelen kişilerden oluşmuş bilimsel topluluklara ihtiyacımız vardır. Böylece gerçekten farklı özgeçmişlere sahip olan kişilerin, aynı verileri incelemesi, aynı problemi araştırması durumunda, ne ileri sürüleceğini keşfedebiliriz. Sosyal bilimlerde bunun anlamı, sosyal bilimlerin topluluğunun yaygın bir biçimde ve gerçek anlamda uluslararası hale gelmesidir. Bu amaçtan hala çok uzayız.

Son olarak; işaret ettiğim daha önceki bir noktaya geri dönersek, ikincil çatallanmalar ile temel çatallanmalar, ayarlamalar ile sistemsel dönüşümler, devam etmekte olanın açıklaması ile yok olmakta olanın açıklaması arasında ayırım yapmayı öğrenmeliyiz. Bu, dikkatimizi seçimler meselesine yöneltir. Devam eden bir sosyal sisteme ayarlamalar getirmek için yapılan seçimler ile, iki ya da daha fazla olası sosyal sisteme dallanma durumunda yapılan seçimler, hiçbir şekilde aynı

değildir. Karşı karşıya olduğumuz ve incelediğimiz problemler konusunda net olmadığımız sürece, her iki durumda da akılcıca seçimler yapmamız mümkün olmayacaktır.

Bilgi dünyasında çok heyecan verici bir dönemde yaşadığımıza inanıyorum. Çünkü, bizi, temel epistemolojik soruları yeniden tartışmaya açmaya ve bilgi dünyasının yapısal olarak yeniden düzenlenmesine dikkat sarf etmeye zorlayan sistemik bir kriz içerisinde yaşıyoruz. Bu entelektüel meydan okumaya yeterince yanıt verip veremeyeceğimiz belirsiz; yine de o, kendisine atıfta bulunmamız için bizi bekliyor. Bilgi yapılarımızın bu dönüm noktasında, önümüzdeki birçok meseleyi ele alarak, bilim insanları /akademisyenler olarak sorumluluklarımızı yerine getiriyoruz.

Braudel ve Bilimler Arası:

Boş Kilise Sıralarına Vaazlar Veren Bir Vaiz mi?

“Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales”¹⁶ her yıl, diğer birçok üniversitedekine oldukça benzer kategoriler altında dersler sunar: Antropoloji, ekonomi vb. Bununla birlikte, uzun bir süredir; “bilimler arası” adında bir kategorileri de mevcuttu ve Fernand Braudel bu bölüm başlığı altında düzenli olarak seminer vermişti.

Peki, bilimler arası nedir? Bildiğim kadarıyla bu terim, ölümünden bir yıl önceki bir söyleşide Braudel’in yaptığı kısa açıklamanın dışında, (Braudel 1984b) kendi yazılarında net olarak ortaya koyduğu bir terim değildir. Ancak 1958-1960 yılları arasında -Braudel’in oldukça aktif bir şekilde entelektüel öncülüğünü yaptığı ve o zamanlar “Ecole Pratique des Hautes Etudes”in¹⁷ VI. departmanı olarak adlandırılan departmanın başkanı olduğu dönemde- yayımladığı metinlere

16- Sosyal Bilimler Alanında İleri Araştırmalar Okulu, Fransa’nın önde gelen araştırma ve yüksek öğretim enstitülerinden biridir. Merkezi Paris’te bulunan okul, sosyal bilimler alanında araştırma yapmayı ve bu alanda araştırma yapmak için gereken teknikleri öğretmeyi hedefler. Fransa’nın en ünlü beşeri bilimler profesörleri bu kurumda görev yapmaktadır (ç.n.).

17- İleri Araştırmalar Uygulama Okulu. Sosyal Bilimler Alanında İleri Araştırmalar Okulu, bu okuldan kopmadan önce, bu okulun altıncı departmanını oluşturmaktaydı (ç.n.).

bakılarak; bu terimin Braudel'e ifade etmiş olabileceği anlamın, yeniden yapılandırılması belki de mümkündür.

İlk metin, *Annales* dergisinde yayımlanan o ünlü *longue durée* tartışmasıdır (Braudel 1969a). Metnin açılış cümlesi, “Beşeri bilimler genel bir kriz içine girmiştir” şeklindedir ve ilk paragraf Braudel'in şu önerisiyle sonlanır: “Bugün [beşeri bilimler arasındaki] gerekli yakınlaşma üzerine düşünülebilir.” (1969a, 81). Makalesinin kalbini oluşturan çoklu zamansallığa dair uzun bir tartışmanın ardından, şu seslenişle makalesini bitirir:

Sosyal bilimlerin, karşılıklı sınırların ne olduğu, sosyal bilimin ne olup ne olmadığı, yapının ne olup ne olmadığı konularını çözüme kavuşturmak için yaptığı bunca tartışmaya, pratik düzeyde -çünkü bu makalenin pratik bir gayesi var- artık bir son vermesini umut ediyorum. Bunun yerine sosyal bilimlerin, yaptıkları araştırmalar aracılığıyla, kolektif araştırmamızı yönlendirebilecek unsurları (eğer bu tür unsurlar mevcutsa) ve sosyal bilimler arasındaki yakınlaşmanın başlangıcını oluşturmamızı sağlayacak temaları, ayrıntılı bir biçimde açıklamaya çalışmasını diliyorum. Benim inancıma göre bu unsurlar şunlardır: matematikselleştirme ve araştırmayı belirli bir mekanla sınırlama, *longue durée*. Fakat diğer uzmanların da ne önerdiklerini bilmek isterdim.... Bu satırlar bir müzakere çağrısı yapma amacındadır (Braudel 1969a, 83).

Bu paragraf birçok açıdan çarpıcıdır. İlk olarak; bu metnin -ki Braudel'in en kuramsal metnidir- ortalarında yer alan sa-

tırları kaleme alırken Braudel'in aklındaki, tam da benim sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılması dediğim şeydir. Braudel pratik bir amacının olduğunu söylüyor ve elbette bütün çalışma hayatı, onun bu amacı nasıl ciddiyetle taşıdığına tanıklık etmektedir. İkinci olarak; metin -Braudel'in başlangıç için bazı öneriler sunduğu- bir müzakere çağrısıdır. Üçüncü olarak, Braudel'in sosyal bilimlerin birbirine yaklaştırılması için önerdiği unsurlar; yüz elli yıldır sosyal bilimlere şekil veren epistemolojik ayrımın ötesine geçer. Braudel, niceliksel araştırma taraftarı ve genellikle de pozitivist olan sosyal bilimcilerin önem verdiği matematikselleştirmenin gerekliliğinden söz eder. Ama aynı zamanda, niceliksel araştırma taraftarı pozitivistleri en fazla eleştiren sosyal bilimcilerin değer verdiği yerel özgüllüğün de gerekliliğini vurgular. Son olarak tabii ki, -birbiriyle kavgalı bu iki grubun da üzerinde durmadığı- *longue durée*'yi savunur.

Bu paragraf çok açık fikirli bir nitelik gösterir; fakat bu görüşlere gösterilebilecek direnç meselesiyle doğrudan ilgilenmez. İki yıl sonra, yüksek öğrenim konusunu ele alan bir dergide, Braudel'in "sosyal bilimlerin birliği ve çeşitliliği" üzerine yazdığı bir makale yayımlandı (Braudel 1969b). Braudel bu makalesine, beşeri bilimlerde ilk göze çarpan şeyin beşeri bilimlerin birliği değil, çeşitliliği olduğuna dikkat çekerek başlar. Beşeri bilimlerin farklı "anavatanlar" (*patries*) oluşturdıkları, farklı diller konuştukları ve kariyerlerinin kesinlikle farklı kanallarda ilerlediği düşünülür. Braudel bu makalede, çok adil ve tarafsız bir şekilde, bütün tarafları dar görüşlülüklerinden dolayı eleştirir ve sosyal bilimler arasında bir ortaklık oluşturulacaksa, buna kimin dahil edileceğini belirleyen

tanımın çok geniş tutulması gerektiğini savunur: “Birliğimizi kurarken her türden araştırmanın ilgi alanımıza girdiğini ifade ediyorum. Felsefe kadar Yunan epigrafisi, Henri Laugier’in biyolojisi ya da -Lazarsfeld gibi yaratıcı ve açık görüşlü (*homme d’esprit*) biri tarafından uygulanırsa- kamuoyu anketleri de bizi ilgilendirir. Bizim de bir ekümenik konseye ihtiyacımız var.” (Braudel 1969b,95)

Braudel, daha sonra kendisinin başkanlık edeceği ve o sıralar henüz faal durumda olmayan Maison des Sciences de l’Homme’nin, bu ilk ekümenik konseyi kendi bünyesinde hayata geçireceği umudu ile makalesine son verir.

Tüm bu yeni güçler ve yeni metotlar ulaşılabilir erimdedir. Çünkü dünyada belki de ilk kez, bütün “klasik” beşeri bilimlerden gelen vazgeçilmez akademik kaynakları bir araya getirdik -ki bu, son derece değerlidir ve bu olmadan hiçbir şey belirlilik kazanamaz. Farklılıkların iki veya üç misline çıkmasının avantajlarından yararlanalım. Dünyanın her yerinde birliğe doğru ilerleme eğilimindeki hareketi hızlandıralım. Eğer gerekliyse, mümkün olduğunca ve entelektüel açıdan faydalı gördüğümüz her durumda, aşamaları atlayalım. Yarın bunun için çok geç olacak (1969b, 96).

Son olarak, Braudel’in tarih ve sosyoloji konulu eserine bakalım: Braudel, -birbirine zıt tarzlara sahip olduğu düşünülen- bu iki klasik disiplin arasındaki ilişkiyi tartışmaya daima özel bir yer vermiştir. Bu ilgisi, Fransa’nın o zamanlar önde gelen sosyoloğu -Georges Gurvitch- ile yaptığı, ömür boyu süren bir tartışma şeklini aldı ve sosyoloji üzerine bir ders ki-

tabı olarak Gurvitch'in editörlüğünü yaptığı bu eseri yazdı (Braudel 1969c).

Bu eserde Braudel'in argümanı son derece radikaldir. Gurvitch'in aksine; tarih ile sosyolojinin farklı disiplinler olduğu fikrini kategorisel olarak reddettiğini açıkça belirtir. Bu iki disiplinin, "aynı kumaşın farklı iki yüzü gibi de değil, fakat ipliklerinin tüm karmaşıklığıyla kumaşın bütünü gibi, aklın tek bir macerasını" oluşturduklarını söyler (1969c, 105). Bu makaleyi de bir seslenişle bitirir: " Uzlaşma ve eş zamanlı olarak çok sayıda uzmanlık alanının (araştırılan konuya) uygulanması gerçekleşmediği sürece, benim ilgilendiğim tarzda bir sosyal bilim var olamaz. Sosyal bilimleri birbirlerinin karşısına koymak oldukça kolaydır. Fakat tüm bu çekişmelerin vadesi dolmuş gibi görünüyor. Yeni bir müziğe ihtiyacımız var."

İşte durum böyle. Bilimler arası; sosyal bilimler ya da beşeri bilimler başlığı altında sergilenen şeylerin bir toplamıdır ve aslında bunun da ötesindedir. Hepsinin bir bütünüdür. Bu; her prensliğin kendi bölgesini, onu kapsayan kategorinin tecavüzlerine karşı savunduğu bir prenslikler konfederasyonu şeklinde bir bütün değildir, sayısız iplikte dokunmuş bir kumaş şeklinde bir bütündür. Braudel'in, 1984'deki söyleşisinde bu durumu nasıl ortaya koyduğuna bakalım:

Benim için sadece bölünmez bir bütün oluşturan bir bilimler arası vardır ... Eğer bir kimse tarih ile coğrafyayı veya tarih ile ekonomiyi evlendirmeye çalışırsa, zamanını boşa harcar. İnsan aynı anda her şeyi yapmalı ... Disiplinler arası çalışma, iki komşu disiplinin meşru evliliğidir. Ben yaygın bir hafifmeşreplikten yanayım.

Bir bilimi diğeri ile evlendirerek bilimler arası anlayışını uygulamaya geçirme heveslileri çok ihtiyatlı davranmaktadır. Galip gelen kötü ahlak olmalıdır: İddia ettiğimiz gibi, ölü olmayan geleneksel bilimler -felsefe, filoloji, vb.- de dahil olmak üzere bütün bilimleri birbiriyle karıştıralım (Braudel 1984b, 22).

Braudel'in ilgilendiği şey, kendi nihai amacından başkası değildir. 1960'da, yarın çok geç olacağı için bir an önce ekumenik bir birliğe doğru ileri atılmamızı istedi. Bugün yarın mıdır? Çok mu geç kaldık? İlk bakışta öyleymiş gibi görünüyor. Bugün, Braudel'in kurmuş ve çalışmış olduğu kurumlarda, onun gerçek anlamda birleştirilmiş, tekil bir sosyal bilim yaratma yönündeki tutkusunun bazı değerli işaretlerine rastlanıyor. Birleşik Devletler'de durum daha mı iyi? Korkarım ki hayır. Eylül 1999'da, seçkin Amerikalı tarihçi -Amerika Tarih Derneği'nin (American Historical Association) başkanı ve aynı zamanda Fransız tarihi alanında da tanınmış bir tarihçi olduğu için Fransa'yı ve *Annales'i* gayet iyi bilen- Robert Darnton tarafından yayımlanmış bir eser, bu düşünce-me kanıt oluşturuyor. Darnton tüm dernek üyelerine "Tarih Dersleri" başlığı altında bir "mektup" yazdı (1999, 2-3). Ona kulak verelim:

Marksizm ve Sosyal Darwinizm'den yapısalcılık ve postmodernizme kadar, birçok büyük teorinin ortaya konduğu bir yüzyılın ardından, birçok tarihçi evrensel yasalara inanmaktan vazgeçti... Bunun yerine, tikel ve bazen de mikroskobik (İtalya'da bilindiği haliyle *microstoria*) konulara odaklandık. Bunun nedeni, evreni

kum taneciklerinde görebileceğimizi düşünmemiz değildir; asıl neden, bir toplumu veya bir alt kültürü diğerinden ayıran karmaşıklıklara karşı giderek artan bir duyarlılık geliştirmiş olmamızdır.

Tarihçiler, genellikle geçmişteki paralelliklerden kuşku duyarlar ya da onların varlıklarına inanmayı reddederler...

Yirmi yıl önce, profesyonel tarihçiler *Annales* okulunun büyümesine kapıldılar. Bu okul, uzun zaman dönemleri boyunca toplum yapısında meydana gelen değişiklikleri inceleyerek, “bütüncül bir tarih” yazmaya çalışan Parisli bir gruptan oluşmaktaydı. Bugün bu tanrısal görüş daha fazla savunulabilir görünmemektedir.

O halde Darnton bize ne öneriyor? Darnton, dünyanın “geçmiş deneyimlerle şekillenen bir anlamla yüklü” olduğunu söylüyor. Bu, bize bir “perspektif” sunuyor. Fakat görünüşe göre, kimse buna aldırış etmiyor. Birçok üniversite öğrencisi, “ekonomi, siyaset, bilgisayar bilimi ve diğer sistem analizi türlerine yoğunlaşmak için, tarihi gitgide daha fazla savsaklıyor”.

Darnton’un metninin neredeyse her satırında var olan yanıtları incelemeye zaman ayırmayacağım. Sadece bu ifadeyle, Darnton’un adeta bir anti-Braudel olduğunu ve görünüşe göre, onun da aslında bunu amaçladığını belirtmekle yetineceğim. Tam bir kısır döngüdeyiz. Febvre ve Bloch, *Annales Okulu’nu*, Seignobos’un *histoire historisante’si* ve Fransa’daki egemen tarih anlayışı ile mücadele etmek için başlatmışlardı. Darnton, son derece basmakalıp bir biçimde, bizi tekrar başlangıç noktasına götürüyor -ve o noktada sıkışmış hissetmemize neden oluyor.

Dolayısıyla, -Fransa'da, Birleşik Devletler'de, tüm dünya-da- Braudel'in sunduğu o altın değerindeki fırsatı kaçırdık mı? Belki evet. Ama belki tam da öyle değil. Yine de, Braudel'in sadece teşvik etmekle kalmayıp, başladığına da inandığı tek disiplinli tarihsel bir sosyal bilime yönelen aceleci atılımın, neden onun iyimserliğini boşa çıkardığını incelemeliyiz. Öncelikle, -belki her şeyden de önce- akademi dünyasındaki çeşitli küçük iktidar alanlarının hepsinde, kötü gerekçelerle iyi fikirlere direnen savunmacı kişiler her zaman var olmuştur. Elbette Braudel'in kendisi de -kariyeri boyunca bizzat bu olguyla karşılaştığı için- bu olgunun gayet iyi farkındadır. Belki de Braudel, şunu yapmaya; bizim onun yapması gerektiğini düşündüğümüz kadar istekli değildi: Sosyal bilimcilerin -içinde yaşadığımız dünyanın gerçekliklerini analitik bir derinlikle açıklama konusundaki- yetersizliklerinin sürdürülmesinde türlü çıkarları olan ve bundan dolayı, sahip oldukları mutlak güçle akademi içinde, önemsiz konularla uğraşan muhafazakarların duruşunu desteklemiş olan akademi dışı güçleri incelemek.

Yine de, Braudel'in sosyal bilimlere dair umut ve niyetlerinin, muhalifleri tarafından boşa çıkarıldığını söyleyerek durumu kabullenmemeliyiz. Çünkü muhalifler, düşünmüş olabileceklerinden ve bizim korktuğumuzdan daha azını yaptılar. 1960'tan bu yana bilgi yapılarında neler olduğunu düşünün. Her şeyden önce, 1968'te bir dünya devrimi olmuştu. Bu devrimin siyasi alanda ortaya çıkardığı başlıca sonuç, akademi dünyasında ortaya çıkardığı sonuçla sıkı sıkıya birbirine bağlıdır.

1968 devrimi, siyasi alanda; -ilerlemenin kesinliğine, dünya nüfusunun sosyo-ekonomik olarak birbirine benzer hale gelmesinin kaçınılmazlığına ve bu amaçları gerçekleştirmede

devlet reformizminin oynayacağı merkezi role olan inançla, 1945 sonrası dönemde doruğa ulaşan- dünya çapındaki liberal uzlaşının sonunu getirdi. Dünya devrimi bu uzlaşmayı bozarak, gerçek anlamda muhafazakar güçler ile gerçek anlamda radikal güçlerin yeniden ortaya çıkmasına olanak verdi. Böylece, siyasi ve entelektüel alanın temelinde yatan bıkkınlık verici konformizmi de yıkmış oldu. Fakat bunu, önceki uzlaşının yerine açıkça hakim olan entegre edici bir görüş koymadan yaptı. Dünya siyaset alanı büyük bir karmaşa içine girdi ve devlet yapılarının meşruiyeti halkın büyük bölümü tarafından reddedildi. Bu, mevcut dünya-sistemimizin genel yapısal krizindeki temel bir unsur olmuştur. Sonuçları belirsiz, yaygın bir kaotik çatallanmanın içine girmiş bulunuyoruz.

Dünya-sisteminin siyasi ekonomisindeki bu sıkıntılarının bilgi yapıları üzerindeki etkisi dolaysız ve derin oldu. Braudel'in bir sonraki adımın bilimler arası olacağı yönündeki öngörüsü esasen doğrudur. Fakat Braudel, dünya sistemindeki krizin -ki Braudel 1973'ten sonra bu kriz hakkında yazmaya başlamış ve yaşamının son dönemlerinde bu konuya kafa yormuştur- neden olduğu yoldan sapmaları hesaba katmamıştı.

Akademik alanda neler olduğunu kavrayabilmek için zamanda geri gitmeli ve akademi alanının nasıl olup da Braudel'i, -bu ilk metinlerinde- bu alanı esaslı biçimde yeniden rayına oturtma çabasına sevk eden bir noktaya geldiğini anlamalıyız. Hikayeyi -ilk başta batı Avrupa ile kuzey Amerika'da ortaya çıkan ve daha sonra tüm dünyaya yayılan- modern üniversite sisteminin ortaya çıktığı on dokuzuncu yüzyıldan başlatmamız gerekir. Modern üniversite sistemi,

departman adı verilen alt birimler -ki bunlar disiplinler etrafında bütünleşir- içerisinde örgütlenmiş profesyonel, maaşlı akademisyenlerden oluşan bir yapıdır. 1850 kadar erken bir tarihte, bunların hemen hemen hiçbirisinin olmadığını hatırlamamız gerekir.

Gerçekte, üniversitenin çekirdeğini oluşturan çeşitli departmanlar, -Birleşik Devletler’de genellikle “sanatlar (beşeri disiplinler) ve bilimler” olarak adlandırdığımız ve öğrenci eğitiminin doruk noktası olarak doktora imkanının sunulduğu disiplinler- genellikle fakülte adı verilen üst-alanlar tarafından/içerisinde örgütlendiler. Üniversitelerde, bu fakültelerden en az ikisi ve bazen de üçü neredeyse her zaman mevcuttur. Hemen hemen her yerde bir doğa bilimleri fakültesi ile bir beşeri disiplinler (isimler küçük farklılıklar gösterebilir) fakültesi bulunmaktadır. Bazı üniversitelerde bunların yanı sıra üçüncü bir fakülte vardır: Sosyal bilimler fakültesi. Braudel, Sorbonne’da bu fakülteyi kurmak için çok çabalamıştı. Bunda başarısız olunca, bu görevi üstlenmesi için VI. Departmana ve hatta ondan daha çok, Maison des Sciences de l’Homme’a¹⁸ umut bağladı.

Fakat neden iki (veya üç) fakülte var? Neden bir değil? On dokuzuncu yüzyıldan önce sadece bir tane vardı. O da felsefe fakültesi olarak adlandırılıyordu (günümüzde fizik bölümlerinde bile en yüksek derecenin, Ph.D. -felsefe doktorası- şeklinde adlandırılmasının nedeni budur). Bu tekil fakültenin ikiye ayrılması (bilimler ve beşeri disiplinler) gerektiği fikri; bilim ile felsefenin birbirinden ayrılmasının ve modern bilimin ayrı bir yöntem, felsefeden farklı bir bilgi teorisi ve (bilim

18- Beşeri Bilimler Enstitüsü (ç.n.)

insanlarına göre) hakikatin tek yolu olarak somutlaşmasının bir sonucudur. Artık tanımlanmaya başlanan bilim, başka bir bilgi formu olmanın çok daha ötesindeydi. O, anti-felsefeydi; çünkü felsefe spekülasyondan ibaretti ve dolayısıyla hakikate dair bir iddiası olamazdı.

Bu modern gelişme; modern zamanların ilk başlarında Avrupalı düşüncüyü özümseyen, doğal dünyanın bilgisiyle alakasız olduğu gerekçesiyle teolojii durmadan gettolaştıran ve Aristoteles'in dört nedensellik kategorisini terk ederek nedensellik kavramını sadece etkili neden ile sınırlandıran, uzun bir sürecin doruk noktasıydı. Burası bu hikayeyi anlatmanın yeri değil; fakat şunu da belirtmek gerekir ki bu hikaye, birbirine rakip ve aslında birbirine zıt epistemolojiler sergileyen iki fakülteli yapının dayanağını oluşturur.

Bilim evrenselciydi. Bilimin temel argümanı, doğal dünyanın doğrulukları, zamana ve mekana göre değişmeyen yasalara sahip olduğu ve araştırmacının hedefinin de, bu yasaları kavramak ve onları kanıtlamak olduğuydu. Bu, kümülatif bir süreçti. Bu yasaların doğrusal, determinist ve zamanda geri gidebilir olduğu belirtiliyordu. En iyi yasa, açıklamada en genel ve en ekonomik olandı. Beşeri disiplinler, bunun tersine tikelciydi. Temel argümanları ahlaki ve estetik değerlerle ilgilendikleri yönündeydi. Bu değerlerin genel-geçer olduğu yönünde belirli bir iddia olsa da (örneğin Kant'ın kategorik buyrukları), gerçekte bu değerlerin ifadesi sonsuz sayıda farklı biçim kazandı ve akademisyenlerin görevi de, bu farklı biçimleri yorumlayarak anlamak oldu. Bir durumdan başka bir durum için çıkarım yapmak mümkün değildi; çünkü her durum kendi özel tarihinin sonucunda ortaya çıkmıştı.

Son iki yüzyıl boyunca akademik yapılarımızı, bu ikisinin, -bilim ve felsefenin- farklılıklarından dolayı asla bir arada var olamayacağı varsayımı üzerine inşa ettik. Onlar “iki kültüdü”. Sosyal -veya beşeri- bilimler bu ikisi arasında kaldı. Çeşitli disiplinler, bu büyük epistemolojik tartışmada taraf tutma eğilimindeydi. Nomotetik denilen disiplinler, (özellikle ekonomi, siyaset bilimi ve sosyoloji) bilimsel olma ya da en azından bilim kurallarına aşırı bağlı olma eğilimindeydi. Antropoloji, Doğu çalışmaları ve tarih, daha yorumsal ya da beşeri disiplinlere daha yakın olan epistemolojilerden etkilendi. Bu disiplinler, insanların sosyal davranışlarındaki benzerliklerden ziyade farklılıklara vurgu yaptılar.

Braudel’in yapmaya çalıştığı şey, -ve elbette bunda yalnız değildi- sosyal bilimler arasındaki uçurumu kapatmak, her iki epistemolojinin de hatalı olduğunu ileri sürmek, ve yeniden birleşme için ya da -kendi ifadesiyle- ekümenik bir kongre için çağrıda bulunmaktı. Bugün eğer başarısız olmuş gibi görünüyorsa, bunun nedeni fazlasıyla başarılı olması, fazlasıyla destek görmesidir ve bunun ardından; onun sapkınlık olarak algılanan düşünceleri karşısında -Fransa’da, ABD’de ve daha başka yerlerde- bir ters tepki oluşmuştur. Fakat en hiddetli rakipleri, yeni bir müzik çağrısına karşı çıkarken, eski melodileri yeniden ileri sürmekten daha iyisini yapamadılar. Darnton’un “mektubu”, tüm eski “hüma” temaların yeniden ileri sürülmesinden başka bir şey değildir.

Bu arada, 1958-1960 yılları arasında, henüz dikkat çekmemiş olan iki önemli düşünsel gelişme ortaya çıktı. İlk olarak, doğa bilimleri ve matematiğin kendi içinde, bugünlerde genellikle karmaşık sistemler analizi olarak adlandırılan yeni

bir entelektüel hareket ortaya çıktı. Bu doğa bilimciler, on dokuzuncu yüzyılda Laplace tarafından sistemleştirilen, klasik Baconcu-Kartezyen-Newtoncu epistemolojiye meydan okumaktalar. Bu doğa bilimciler determinizmi, doğrusallığı, zamanın tersinirliğini ve dengeye ebedi dönüşü reddetmekte. Sadece insanların değil, atomların ve galaksilerin de, “zaman oku”nun sonuçları olarak incelenmeleri gerektiğini savunuyorlar. Evrenin özsel olarak belirsiz olduğunu, bu nedenle de her maddenin yaratıcı bir şekilde hareket ettiğini öne sürmektedirler. İlya Prigogine, Braudel’in ekümenizm çağrısını genişletti. Prigogine sadece tarih ve sosyolojiyi uzlaştırmak istemekle kalmayıp, tarih ile fiziği de uzlaştırmak istemektedir. Örneğin, Pavia Üniversitesi’nin tarih ve fizik departmanlarının sponsor olduğu; “Con Darwin al di là di Cartesio: la concezione ‘storica’ della natura e il superamento delle ‘due culture’” (“Darwin ile Birlikte ve Descartes’in Ötesinde: Doğanın ‘Tarihsel’ Tasavvuru ve ‘İki Kültürün’ Aşılması”) başlığını taşıyan ve Prigogine’nin kilit önemdeki katılımcısı olduğu 1994 tarihli konferansa bakınız. Bu düşünce, Newtoncu bilimin yegane meşruluğunun ve üstünlüğünün herkesçe kabul edilerek, bilginin yeniden birleştirilmesi gerektiğini savunan eski düşünceden -Viyana Çevresi’nin düşüncesinden- farklıdır. Bu, daha çok, eşitin eşite elini uzatmasıdır. Bilakis bu düşüncede; doğa bilimlerinin, tarihçilerin birikmiş bilgilerlerini kendilerine katarak, kendi yollarını yeniden çizmeleri gerektiği savunulmaktadır.

Ve son otuz yıl içinde, beşeri disiplinler içerisinde, kültürel çalışmalar olarak adlandırdığımız, tartışmalara yol açan çok güçlü bir hareket ortaya çıktı. Kültürel çalışmalar, çok yan-

lış anlaşılmış bir harekettir -bunun nedeni kısmen, hareketin uygulayıcılarından birçoğunun yaptıkları şeyin ne olduğunu yanlış anlamalarıdır. Kültürel çalışmaların temel amacı, nihilist bir bilgi yıkımı ya da birkaç aşırı uç kişi tarafından desteklenen, toptan tekbenci bir görecelik değildir. Tam tersine, kültürel çalışmaların tarihi misyonu iki yönlüydü. Bir yandan, beşeri disiplinlerdeki birçok kişinin ileri sürdüğü iyi beğeni kriterlerinin toplumsal olarak inşa edildiğini; dolayısıyla da içinde inşa edildikleri toplumların değerlerini yansıttığını gösterdiler. Öte yandan, belli topluluklara özgü olan kriterlerin evrensel normlar olarak ileri sürülmesinin, modern dünya-sisteminin eşitsiz hiyerarşisinin bir ürünü olduğunu ve bu iddianın, bu sistemde güçlü olanların güçlerini sürdürmelerine hizmet ettiğini ortaya koydular.

Neler olageldiğine dikkat edin. Braudel bu metinleri yazdığı sırada, sosyal bilimler hala üniversite içinde meşru bir yer edinmek için mücadele veriyordu (Braudel'in Sorbonne'de böyle bir fakülte açmadaki başarısızlığını hatırlayın) ve "beni seç yoksa bir değer olmaz" diyen, iki üst-alanın birbirine rakip iddiaları yüzünden parçalanmaktaydı. İşte Braudel sosyal bilimlerin yeniden birleşmesini böyle bir ortamda savundu. Bu, zeki ve derin düşünce için yapılan bir çağrıydı ve aynı zamanda bir öz güven çağrısıydı. Sosyal bilimlerin yanlış standartlar -ister bilimsel ister beşeri disiplinlere ait standartlar ile kendilerini kanıtlamaya ihtiyacı yoktu.

Fakat bugün, karmaşık sistemler analizi ve kültürel çalışmalar olarak ortaya çıkan bu iki güçlü hareketin bir sonucu olarak; Braudel'in övdüğü -bu iki alanda yerleşik bulunan- "genç kuvvetler", uzun süredir yaşananın aksine, mer-

kezkaç kuvveti ile birbirini itmek yerine, merkezci bir şekilde orta alana -sosyal bilimler alanına- doğru yaklaşıyorlar. Elbette “genç kuvvetlerin” muhalifleri de yok değil. Başka bir çağa hasret duyanlar, kısır bir statükonun savunucuları, yaratıcı değişim olasılıklarından korku duyanlar, *hurra* diye bağırıyor, bilim ve kültür savaşlarını başlatıyor ve gözümüzü korkutarak bizi sessizliğe itmeye çalışıyorlar.

Braudel’in radikal bir bilimler arası anlayışı için yaptığı çağırısı -Fransa’da, Birleşik Devletler’de ve başka yerlerde- görmezden geliyorlar. Sonuçları belirsiz bir geçiş çağında yaşadığımız için bu kişilerin başarılı olamayacaklarını söylemeyeceğim. Ama illa başarılı olacaklar diye de bir şey yok. Bu bize bağlı. Akademik alandaki savaş, dünya-sisteminde yaratmak istediğimiz yeni dünya-sisteminin niteliği üzerine yapılan daha büyük bir savaşın ayrılmaz parçasıdır. Ancak ve ancak, bu savaşları berrak bir şekilde görebilsek ve alakasız basma-kalıpların yarattığı “toz”un görüşümüzü engellemesine izin vermezsek, bu savaşlara bir katkıda bulunabiliriz. Braudel’in öne sürdüğü, beşeri bilimler arasındaki ortaklık için bir başlangıç oluşturulmasını sağlayacak üç unsura dönmeliyiz: Matematikselleştirme, araştırmayı belirli bir mekanla sınırlama ve *longue durée*. Oradan hareket ederek, tüm bilgi faaliyetlerine yön veren ortak bir epistemolojinin, daha sofistike bir biçimde yeniden ortaya konması amacına doğru ilerleyebiliriz. Bu, zaman alacak ve çaba gerektirecektir.

5.

Zaman ve Süre: Üçüncü Halin Olanaklılığı¹⁹ ya da Braudel ve Prigogine Üzerine Düşünceler

Epistemolojik tartışmalar kuşkusuz baki kalsa da, bu tartışmaların her zamankinden daha yoğun oldukları anlar vardır. Yirminci yüzyılın son yıllarından bu yana böyle bir an içinde yaşamaktayız. Bilimin ve onunla birlikte rasyonelliğin, modernitenin ve teknolojinin hiddetli bir saldırı altında olduğu söyleniyor. Bazıları bunu medeniyetin, Batı medeniyetinin, bir krizi olarak -hatta medeni dünya fikrinin sonu olarak- görüyor. Hakim düşünsel kavramların savunucuları, kendilerini eleştirenleri göz ardı etmek veya onlara sakince ve rasyonel bir şekilde cevap vermek yerine, (yani cesur olmanın yerine) acılar içinde feryat ettikleri zaman, esas tartışmanın daha soğukkanlı bir değerlendirmesi için bir adım geri gitmenin zamanı gelmiş demektir.

Bilim, en azından iki yüzyıldır, hakikate giden en meşru, hatta tek meşru yol olarak baş tacı edilegelmiştir. Bilgi yapıları içerisinde bu iddiaya geçerlilik kazandıran, birbirleriyle

19- Aristo üç mantık ilkesi tanımlamıştır: özdeşlik İlkesi (bir şey ne ise odur ya da bir şey kendisidir), çelişmezlik İlkesi (bir şey aynı zaman ve koşullarda hem kendisi hem başka bir şey olamaz), üçüncü halin olanaksızlığı ilkesi (bir şey ya A'dır ya A olmayandır, ortası yoktur). Üçün halin olanaklılığından söz ederek, Wallerstein bu üçüncü mantık ilkesine meydan okumaktadır (ç.n.).

bağdaşmadıklarını düşünmekle kalmayıp, de facto olarak da bir hiyerarşi içinde derecelendirdiğimiz “iki kültürün” -bilim ile felsefenin (veya edebiyatın) kültürü- mevcut olduğu inancıydı. Bunun sonucunda, dünyanın hemen her yerinde üniversiteler, bu iki kültürü farklı fakülteler içine yerleştirerek birbirinden ayırdı. Eğer üniversiteler iki fakültenin eşit önemde olduğu görüşünü resmen savunmuş olsaydı, hükümetler ve iktisadi girişimciler tercihlerini açık bir şekilde belirtmekte tereddüt etmezlerdi. Bunlar büyük ölçüde bilime yatırım yapmış ve çoğunlukla beşeri disiplinlere tahammül etmekte güçlük çekmişlerdir.

Bilimin felsefeden farklı ve hatta ona muhalif olduğu inancı -ikisinin sözde birbirinden ayrılması- aslında, nispeten yenidir. Bu inanç, modern dünya-sistemi ile ilişkilendirdiğimiz, bilginin sekülerleşme sürecinin son noktası olarak gelişti. Felsefe Ortaçağın sonunda nasıl hakikat beyanlarının temeli olarak teolojinin yerine geçmişse, bilim de on sekizinci yüzyılın sonunda felsefenin yerine geçmiştir. Bunu “bilimin” yaptığını söylüyorum; fakat sözünü ettiğim bilim, aslında Newton, Francis Bacon ve Descartes ile ilişkilendirilen çok spesifik bir bilim türüydü. Newton mekaniği, modern dünyamızda kanun statüsü kazanan bir dizi öncül ve önerme ileri sürdü: Sistemler doğrusaldır, karardır ve denge durumuna dönme eğilimindedir. Bilgi evrenseldir ve en sonunda basit kapsayıcı yasalarla ifade edilebilir. Fiziksel süreçler tersine çevrilebilir. Bu son ifade, sezgilere en ters düşen ifade görünümündedir; çünkü temel ilişkilerin asla değişmediğini, dolayısıyla da zamanın bunlar üzerinde bir etkisi olmadığını ileri sürer. Ancak Newton modelinin di-

ğer kısımlarının geçerliliği sürdürülmek isteniyorsa, bu son önerme elzemdir.

Bu yüzden bu model açısından, “zaman ve süre” anlamlı ve kayda değer bir konu olamaz veya en azından bilimcilerin, hakkında beyanda bulunabilecekleri bir konu olamaz. Bu nasıl olabilir? Bunu anlayabilmek için on dokuzuncu ve yirminci yüzyıldaki epistemolojik tartışmaların tarihini göz önünde bulundurmamız gerekecektir.

Sosyal bilimlerle başlayalım. Sosyal bilimler çok yakın bir zamanda, ancak on dokuzuncu yüzyılda, yaratılmış bir kavramdır. Bu kavram, bu iki yüzyıl boyunca, insanın sosyal ilişkileri hakkında öne sürülen ve kurumsallaştırılan sistematik bir bilgi bütününe atıfta bulunur. Bilginin iki kültüre bölündüğü bir ortamda, sosyal bilimler kendisini bir şekilde bu iki kültürün arasında bir yere yerleştirdi. Çoğu sosyal bilimcinin bunu, üçüncü bir kültürün meşruiyetini (üstünlüğünden söz etmiyorum bile) ileri sürerek, cesurca yapmadıklarını belirtmek son derece önemlidir. Sosyal bilimciler, tedirgin ve rahatsız bir şekilde ve kendi aralarında bölünerek kendilerini zorla araya sıkıştırdılar. Sosyal bilimciler, sosyal bilimlerin doğa bilimlerine mi, beşeri disiplinlere mi daha yakın olduğunu tartışıp durdular.

Sosyal bilimlerin nomotetik olduğunu düşünenler, -yani evrensel yasa arayışında olanlar- genellikle, insan fenomenine ilişkin bilimsel çalışma ile fiziksel fenomene ilişkin bilimsel çalışma arasında içsel bir metodolojik farklılığın olmadığını ileri sürdüler. Görünen tüm farklılıklar dışsaldı ve üstesinden gelmek zor olsa da, bu farklılıklar geçiciydi. Bu bakış açısına göre sosyologlar, prensipte bir gün doğa bilimcilere yeti-

şecek olan, geri kalmış Newtoncu fizikçilerdi. Diğerlerine yetişmeye giden yol büyük ağabey pozisyonundaki disiplinlerin kuramsal öncülleri ile pratik tekniklerini kopya etmeyi içeriyordu. Bu görüşe göre, katı-hal fizikçileri ya da mikrobiyologlar için zaman (yani, tarih) ne kadar konu dışıysa, nomotetik sosyal bilimciler için de bir o kadar konu dışıydı. Konuyla çok daha ilgili olan şey, verilerin tekrarlanabilirliği ve teorileştirmenin aksiyomlara dayanma niteliği idi.

Sosyal bilimler spektrumunun diğer ucunda ise, insanın sosyal eylemlerinin tekrarlanamaz olduğunu; dolayısıyla bunlar hakkında, doğrulukları zamana ve mekana göre değişmeyen geniş kapsamlı genellemeler yapılamayacağını savunan ideografik tarihçiler yer aldı. Bu tarihçiler, edebi üslubun estetiğinin yanı sıra, artzamanlı sekansların -hikaye ve anlatılar olarak tarihin- da merkezi bir önem taşıdığına dikkat çektiler. Sanırım artzamanlılığa vurgu yaptıkları ve aslında onu benimsedikleri için, bu tarihçilerin zamanı tümden reddettikleri söylenemez. Fakat onlar açısından zaman, salt kronolojik zamandı. Göz ardı ettikleri şey süreydi. Zira süre (duration) ancak soyutlamayla, genellemeyle ve aslında tarihin anlamlandırılmasıyla -tarihsel aktörlerin psikolojisinin anlaşılmasıyla- tanımlanabilirdi. Genellikle bu bilim insanları, kendilerini beşeri disiplinler mensubu olarak adlandırılmayı tercih ettiler ve nomotetik sosyal bilimi küçümsediklerini belirtmek için de, edebiyat fakültesi içinde yer almakta ısrar ettiler.

Fakat kendilerini beşeri disiplinler içinde konumlandıran bu ideografik tarihçiler bile Newtoncu bilime tapınmaktan kaçamadılar. Genellemelerden (ve dolayısıyla bilimden) daha çok korktukları şey spekülasyondur (ve dolayısıyla felsefeydi).

Onlar, *gönülsüz* Newtonculardı. Sosyal fenomenlerin doğasını atomik olarak tasavvur ettiler. Sözüünü ettikleri atomlar, tarihi “olgulardı”. Bu olgular, arşivlerde bulunan yazılı belgelerde kaydedilmişti. Müthiş ölçüde ampiristtiler. Verileri çok yakından gözlemlenme ve tarihsel yazılarda verilerin değiştirilmeden kopya edilmesi ilkelerine bağlı kaldılar. Verilerin çok yakından gözlemlenmesi, hem zaman hem mekan açısından çok dar tutulmuş bir alandaki verilerin gözlemlenmesi; anlamına gelmekteydi. Bu nedenle, beşeri disiplinler içinde yer alan bu tarihçiler, aynı zamanda pozitivistti ve bu tarihçilerin çoğu bu ikisi arasında pek bir çelişki görmüyordu.

Tarihçinin görevleri hakkındaki bu tanım, 1850 ile 1950 yılları arasında akademik dünyanın genelinde hakim olmaya başladı. Tabii sert eleştiriler de eksik olmadı. Başlıca eleştiri akımlarından biri Fransa’dan, -Lucien Febvre ve Marc Bloch tarafından kurulan- *Annales* dergisinden çıkmıştı. *Annales* Okulu’nun pozitivist tarihle ilgili sıkıntılarını paylaştı ve *Annales* okulu üzerinde derin etkiler bırakan (bkz. Lyon ve Lyon 1991) Henri Pirenne’e yazdığı 1933 tarihli bir mektubunda Lucien Febvre, Henri Seignobos’un bir kitabını niteleyen şeyi, “tozlu, eski moda bir atomculuk; ‘olgulara’, en ufak bir olguya, ‘kendi içlerinde’ var oldukları düşünülen ufak olgular koleksiyonuna naif bir saygı” (154) olarak betimlemişti. Fakat, hakim tarih yazımı tarzına yönelik en açık ve en bütünlüklü eleştiri, 1958 yılında -1945’ten sonra *Annales* geleneğini devam ettiren- Fernand Braudel’den geldi (Braudel 1969). Şimdi bu metni inceleyeceğim.

Başlıkla başlayalım: “Tarih ve Sosyal Bilim: *Longue durée*”. Braudel’in yaptığı vurguyu ve katkuyu özetleyecek bir terim

varsa o da, *longue durée*'dir. Bu elbette, bizim sözünü ettiğimiz süredir; fakat aslında İngilizce yapılan sosyal bilimde Braudel'in bu terimi tam olarak çevrilememektedir. Terim son derece polemiktir. Braudel, tarihçilerin enerjilerini, kendisinin (Paul Lacombe ve, François Simiand'ı takip ederek) *l'histoire événementielle* (bu terimin en yakın karşılığı sanırım "olay bazlı tarih"tir) olarak adlandırdığı kısa dönemli olayları kaydetmeye yoğunlaştırmalarını eleştirmeyi amaçlamaktadır.

Braudel'e göre, geleneksel tarih kütlesini (ki bu, neredeyse her zaman siyasi tarihi konu alır) oluşturan (kimi büyüleyici, kimi muğlak) "küçük ayrıntılar" yığını, gerçekliğin sadece bir parçasıdır, hem de sadece küçük bir parçası. Braudel'e göre, nomotetik sosyal bilimler, "olaylar karşısında neredeyse dehşete kapılır. Bu sebepsiz değildir: Kısa zaman en değişken, en aldatıcı süredir" (Braudel 1969,46). Bu değerlendirme, Braudel'in *La Méditerranée* adlı eserindeki o meşhur *nükteyi* -Olaylar tozdur- anlamamız için bir ipucudur (1966, II, 223).

Braudel böylece, olayların kronolojik zamanının karşısına süreyi -*longue durée*'yi- koyar. *Longue durée* terimini de "yapı" terimiyle ilişkilendirir ve yapının kesin bir tanımını verir: "Sosyal analizcilerin *yapı* teriminden anladıkları şudur: düzenlenmiş bir şey, tutarlı bir şey ve sosyal gerçeklikler ile gruplar arasındaki görece sabit ilişkiler. Biz tarihçiler açısından yapı, kuşkusuz bir çeşit bir araya getirmedir -bir tür mimaridir- ama bunun da ötesinde, zamanın çok az etkilediği ve uzun bir dönem boyunca devam eden bir gerçekliktir... Bütün yapılar aynı anda hem dayanak hem de engel oluştururlar" (1969a,50).

Braudel, salt dışsal bir fiziki parametre olan zamana karşı çıkarak *sosyal* zamanların -yaratılan ve bir kez yaratıldılar mı, hem sosyal gerçekliğin düzenlenmesinde bize yardımcı olan hem de sosyal eylemleri sınırlandıran zamanların- çoğulluğunda ısrar eder. Fakat Braudel, *l'histoire événementielle*'nin sınırlarını ve kabahatlerini belirtirken, hata yapanın sadece tarihçiler olmadığını da çabucak sözlerine ekler: "Adil olalım. Eğer olayları analizin merkezine koymaya meylederek günah işleyen birileri varsa, bunun tek suçlusu -her ne kadar baş sanık olsa da- tarih değildir. Bütün sosyal bilimlerin bu yanlışta payı vardır" (1969a,57).

Braudel, nomotetik sosyal bilimlerin, bu bakımdan, ideografik tarihten daha erdemli görünmediğini söyler. Tartışmasını, Levi-Strauss'un bütün sosyal etkileşimlerde var olan temel sosyal ilişkilere ilişkin araştırmasına odaklar. Levi-Strauss'un araştırdığı bu sosyal ilişkiler, bilim insanının, "hangi dilde olursa olsun Mors alfabesine çevirerek anlamaya" (1969a,71) çalıştığı, hem basit hem de gizemli olan (bir kez daha atomlarımız) bir dizi temel hücredir. Braudel buna karşı çıkar ve kendisinin kastettiği *longue durée*'nin böyle bir şey olmadığını söyler. Hatta tam tersi söz konusudur:

'Süreyi', yaptığımız şeye yeniden uygulayalım. Modellerin farklı sürelerle sahip olduğunu söylemişim. Bu modellerin ifade ettikleri zaman, belirli bir gerçekliği temsil ettiği ölçüde geçerlidir... Modelleri gemilerle karşılaştırdım. Deniz kazaları belki de en çarpıcı andır...

Niteliksel matematik modellerinin, her şeyden önce, tüm kazalardan, döngüsel hareketlerden ve kırılmalardan korunaklı bir şekilde, -zamanın uzun, *çok uzun* bir

sürenin sayısız rotalarından yalnızca birinde dolaşması nedeniyle- onların bu tür yolculuklara elverişli olmadığını düşünmekte haksız mıyım? (1969a,71-72)

Bu nedenle der Braudel, (ideografik tarihçi tarafından) sonsuz ölçüde küçük olanın araştırılması ile (nomotetik sosyal bilimci tarafından) uzundan da öte, *çok* uzun bir sürenin araştırılması, aynı kusuru paylaşmaktadır. Braudel çok uzun süre hakkında şöyle söyler; “Eğer çok uzun süre mevcutsa, bu bilgiler zamanından başka bir şey olamaz” (1969a,76). Braudel iki iddiada bulunarak konuşmasını sonlandırır. İlk olarak; birlikte dokunan ve önemini sürelerin bir çeşit diyalektiğine borçlu olan, çok sayıda sosyal zaman vardır. Bunun sonucunda, -ikinci olarak- ne kısa ömürlü ve mikroskobik olay ne de sonsuz gerçekliğe ilişkin o şüpheli kavram, akla dayalı bir analiz için yararlı bir odak noktası olabilir. Eğer gerçekliğe ilişkin anlamlı bir kavrayışa ulaşmak istiyorsak, daha ziyade, üçüncü halin olanaklılığı olarak adlandıracağım temel -hem zaman hem de süreyi, aynı anda hem evrensel hem tikel olup, hem de bunlardan hiçbirini olmayan bir tikel ile evrenseli içeren bir temel- üzerinde konumlanmalıyız.

Braudel geleneksel tarihin, zamana (belirli bir zamana) süre karşısında ayrıcalık tanıdığını gördü ve *longue durée*'yi, sosyal bilimler için kilit önemdeki bir epistemolojik araç olarak yeniden eski konumuna getirmeye çalıştı. Prigogine ise, geleneksel fiziğin, süreye (belirli bir süreye) zaman karşısında ayrıcalık tanıdığını fark ediyor ve doğa bilimleri için kilit önemdeki bir epistemolojik araç olarak zaman okunu, yeniden eski konumuna getirmeye çalışıyor.

Yine burada, tartışmayı anlamak için çelişkinin tarihine

bakmak gerekli görünüyor. Doğa bilimlerinin geçen iki yüzyıldaki tarihi, sosyal bilimlerinkinden bir ölçüde farklıdır. Newtoncu bilim, -en azından on yedinci yüzyıldan itibaren- hem bir düşünsel bir yapı hem de bilimsel faaliyetin örgütlenmesine ilişkin bir ideoloji olarak istikrarlı bir rota izledi. On dokuzuncu yüzyılın başlarında, Newtoncu bilime, Laplace tarafından kanun (buna dilerseniz ders kitabı olma deyin) statüsü kazandırıldı. Bu bilimin birçok uygulayıcısı; temel bilimsel kuramlaştırmının artık son bulduğunu ve faaliyet gösteren bilimcilere düşen şeyin, pratik amaçlar için teorik bilgiyi kullanmaya devam etmek ve henüz açıklama getirilmemiş ayrıntıları açıklığa kavuşturmak olduğunu düşündüler.

Fakat bildiğimiz gibi -ya da bilmemiz gerektiği gibi- kuramlaştırma (tıpkı tarih gibi) asla son bulmaz; çünkü sahip olduğumuz her bilgi -mevcut zamanda geçerli görünse de- kozmik anlamda geçicidir. Bunun nedeni ise, bilginin, içinde öğrenildiği ve inşa edildiği toplumsal koşullara bağlı olmasıdır. Her halükarda Newtoncu bilim, açıklamakta zorlandığı fizik gerçeklikleriyle karşılaştı ve on dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde, -Poincaré üç cisim probleminin²⁰ çözümünün imkansız olduğunu kanıtladığı zaman- birçok bilim insanı hala bu gerçeği kabul etmeye hazır değildi.

Newton mekaniğinin tüm bilimsel faaliyetlerin paradigması olmasından duyulan rahatsızlık ancak 1970'lerde yaygınlaştı. Öyle ki, artık, doğa bilimleri içinde (o zamana kadar hiç karşı çıkılmamış) hakim görüşlere meydan okuyan kay-

20- Belirli bir zamandaki üç cismin konum, kütle ve ivmelerini belirleyip, Newton mekaniğine göre bunların hareketlerini belirleme sorunudur. İki'den fazla cisim için bu problemin genel bir çözümü bulunmamaktadır. Deterministik kaos teorisinin dayandığı temellerden biri olmuştur (ç.n.).

da değer bir düşünsel hareketten söz etmek mümkündür. Bu hareket farklı isimlerle adlandırılıyor. Daha kolay anlaşılması amacıyla, “karmaşık sistemler analizi” olarak adlandırılabilir. Yitirgen (dissipatif) yapılar üzerine yaptığı çalışma ile Nobel Ödülü kazanan İlya Prigogine, bu meydan okuyuşun en önemli şahsiyetlerinden biri olmuştur. Burada benim kullanacağım metin, Prigogine’nin en yeni görüşlerini içeren, *Keskinliğin Sonu: Zaman, Kaos ve Doğa Yasaları* (1997) olacak. Nasıl Braudel’in temelde vurguladığı şeyi belirtmek için *longue durée*’ye atıfta bulunuyorsak, Prigogine’nin temelde vurguladığı şeyi belirtmek için de, “zaman oku”na (Prigogine’nin Arthur Eddington’dan ödünç aldığı, fakat artık Prigogine ile ilişkilendirilen bir terim) atıfta bulunabiliriz.

Prigogine, kendisi ile Isabelle Stengers’in daha önceki bir çalışmada -*La nouvelle alliance*’de (Yeni İttifak)- ulaştıkları sonuçları, kitabının çıkış noktası olarak belirler:

- 1- (Zaman okuyla ilişkilendirilen) ters çevrilemez süreçler, temel fizik yasalarınca tanımlanan ters çevrilebilir süreçler kadar gerçektir; bunlar temel yasalara ilave edilen yaklaşık değerlerle eşleşmez.
- 2- Ters çevrilemez süreçler doğada esas anlamda yapıcı bir rol oynar (Prigogine 1997, 27).

Prigogine, Newton mekaniğinin, kararlı dinamik sistemler tanımladığını söyler. Fakat Braudel’e göre, *l’histoire événementielle*, nasıl tarihsel gerçekliğin bir kısmını -sadece küçük bir kısmını- betimliyorsa, Prigogine’ye göre de kararlı dinamik süreçler fiziksel gerçekliğin bir kısmını -sadece küçük bir kısmını- betimler. Kararlı olmayan sistemlerde, küçük

değişiklikler gösteren -ve zorunlu olarak her zaman kendine özgü olan- başlangıç koşulları, muazzam ölçüde farklı sonuçlar üretir. Başlangıç koşullarının etkisi Newton mekaniğinde hiçbir şekilde incelenmemiştir.

Braudel için *longue durée*'nin etkileri, nasıl en açık şekilde -mikroskobik yapıların karşısı olan- makroskobik yapılarda görülüyorsa, Prigogine için de "aslında tersinmezlik ve olasılığın en bariz biçimde görüldüğü alan makroskobik fiziktir" (1997,45). Son olarak; nasıl Braudel açısından "olaylar toz" ise, Prigogine açısından da "geçici etkileşimler için... difüzyon koşullar, göz ardı edilebilir niteliktedir" (1997,44). Fakat Prigogine'ne göre, bu durum, Braudel'in *longue durée*'sinde bunun tam aksi bir hal alır: "Kısaca, difüzyon öğeler, *kalıcı* etkileşimlerde dominant hale gelir" (1997, 54).

Braudel'e göre birden çok sosyal zaman vardır. Sadece *çok* uzun süreler (Braudel'in "eğer çok uzun süre mevcutsa, bu, bilgiler zamanından başka bir şey olamaz" dediğini hatırlatırım) açısından, gerçek anlamda evrensel yasalar öne sürülebilir. Bu tür nomotetik bir sosyal bilim, tıpkı Newton mekaniği gibi, aynı anda her yerde denge olduğunu varsayar. Prigogine burada da Newton mekaniğini hedef alır: "Denge durumuna yakinken, doğa yasaları *evrensel*dir; fakat denge durumundan uzaklaştıklarında mekanizmaya bağlı hale gelirler.... Madde dengeden uzaklaştığında yeni nitelikler kazanır... Madde daha 'aktif' hale gelir" (1997, 65). Aktif bir doğa kavramı Prigogine'yi rahatsız etmez. Yine bunun tam tersi bir durum söz konusudur: "Doğa hakkında bir şeyler öğrenebiliyor olmamızın nedeni; -Bohr'un ifadesiyle- aynı anda hem 'oyuncu' hem 'seyirci' olmamızdır" (1997,150).

Ancak başlangıç noktaları açısından, Braudel ile Prigogine arasında önemli bir fark vardır. Braudel, yapıyı -yani süreci- göz ardı eden hakim tarih anlayışına karşı mücadele etmek zorunda kalmıştı. Prigogine ise, denge durumunda olmayan durumları ve başlangıç koşullarının benzersiz oluşunun -yani zamanın- yol açtığı sonuçları göz ardı eden hakim fizik anlayışına karşı mücadele vermek zorundaydı. Bunun sonucunda, Braudel *longue durée*'nin, Prigogine de zaman okunun öneminden bahsetti. Ancak, tıpkı Braudel'in yağmurdan -*l'histoire événementielle*'den- kaçarken doluya -*très longue durée*'ye- tutulmayı istemeyerek, bu ikisi arasındaki üçüncü halin olanaklılığı noktasında kalmakta diretmesi gibi, Prigogine de düzen ve açıklamanın imkansızlığına -doluya- tutulmamak için tersine çevrilebilir zamandan vazgeçmek istemez.

Prigogine'nin ileri sürdüğü üçüncü halin olanaklılığı, determinist kaos olarak adlandırılır: "Aslında, hareketin belirli bazı sonuçları rastgele görünse de, hareket denklemleri -Newton dinamiğinde olduğu gibi- determinist kalmaya devam eder" (1997,31). Hareketin belirli sonuçlarının rastgele görünmesine gelince, belki de bu, salt bir "görünümünden" fazlasıdır. Zira Prigogine şunu da söyler: "olasılıklar... dinamik bir içsel anlam kazanır" (1997,35). Bu durumun, bir üçüncü halin olanaklılığı durumu oluşturduğunu söylememin nedeni budur. Apaçık bir şekilde üçüncü halin olanaklılığı söz konusudur: "İzlemeye çalıştığımız yol; her ikisi de yabancılaşmaya neden olan iki anlayış -yeniliğe mahal vermeyen determinist yasaların yönettiği bir dünya ile kumar oynayan bir Tanrı tarafından yönetilen, her şeyin absürt, nedensiz ve kavrayışın ötesinde olduğu bir dünya- arasındaki dar patikadır" (1997, 187-88).

Prigogine bundan, “(ikisinin) ‘arası’ bir açıklama” (1997, 189) olarak söz eder; fakat şunu da vurgulamak isterim ki bu, yalnızca iki anlayışın ortasını bulmanın faydalarının değil, aynı zamanda ‘üçüncü halin olanaklılığı’nın (hem zamanın hem de sürenin merkezi önemde olduğu ve’ durmaksızın tekrar tekrar inşa edildiği determinist bir kaos ile kaotik bir determinizmin) faydalarının da savunulmasıdır. Bu evren, klasik bilimin tanımladığını düşündüğü evrenden daha basit olmayabilir; fakat bu evren, gerçek bir evren olmaya daha yakın, daha önceki evren algımıza kıyasla daha zor bilinebilir olmakla birlikte daha bilinmeye değer, sosyal ve fiziksel gerçekliklerimizle daha ilintili ve neticede ahlaki açıdan daha umut verici olma iddiasındadır.

Konuyu iki alıntı ile bitirelim. İlk alıntı, önemli bir Belçikalı akademisyene -Henri Pirenne’e- ait. Henri Pirenne, aslında “La tâche de l’historien” (“Tarihçinin görevi”) adlı makalesini, tam olarak, sosyal bilimlerde kullanılan yöntemler üzerine bir Amerika raporu oluşturma amacıyla yazmıştır:

Bütün tarihi yapılar...bir postülaya -çağlar boyunca insan doğasının hep aynı kaldığı varsayımına- dayanır...

(Yine de) ... aynı konuyu inceleyen iki tarihçinin, onu aynı şekilde ele almayacağını anlamak için bir dakikadan fazla düşünmeye gerek yoktur...Bu nedenle, tarihsel sentezler, -çok büyük ölçüde- sadece yazarlarının kişiliklerine değil, aynı zamanda onların dini veya ulusal sosyal çevrelerine de bağlıdır (Pirenne 1931, 16, 19-20).

İkinci alıntı, Amerikalı filozof Alfred North Whitehead’e ait:

Modern bilim insanlığa başıboş gezinmenin gerekliliğini empoze etti. Modern bilimin ilerici düşünce ve teknolojisi, zaman içerisinde -nesilden nesile- maceranın keşfedilmemiş denizlerine yapılan gerçek bir göçe dönüştü. Başıboş gezinmenin faydası, onun tehlikeli olması ve kötülükleri önlemek için beceri gerektirmesidir. Bu yüzden, geleceğin tehlikeler ortaya koyacağı beklentisi içinde olmalıyız. Tehlikeli olmak geleceğin işidir ve görevlerini yerine getirmesi için geleceğe gerekli araçları sağlamak da bilimin faziletleri arasındadır (Whitehead 1948,125).

Bu bölüme, bilimin bugün şiddetli bir saldırı altında olduğunu söyleyerek başladım. Bu doğru değil. Saldırı altında olan, Newtoncu bilimdir. Saldırı altında olan; iki kültür kavramı ve beşeri disiplinlerle bilimin birbiriyle uyuşmadığı anlayışıdır. İnşa edilen şey, -aynı zamanda yenilenmiş bir *philosophia* (felsefe) vizyonu olan- yenilenmiş bir *scientia* (bilim) vizyonudur -ki bu yeni vizyonun epistemolojik açıdan en can alıcı noktası; üçüncü halin olanaklılığı noktasında konumlanmanın yalnızca bir imkan olmayıp, bir gereklilik de oluşturmasıdır.

Dünya-Sistemleri Analizinin İzlediği Yol ya da Bir Teori Haline Gelmeye Karşı Koyma Yolları

Birçok kişi için “teori” terimi; bir kimsenin ampirik gerçekliğe dair açıklamalar türetilebileceği, birbirine bağlanmış açık, kesin ve tutarlı bir düşünceler kümesini çağrıştırır. Bununla birlikte, bu terim aynı zamanda genelleme sürecinin sonuna, dolayısıyla -sadece mevcut zaman için geçerli olsa da- bir sonlanışa işaret eder. Karmaşık fenomenler hakkında makul veya yeterli açıklamalar oluşturulurken, bir teoriye ulaşıldığını ilan etmek; genellikle bilimsel faaliyetin vakitsiz biçimde sonlanmasına neden olur, dolayısıyla da istenilenin tam aksi bir sonuç ortaya çıkabilir. Gerçeklik karmaşılaştıkça, bu durum daha da geçerli olma eğilimindedir. Bu tür durumlarda ampirik gerçekliği, teorik önseziler tarafından şekillendirilen, fakat görüş alanı onlar tarafından sınırlandırılmayan gözlükler kullanarak keşfetmenin genellikle daha iyi sonuç vereceğine inanıyorum. Bunca zaman boyunca, uğraştığım şeyin, dünya-sistemleri *analizi* olduğunda ısrar ederek yap-

tığım çalışma türünü, dünya-sistemleri *teorisi* şeklinde isimlendirmeye karşı çıkmamın nedeni; geniş ölçekli ve uzun dönemli tarihsel sistemlerin açıklanmasında teori oluşturmamın, yukarıda söz ettiğim sakıncaları yaratacağına inanmamdır. Dolayısıyla bu, dünya-sistemleri analizi şeklinde isimlendirdiğim teori-olmayanın gelişiminin ve onun izlediği yolun hikayesidir.

Hikaye benim için 1950'lerde, Columbia Üniversitesi'nde, sosyoloji yüksek lisans programına katıldığımda başladı. Asıl ilgi alanım, Birleşik Devletler ile dünyadaki çağdaş siyasetti. Columbia Üniversitesi'nin Sosyoloji Bölümü, o zamanlar yapısal-işlevsel analizin merkezi olarak görülüyordu ve bölüm, özellikle, Robert K. Merton'un kuramı ile Paul F. Lazarsfeld'in metodolojik yaklaşımlarını birleştiren bir araştırma yürütmekle gururlanıyordu. Kolombiya Üniversitesi'nin aynı zamanda, yeni bir temel sosyoloji alt dalının -politik sosyolojinin- merkezi olması genellikle daha az fark edilen bir durumdu (Wallerstein 1995c). O dönemde fakültenin öğretim görevlileri (ve konuk akademisyenleri) arasında, önemli ölçüde politik sosyolojiyle uğraşan Martin Lipset, Daniel Bell, Johan Galtung'un yanı sıra; aslında diğer bölüm başlıkları altında politik sosyoloji ile uğraşan Robert S. Lynd, C. Wright Mills, Herbert Hyman, Ralf Dahrendorf, Daniel Lerner ve Lazarsfeld de bulunuyordu.

Politik sosyoloji, büyüyen ve gelişen bir alandı. Yeni kurulmuş olan Uluslararası Sosyoloji Derneği'nin ilk araştırma komitesi, kendisine konu olarak politik sosyolojiyi seçmişti. Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi de, Karşılaştırmalı Siyaset Komitesi aracılığıyla, tamamlanması yıllar alacak çok kapsamlı

bir projeye sponsor olmuştu. İleride kendimi politik sosyolog olarak nitelendireceğim, benim açımdan gün gibi ortadaydı.²¹

Ancak benim alışılmadık bir durumum vardı. Batılı “özgür dünya” ile Sovyetler’in “komünist dünyası” arasındaki Soğuk Savaş’ın, 1945 sonrası dönemin en önemli politik mücadelesi olduğuna inanmıyordum. Temel çatışmanın, sanayileşmiş uluslar ile en sonunda Üçüncü Dünya²² olarak adlandırılan ülkeler arasında olduğunu düşünüyordum -ki bu, aynı zamanda merkez-çevre ya da daha sonra Kuzey-Güney çatışması olarak bilinen çatışmadır. Bu inancımdan dolayı, asıl akademik çalışmamın Afrika’da yaşanan çağdaş toplumsal değişim olmasında karar kılmıştım.²³ 1950’ler, Batı dünyasının ilk kez ciddi olarak, kendi istihkam bölgesi dışında neler olduğuyla ilgilendiği bir dönemdi. 1955 yılında bağımsız Asya ve Afrika devletlerinin katıldığı Bandung Konferansı; Batılı olmayan dünyanın kendini ifade ettiği ve dünya siyasetine tam katılım hakkı ileri sürdüğü bir platform olmuştu. 1960 ise Afrika yılı olmuş ve on altı Afrika devleti bağımsızlık kazanmıştı; Kongo krizi de bu yıl gerçekleşmiş, dış müdahalelerin daha

21- 1954’de tamamladığım yüksek lisans tezimin başlığı “McCarthycilik ve Muhafazakarlar” idi. 1959’da tamamladığım doktora tezimin başlığı ise, “Gana ve Fildişi Sahili’nde Derneklerin Milliyetçi Hareketler İçindeki Rolü” idi. Bu tez daha sonra, *Bağımsızlığa Giden Yol: Gana ve Fildişi Sahili* başlığıyla yayımlandı (1964). 1959 yılında İtalya’nın Stresa kentinde katıldığım ilk ISA (Uluslararası Sosyoloji Derneği) kongresinde, tüm zamanımı Politik Sosyoloji Komitesi’nin toplantılarında geçirdim. Daha sonra, 1964 yılında İtalya’nın Frascati kentinde, SSRC (Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi) komitesinin düzenlediği konferanslardan birine katıldım ve konferansın sonucunda ortaya çıkan kitaba bir makale yazarak katkıda bulundum. Makalenin başlığı “Tek Partili Afrika Devletlerinde Partinin Çöküşü” (1966) idi.

22- 2000 yılında yaptığım geçmişe yönelik değerlendirmelere bakınız (Wallerstein, 2000a).

23- Yayımlanan doktora tezimi saymazsak, ilk iki kitabım *Afrika: Bağımsızlık Siyaseti* (1961) ve *Afrika: Birlik Siyaseti* (1965) idi. 1973-74 yıllarında, Afrika Çalışmaları Derneği’nin başkanlığına seçildim.

da kötüleştirdiği sivil savaş, büyük çaplı bir Birleşmiş Milletler müdahalesine yol açmıştı.

1960 yılı aynı zamanda, uzun zamandır okuduğum ve teorileriyle çalışmalarımı önemli ölçüde etkilemiş olan Frantz Fanon'la tanıştığım yıl oldu. Fanon Martinikliydi ve mesleki kimliğiyle Cezayir'e -ki burada Ulusal Özgürlük Cephesi'nin bir militanı olacaktı- giden bir psikiyatristti. İlk kitabı *Siyah Deri, Beyaz Maske*, (ilk kez 1952'de Fransa'da basıldı) Beyazların Siyahiler üzerindeki hakimiyetinin psikolojik etkileri hakkındadır. Kitap 1990'larda yeniden popülerite kazanmış ve büyük miktarlarda yeniden basılmıştır. Halen de bu kitabın, büyük yaygınlık kazanmış olan kimlik tartışmalarıyla son derece ilişkili olduğu düşünülmektedir. Ancak o dönemde, ona dünya çapında ün kazandıran, dördüncü ve son kitabı -*Yeryüzünün Lanetlileri*- olmuştu (1961'de, Fanon'un lösemi nedeniyle vakitsiz ölümünden hemen önce, Jean-Paul Sartre'nin önsözü ile Fransızca basıldı). Kitap, Birleşik Devletler'deki Siyahi Güç hareketi kadar, dünyadaki ulusal bağımsızlık hareketleri için de bir manifesto niteliği kazandı.

Fanon, Freud ile Marks'ın geleneklerini mükemmel biçimde izleyerek, yüzeyde irrasyonel görünen şeyin, -özellikle de bu tür hareketlerin şiddet kullanmalarının- yüzeyin altında son derece rasyonel olduğunu göstermeye çalıştı. Bu nedenle, kitap bir eylem çağrısı ve polemikten ibaret değildi; rasyonelliğin toplumsal temellerinin dikkatle incelenmesi gerektiği noktasında direten, üzerine derin derin düşünülmüş bir sosyal bilim çalışmasıydı. O dönemde Fanon'un çalışmasını açıklamaya çalışan ve onu savunan birkaç makale yazdım (Wallerstein 1968, 1970, 1979) ve 1998'de Uluslararası Sosyoloji Derneği'nde

yaptığım başkanlık konuşmasında, Freud ve rasyonelliği tartışırken bu konuya yeniden değindim (Wallerstein 1999).

1960'lar Afrika'da bağımsızlığın dalga dalga yayıldığı bir dönemdi. Aynı zamanda bağımsızlık sonrası ilk sıkıntıların baş gösterdiği bir dönemdi -ki bu sıkıntılar Kongo kriziyle sınırlı kalmıyordu, çok sayıda devlette askeri darbeler başlamıştı. Günümüz dünyası üzerine ders verdiğim ve yazdığım için, bu yeni olayları açıklama gereği duydum. Fakat sonuçta manşetleri kovaladığım hissine kapıldım ve bir sosyal bilimcinin asıl görevinin bu olmadığını düşündüm. 1965 yılında, Afrika birliği hareketi üzerine alan çalışması yaptığım sırada, analizlerimin zaman ve mekan ölçeklerini genişleterek, bu meselelere yeni bir yaklaşım getirmeye karar verdim. Üç Afrika üniversitesinde, (Gana'daki Legon, Nijerya'daki Ibadan ve Tanzanya'daki Dar-es- Salaam üniversiteleri) bu yaklaşımın ilk biçimine üç yorum kazandırdım.

İnsanların bunu ilgiyle karşılaması, Columbia'ya döndüğüm zaman iki şeyi denememe yol açtı. Bu genişletilmiş ölçekleri inceleyen yeni bir ders oluşturdum ve hatırı sayılır sayıda öğrencinin bu yaklaşımla ilgilendiğini gördüm. Bu arada bölüm de, Terence Hopkins'le benden, "karşılaştırmalı analiz" metodolojisi üzerine -bizim daha sonra "ulusal toplumların karşılaştırmalı incelenmesi"nin kritiğine dönüştüreceğimiz- bir ders vermemizi istedi. Hopkins'le birlikte, bu tür çalışmalar yürütmenin eski usullerini değerlendiren bir makale yazdık (Hopkins ve Wallerstein, 1967).

Ayrıca büyük bir içerik analizi projesine giriştik. Proje, karşılaştırmalı yöntem uygulama iddiasındaki sayısız makalenin içerdiği önermeleri, sistematik olarak seçip çıkarmayı

amaçlıyordu. Yaklaşık yirmi yüksek lisans öğrencisini (onlarca dilde) okuyucu olarak belirledik ve onlardan bulduğumuz her makale için bir liste yapmalarını istedik. Ancak bu dev çaplı içerik analizini hiçbir zaman yayımlamadık; çünkü başlıklarında “karşılaştırmalı” sözcüğü geçen makalelerin büyük çoğunluğunda, bir ölçüde “egzotik” bir ülke ile yazarların içinde büyüdüğü ülkenin (genellikle Birleşik Devletler) karşılaştırıldığını keşfettik. Maalesef yazarların büyük bir kısmı, egzotik ülkeden topladıkları verileri, kendi hatırladıkları veya kafalarında canlandırdıkları (fakat ampirik olarak incelemedikleri) gerçeklikle karşılaştırmışlardı. Bu, bizim düşüncemize göre çok yanlış bir şeydi.

O sıralarda *Afrika Bülteni'nin* -Polonyalı Afrikacıların pek bilinmeyen bir dergisi- sayfalarını karıştırırken, Marian Malowist tarafından yazılan birkaç şahane makale keşfettim. Malowist, on dördüncü yüzyıl ile on yedinci yüzyıl arasındaki dönem üzerine çalışan bir iktisat tarihçisiydi. Esas olarak Doğu Avrupa üzerine yazıyordu; fakat hem sömürgeci yayılma ve hem de on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda Afrika'nın batı kıyısı ile Kuzey Afrika arasında gerçekleşen altın ticareti hakkında yazmak için bu alanın dışına çıktığı da oldu (Malowist 1964, 1966). Makalelerin, ilerideki gelişimim açısından iki yararı olmuştur. Bu makaleler beni, Malowist'in diğer yazılarına götürdü. Ve ilk makalede Malowist beni, Fernand Braudel'in

müthiş çalışması *Akdeniz* ile tanıştırdı (1949, 1966).²⁴

İşte bu noktada, ulusal toplumların karşılaştırmalı incelenmesinden duyduğum memnuniyetsizlik ile -Braudel aracılığıyla- on altıncı yüzyıl dünyasını keşfetmem, mutlu bir tesadüf sonucu çalışmamın yönünü değiştiren ve onu dünya-sistemleri analizine yönelten kötü bir fikir için bana ilham verdi. Ben de -diğer birçok kişi gibi- Afrika devletlerini ve diğer sömürge-sonrası devletleri, “yeni uluslar” şeklinde tanımlamış olduğum için, kendi kendime bu tanımın “eski uluslar”ın da var olduğu anlamına gelmesi gerektiğini söyledim. Eski uluslar da bir zamanlar yeni olmalıydı. Bu nedenle, eski ulusların (özellikle batı Avrupa’dakilerin) henüz yeni uluslar oldukları dönemde, -yani on altıncı yüzyılda- nasıl hareket ettiklerini araştırmaya karar verdim. Bu, kötü bir fikirdi; çünkü daha sonra şiddetle reddedeceğim modernleşme teorisinin öncüllerine dayanıyordu (Wallerstein 1976a). On altıncı yüzyıldaki Batı Avrupa devletleri ile yirminci yüzyıldaki Üçüncü Dünya devletleri arasında hiçbir paralellik yoktu.

Neyse ki ben, hem Braudel hem de Malowist okuyordum.²⁵ Braudel’de, o zamandan beri çalışmamda merkezi bir rol oynayanagelen iki kavram keşfetmiştim: Dünya-ekonomisi kavramı ile *longue durée* kavramı. Malowist’de (ve elbette diğer Polonyalı ve Macar yazarlarda) ise, Doğu Avrupa’nın on altıncı yüzyılda Avrupa dünya-ekonomisinin yeni yeni beliren pe-

24- *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l’époque de Philippe II* (II. Philippe döneminde Akdeniz ve Akdeniz insanları), ilk olarak 1949’da yayımlandı; kitabın gözden geçirilmiş baskısı, iki cilt halinde 1966’da yayımlandı. Bu gözden geçirilmiş baskının İngilizce çevirisi, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II* (II. Philippe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası) için 1972 yılını beklemek gerekecekti.

25- Wallerstein, 1974a, xi’de her ikisine de teşekkür borçlu olduğumu belirttim.

riferi olarak rol oynadığını keşfetmiştim. Bu üç keşfi ayrıntılandırmalıyım.

Braudel'in *Akdeniz*'de yaptığı şey, analiz birimi meselesini ortaya atmaktı. Braudel, Akdeniz dünyasının bir "dünya-ekonomisi" olduğunu savundu. Bu terimi, 1920'lerde *Weltwirtschaft*'tan (dünya-ekonomisinden) söz eden bir Alman coğrafyacidan -Fritz Rörig'den- ödünç almıştı. Braudel bu terimi, *économie mondiale* (küresel ekonomi) olarak değil, *économie-monde* (dünya-ekonomisi) olarak çevirdi. Yıllar sonra hem onun hem de benim açıklığa kavuşturduğumuz üzere, ikisi arasındaki fark hayati önemdeydi: *économie mondiale* "dünyanın ekonomisi" anlamına gelirken, *économie-monde* "bir dünya teşkil eden ekonomi" anlamına gelmekteydi (Braudel 1984, böl.1, özellikle s. 21-24). Farklılık öncelikle kavramsaldır. *Économie-monde* formülleştirilmesinde dünya, orada duran ve içinde bir ekonomi kurulan somut ve bağımsız bir varlık değildir; tam aksine, toplumsal dünyanın sınırlarını ekonomik ilişkiler belirler. İkinci farklılık coğrafidir. *Économie mondiale* terimindeki "dünya" yerküreye karşılık düşer. Oysa *économie-monde* terimindeki "dünya" ile, yalnızca büyük bir coğrafik alan (birçok devletin içinde yer aldığı bir alan) kastedilir -ki bu alan, (yerkürenin tamamını kapsayabilmekle birlikte) tüm yerküreden daha dar bir alanı kapsayabilir ve genellikle de böyle bir durum söz konusu olur.

Anında bir problemle karşılaştım. Latince kökenli diller, gerçek bir sıfatın yerine sıfat gibi kullanılan bir ismi (sıfat nitelikli bir ismi) koyarak (yani, *économie mondiale* yerine *économie-monde* diyerek) bu ayrımı kolaylıkla yapar. Almanca, imla açısından bu ayrımın yapılmasına olanak tanı-

maz; çünkü Almanca'da bileşik bir kelime oluşturma'nın tek yolu, isme onu niteleyen bir sıfat nitelikli isim eklemektir. Bu nedenle, Rörig'in -asil anlamı, ancak bağlamsal olarak anlaşılabilen- terimi, hiçbir zaman gerçek anlamda dikkat çekmemiştir. İngilizce, imla açısından, bu ikisi arasında bir yerdedir. Braudel'in terimini, araya bir tire koyarak (böylece "dünya ekonomisi" yerine "dünya-ekonomisi" yazarak) çevirebildim; burada tire, sıfatı sıfat nitelikli isme dönüştürür ve tek bir kavramı temsil eden bu iki kelimenin birbirinden ayrılamayacağına işaret eder (Wallerstein, 1991b).

Daha sonra, Braudel'in "dünya-ekonomisi" kavramını alıp, onu, Polanyi'nin üç iktisadi davranış biçimi -karşılıklılık, yeniden bölüşüm ve mübadele (Polanyi 1957, 4. bölüm; 1967, 1977)- olduğunu ileri süren düşüncesi ile birleştirdim. Karşılıklılığın, benim mini sistemler şeklinde isimlendirdiğim, dünya-sistemleri teşkil etmeyen küçük sistemlere tekabül ettiği ve karşılıklılık ile mübadelenin de, benim dünya-sistemlerinin iki türü diye nitelediğim, dünya-imparatorlukları ile dünya-ekonomilerine karşılık geldiği sonuçlarına vardım.²⁶ Daha sonra modern dünya-sisteminin kapitalist bir dünya-ekonomisi olduğunu, kapitalizmin ancak bir dünya-ekonomisi çerçevesinde var olabileceğini ve bir dünya-ekonomisinin de ancak kapitalist ilkeler üzerinden işleyebileceğini ortaya koydum. Bütün yazılarımda da bu iddiayı savundum. Bu argümanın ilk (ve en çok okunan) versiyonu, "The Rise and Demise of the World Capitalist System:

26- Tüm bu formülasyonlardaki tireye dikkat edin. "Dünya imparatorluğu" (ve Weltreich) benden önce de kullanılmış bir terimdir. Fakat bu yapıların hiçbiri global olmadığı için, dünya-ekonomisi terimindeki tireyi zorunlu kulan aynı dilbilgisel mantık, İngilizce'de tire kullanmayı gerektirmiştir.

Concepts for Comparative Analysis” (Dünya Kapitalist Sisteminin Yükselişi ve Yok oluşu: Karşılaştırmalı Analize Konu Edilecek Kavramlar) adlı kitabımda bulunabilir (Wallerstein 1974b).

İmla konusunda ikinci bir problemle daha karşılaştım. Braudel de ben de, dünya-ekonomilerinin belirli bir ömrü -başlangıcı ve sonu- olan organik yapılar olduğuna inanıyorduk. Bu yüzden, insanlık tarihinde birçok dünya-ekonomisi (ve tabii ki birçok dünya-imparatorluğu) var olmuş olmalıydı. Bundan dolayı, dünya-sistemi analizinden söz etmek yerine dünya-sistemleri analizinden söz etmeye dikkat ettim. Bu görüş, onun 1990’larda Andre Gunder Frank tarafından yapılan sert bir eleştirinin temel taşı haline geldiğini saymazsak, oldukça aşikar gelebilir. Andre Gunder Frank, tarih boyunca tek bir dünya sisteminin var olduğunu ve bu sistemin en azından iki bin beş yüz yıldır Avrasya’daki yerleşim alanlarını, son beş yüz yıldır da tüm dünyayı kapladığını savunuyordu (bundan dolayı ne bir tireye ne de çoğul ekine ihtiyaç vardı). Frank’in bir sistemin sınırlarını tanımlamada farklı kriterler kullandığı açıktı. Bu farklı kriterlerin yanı sıra, kapitalizm kavramının bu tartışmayla bir ilgisi olmadığını da ileri sürdü (kapitalizm ya hep var olmuş ya da hiç var olmamıştı).²⁷

Eğer modern dünyanın uygun analiz birimi, bir dünya-sisteminin analiz birimiye ve insanlık tarihinde birçok dünya-sistemi var olmuş ise, Braudel’in çoklu sosyal zaman

27- Frank bugüne dek bu argümanları birçok metinde yayımladı. Bu argümanların özellikle ilk versiyonuna (1990) ve son versiyonuna (1999) bakınız. Onun *ReOrient* (Yeni-den Doğu, İletişim Yayınları, Ankara, 2010) adlı eseri üzerine yaptığım eleştiri için, Wallerstein, 1999’a ve *Review*’in aynı sayısında Samir Amin ve Giovanni Arrighi’nin, Frank üzerine yaptığı eleştirel değerlendirmelere bakınız.

anlayışı merkezi bir önem kazanır. Braudel, *Akdeniz* (1949) adlı eserini temel bir yapı etrafında kurmuştu: Hikayeyi üç zaman -kısa dönem, orta dönem ve uzun dönem- açısından, ayrı ayrı üç kez anlatacaktı. Bununla birlikte, Braudel'in merkezi önemdeki bu kararını açık bir şekilde kuramsallaştırması için daha sonraki bir tarihi -"Tarih ve Sosyal Bilimler: *Longue durée*" başlıklı, ünlü makalesini yazacağı 1958 yılını- beklemek gerekecekti.

Braudel bu makalede, bu üç zamana "çok uzun dönemi" de ekleyerek -beklediğimizin aksine- üç değil, dört zamandan söz eder. Ayrıca bu zamanların her birini kavramsal bir adla nitelendirir. Kısa dönemi *histoire événementielle* (olay bazlı tarih), orta dönemi *histoire conjoncturelle* (konjonktür bazlı tarih), uzun dönemi de *histoire structurelle* (yapısal tarih) olarak adlandırır. Çok uzun dönem hakkında ise şöyle söyler: "Eğer böyle bir dönem varsa, bu, bilgeler zamanı olmalıdır" (Braudel 1969,748). Bu terimlerden her birinin çevirisi birtakım sorunlar içerir,²⁸ fakat kritik olan mesele epistemolojiktir. Braudel dikkatini, sosyal bilimlerde -son yüz elli yıl içerisinde- tanık olunan nomotetik ve ideografik bilgi edinme yöntemleri arasındaki (*Methodenstreit* olarak adlandırılan) bölünmeye yoğunlaştırdı. Bu bölünmeyi; sadece sosyal gerçekliğin değişmez hakikatleriyle ilgilenenler (çok uzun dönem) ile her şeyin kendine özgü, dolayısıyla da tekrarlanamaz olduğunu düşünenler (kısa dönem) arasındaki bir bölünme olarak tanımladı. Braudel, belirleyici olan sosyal zamanın, orta dönem ile uzun dönem -fakat her şeyden önce *longue durée*- olduğunu belirtmek istiyordu. *Longue durée*, şu üç karakteristik özel-

28- Wallerstein 1988b'de, bunların İngilizceye en iyi nasıl çevrileceği konusunu tartıştı.

liğe sahip olan yapısal sınırlamalar barındırıyordu: Her zaman anında görülemezler, çok uzun ömürlü olup çok yavaş değişirler ama ebedi *değildirler*.

Bilim insanlarının farklı sosyal zamanlara öncelik vermesi gerektiğini savunan bu Braudelyen buyrukların, benim üzerimdeki en dolaysız etkisi, *Modern Dünya-Sistemi* adlı kitabımı nasıl yazacağımı tasarlariken ortaya çıktı. Bu çalışma, -politik sosyoloji de dahil sosyolojide 1945 sonrasında bir norm haline gelen- örgütlenmelerin karşılaştırmalı analizinin ortaya çıkaracağı ebedi hakikatlerin bir araştırması olmadı; bu kitap, daha çok, dünya-sistemleri analizi olarak adlandırdığım bir açıklama yönteminin aydınlattığı tek bir fenomenin -modern dünya-sisteminin- hikayesi oldu. Braudel bunu *histoire pensée* olarak adlandırmıştı -ki bu, en iyi “analitik tarih” olarak çevrilebilir. Braudel’in çoklu sosyal zamanlar konusundaki ısrarı, beni daha sonra daha büyük epistemolojik kaygılara yöneltecekti.

Malowist’in (ve daha sonra, daha büyük bir doğu Avrupalı tarihçi grubunun) bana katkısı, -Latin Amerika Ekonomi Komisyonu’nda (ECLA), Raul Prebisch etrafında toplanan Latin Amerikalı bilim insanlarının habercisi olduğu- perifer kavramına hayat kazandırmak olmuştu. On altıncı ve on sekizinci yüzyıllar arasında Avrupa’da “Elbe’nin doğusu”nda var olan şeyi tanımlayan “ikinci feodalizm” terimi, uzun süre, önce bir basmakalıp haline gelmişti. Basmakalıp haline gelmeyen şey; “ikinci” feodalizmin “birinci” feodalizmden esas anlamda farklı olduğunun ve bunların ortak bir sözcükle nitelenmelerinin analitik düşünceye büyük zarar verdiğinin fark edilmesi idi ve belki de halâ, bu konu açısından farklı bir durum söz konusu değildir.

“Birinci” feodalizmde malikane birimleri, genellikle kendi tüketimleri ve muhtemelen etraflarındaki küçük bölgeler için üretim yapardı. İkinci feodalizm şeklinde nitelenen sistemde ise, malikane, uzak pazarlara satış yapmak için üretim yapardı. Bu tür birimlerin, ortaya çıkmakta olan kapitalist dünya-ekonomisinin temel ögeleri arasında yer aldığı görüşü, kitabımın ve dünya-sistemleri analizinin ana temalarından biri haline geldi. Ayrıca ikinci feodalizm olarak adlandırılan şeyin kapitalist sistemin bir özelliği olduğu görüşü, hem Marksistlerin hem de liberallerin kapitalizmin doğası hakkındaki ilk kuramları için önemli çıkarımlar sunmuştu. Kapitalizm, uzun bir süre, on dokuzuncu yüzyıl batı Avrupa imgeleleriyle -pazarda kar sağlama amacındaki bir işverenden ücret alan (ve tüm gelirleri bu olan), fabrikada çalışan (“üretim araçlarına sahip” olmayan ve genellikle yeni proleterleşmiş) ücretli işçiler imgesiyle- tanımlandı. Bu imge öyle güçlüydü ki, birçok analist, başka bir emek ödeme biçimi etrafında örgütlenen teşebbüsleri kapitalist olarak tanımlamayı reddetti. Bunu, dünyanın büyük bir kesiminin kapitalist olarak görülemeyeceği ya da bu kesimin *henüz* kapitalist *olmadığı* düşüncesi takip etti.

On dokuzuncu yüzyıla ait bu görüşü reddetmek, dünya-sistemleri analizinin gelişiminde önemli bir adımdı. Klasik liberal-Marksist görüş, devlet (veya toplum ya da sosyal oluşum) şeklinde adlandırılan analiz birimlerinde, benzer biçimlerde ortaya çıkan gelişim aşamaları olduğu teorisine dayanıyordu. Bu görüş, bizim açımızdan apaçık görünen bir gerçeği ıskaladı: Kapitalizm aslında, (daha zengin, merkeze daha yakın bölgelerde yaygın olarak kullanılan) ücret-

li emekten (daha yoksul, periferde daha yakın bölgelerde yaygın olarak kullanılan) türlü zorla çalıştırma biçimlerine varan bir çeşitlilikte çoklu emek ödeme biçimleri içeren bir sistem olarak işler. Eğer her devlet -klasik metottaki gibi- ayrı ayrı incelenirse, farklı ülkelerin farklı emek ödeme biçimlerine sahip olduğu gözlemlenecek ve analistler bu durumdan, bir gün, daha yoksul bölgelerin, daha zengin bölgelerin yapısını kopyalayabileceği sonucuna ulaşabilecekti (ve ulaşmıştı). Dünya-sistemleri analizi ise; kapitalistlerin bitimsiz sermaye birikimi gerçekleştirmesine olanak sağlayan ve zengin bölgeleri aslında daha da zenginleştiren etkenin, tam da dünya-ekonomisi genelinde farklılık gösteren bu örüntü olduğunu öne sürer (Wallerstein 1979, 1. kısım). Bu nedenle, bu farklılık, geçici ya da arkaik olmayıp sistemin tanımlayıcı bir yapısal unsurudur.

Bu kavrayışı kuramlaştırdım mı? Bir bakıma evet. Ama doğru izi takip ettiğimden emin olmama rağmen, bu kuramlaştırmayı çekingen bir tavırla yaptım. *Modern Dünya-Sistemi* adlı çalışmamı tamamladığım zaman, onun analitik ifadelerle dolu olduğunu, yapıyı kurmak için gereken tüm araçları içerdiğini, fakat bunların çalışmanın hiçbir yerinde sistematik olarak düzenlenmediklerini fark ettim. Bu uygulamanın geçerliliğinden çok, okuyucuda yaratabileceğim potansiyel kafa karışıklığı konusunda kaygıya kapıldım. Bu nedenle “Teorik Tekrar” olarak adlandırdığım bir son bölüm ekledim. Bu bölüm ile “Yükseliş ve Yok Oluş” makalesi, (ki bu makale, büyük ölçüde başka kuramların bir eleştirisiydi ve değiştirilen birkaç öncülün, sonuçların makullüğünü nasıl da arttırdığını gösterme çabasıydı) dünya-sistemleri analizindeki ilk teo-

rik ifadelerimi oluşturunuyordu.

Ancak bu, eleştirmenlerim için yeterli değildi. Birçok eleştirmen, bazı dostça olanları bile²⁹, yeterince açıklık taşımayan bir kuramlaştırma -sınırım kullandıkları terim "çürütülemez hipotezler" idi- yaptığım için beni eleştirdiler ve bu açıklık olmadan, çabamın ilginç bir anlatı olmanın ötesine geçemeyeceğini savundular.³⁰ "Sayfanın her yanını kaplayan" aşırı uzunluktaki dipnotlarım için de ayrıca eleştirildim. Bana göre uzun dipnotlar, planlı bir stratejiyi yansıtıyordu ve bu stratejiyle analizimi, ampirik meselelerle ilgili akademik tartışmalar etrafında inşa etmeyi, böylelikle meseleleri yeniden biçimlendirmenin (kuramlaştırmanın?), birçok insan açısından bulanık hale gelmiş tartışmalara ne kadar açıklık getirdiğini göstermeyi amaçlıyordum.³¹

Bütün eleştirilerin, bir kuramlaştırmanın eksikliğiyle ilgili olmadığını belirtmeliyim. Ampirik meselelerle ilgili tartışmalar da olmuştu. On altıncı yüzyılda Rusya, gerçekten benim ileri sürdüğüm gibi bir "dışsal alan" mıydı, yoksa Polonya gibi bir "perifer bölge" miydi? (Nolte 1982) V. Charles'i ve

29- Örneğin, övgüsünü eksikliklerin -ki bu eksikliklerden ikisi kuramlaştırma ile ilgilidir- eleştirisiyle dengeleyen Hechter'e bakınız. "Avrupa dünya-ekonomisinin on altıncı yüzyılda kazandığı başarıyı açıklayan bir teorisi yok ... Kavramsal kesinlikten tam anlamıyla yoksun. Bu da analize zarar veriyor" (1975, 221).

30- Wallerstein'in "tek bir örnek olaya" sahip olduğu eleştirisine ilişkin olarak Wulbert, 1975'te yapılan muazzam tartışmaya bakınız.

31- Bu teknikten olumlu bir şekilde bahseden ve bu stratejiyi, açık bir şekilde izah eden çok az saydaki kişiden biri de Franco Moretti'ydı (2000, 56-57): "Marc Bloch karşılaştırmalı toplumsal tarih üzerine yazarken, sevimli bir 'slogan' icat etti; bu slogan onun kendi deyimiyle 'sentez yapılacak tek bir gün için yılların analizi' idi; Braudel'i veya Wallerstein'i okursanız, Bloch'un ne demek istediğini hemen anlarsınız. Tam anlamıyla Wallerstein'in "sentez gününü" temsil eden metin, sayfanın üçte birini, dörtte birini ya da yarısını kaplar; sayfanın geri kalanı alıntılarla kaplıdır (*Modern Dünya-Sistemi*'nin ilk cildinde 1400 alıntı bulunur). Wallerstein'in bir sistem oluşturacak şekilde sentezlediği şey, yılların analizi ve başka kişilerin yaptığı analizlerdir."

onun bir dünya-imparatorluğu kurarken karşılaştığı zorlukları analiz ederken, Osmanlı İmparatorluğu'nu nasıl göz ardı edebilmişim? Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'nın dünya-ekonomisine gerçekten "dışsal" mıydı?³² Ampirik seçimlerimi savunmaya hazırdım, ancak bu tür eleştiriler, birtakım tanım sorunları (ve dolayısıyla kuramsal sorunlar) ortaya koymuştu. Kendi konumumu savunurken, çalışmama açıklık getirecek küçük değişiklikler yapmak zorunda kaldım.

İki tür temel kuramsal eleştiri vardı. Bunlardan ilki, konuyu Marksist bir bakış açısından ele alıyor ve sınıf mücadelesinin temel önemini hafife aldığımı ve kapitalizmi yanlış tanımladığımı ileri sürüyordu. Bu eleştiri, Brenner'den gelmişti ve benim görüşümün kapitalizm üzerine "sınıf temelli" bir görüş olmaktan çok, "piyasa" yanlısı bir görüş (bazen "dolaşım-cı yaklaşım" olarak adlandırılır) olduğunu öne sürüyordu.³³ Brenner, çok okunup tartışılmış olan bu makalesinde sadece beni değil, Paul Sweezy ile Andre Gunder Frank'ı da eleştirmişti. Üçümüz de bu eleştiriye ne birlikte ne de ayrı ayrı cevap vermemeye karar verdik. Ben, görüşleri birçok kişi arasında yankı uyandıran Brenner'e cevap vermek için başka bir yol izlemeye karar verdim.

İkinci temel eleştiri, Otto Hintze kampından geldi. Hem Theda Skocpol hem de Aristide Zolberg, dünya-sistemleri analizinin, analitik açıdan iki ayrı fenomen oluşturan ve fark-

32- "Polonya'yı, Avrupa dünya-ekonomisinin periferinin bir parçası olarak değerlendirip, Osmanlı İmparatorluğu'nu dışsal alanın bir parçası olarak görmek için iyi bir sebep var mı?" (Lane, 1976, 528).

33- "Bu nedenle, kullanım için üretime karşı piyasa için üretim, doğru bir karşıt pozisyon olamaz. Doğru karşıt pozisyon, kapitalist-öncesi sınıf sistemlerine karşı serbest ücretli emek (kapitalizm) temelindeki üretimin sınıf sistemidir" (Brenner 1977, 50).

lı -bazen de karşıt- öncüller temelinde faaliyet gösteren siyasi ve ekonomik fenomenleri tek bir alan içine yerleştirdiğini ileri sürerek bir tartışma başlattılar.³⁴ Yapmış olduğum şey konusunda haklıydılar elbette; fakat ben bunu bir hata olarak değil, kuramsal bir erdem olarak görüyordum. Skocpol ile Zolberg'in makaleleri de yaygın bir şekilde okundu.

Bu iki eleştiriye verdiğim gerekçeli yanıt, *Modern Dünya-Sistemi* adlı kitabımın *-Merkantilizm ve Dünya-Ekonomisinin Güçlendirilmesi 1600-1750* alt başlığını taşıyan- ikinci cildinde bulunabilir. O kitapta Brenner'in Marksizm versiyonunun karşısında durarak, birçok kapitalizm türü -merkantil, endüstriyel, finansal- olmadığını, bu sözde kapitalizm türlerinin aslında kapitalistlerin kâr elde etmesinin alternatif yolları -ki bunlar, dünya-ekonomisinin işleyişindeki konjonktürel değişimlere göre, belirli kapitalistler için daha iyi ya da daha kötü yollardır- olduğunu göstermeye çalıştım. Ayrıca, Hollanda hegemonyasının izlediği yolun, zorunlu bir gelişmeler dizisi sergilediğini savundum. Bu hegemonya ilk aş-

34- Tıpkı Brenner gibi, yayımlanmadan önce makalesini gözden geçirdiğini belirten Theda Skocpol, "üretimin yarattığı sosyal ilişkilerin ve artı değere el koymanın, her türlü ekonomik sistemin işleyiş ve gelişiminin anlaşılmasında sosyolojik bir anahtar olduğu yönündeki temel Marksist görüşü" göz ardı ettiğimi savundu (1977, 1079). Ancak Skocpol'un yönelttiği daha radikal bir eleştiri, ekonomik ve politik alanlar arasındaki ilişkiyle ilgiliydi: "Model, iki-aşamalı bir indirgemeye dayanmaktadır: Öncelikle, sosyo-ekonomik yapının, dünyanın piyasa fırsatları ve teknolojik üretim imkanları tarafından belirlenen bir şey olmaya indirgenmesi; ikinci olarak, devlet yapı ve politikalarının ege-men sınıfın çıkarları tarafından belirlenen bir şey olmaya indirgenmesi" (1078-79). Aristide Zolberg 1981 yılında çalışmama yönelttiği eleştirisinde, kuramsal düşünme için daha verimli bir yol sunması bakımından özellikle Hintze'yi tavsiye etmiştir. Zolberg, Hintze'nin "Avrupa'daki siyasi gelişmenin analizi için, dışsal *politik* süreçler ile çeşitli iç-sel süreçler arasındaki karşılıklı etkileşimleri, bir *problématique* (sorunsal) olarak inceleyen nadir akademisyenlerden biri" olduğunu söyler (278). "Politik" teriminin italikle vurgulanmasına dikkat edin. Çünkü Zolberg de -Skocpol ve Brenner gibi- benim fazlasıyla "iktisadi" olduğunu düşünmektedir.

mada, üretim faaliyetlerinde (verim açısından) üstünlük kazanılmasıyla mümkün olmuştu, bu durum da ticari faaliyetlerde ve daha sonra finansal sahada üstünlük kazanılmasına yol açmıştı. Hollanda hegemonyasının sona ermesi de yine aynı sırayı izledi. Piyasa ile devletin ayrı birer mantığı olduğu varsayımına gelince, ben bu varsayımın aksine; bir bütün olarak dünya-sisteminde ve onun her parçasında -merkez bölgeler, periferler ve yarı-periferlerde (yükselen ya da zayıflayan)- tek bir mantığın işlediğini göstermeye çalıştım.³⁵

Ayrıca yapmaya çalıştığım şey de -taktiksel açıdan- benim için berraklık kazanmaya başladı. Bu çalışmadan sonra yazdığım her cilt ve bölüm, yeni ampirik meseleler ortaya atarak ve mimari bir şemanın daha başka unsurlarını ortaya koyarak geçmişten günümüze doğru bir tartışma yürütüyordu. Çünkü her şeyin aynı anda tartışılması mümkün değildir ve tüm parçaların uyum içinde nasıl bir araya getirileceği, ancak karmaşık ampirik veriler üzerine çalışıldıkça netlik kazanmaya (ya da daha net hale gelmeye) başlar. Ayrıca zaman kesitlerini birbirinin üzerine bindirme taktiği uygulamaya karar ver-

35- Dünya-ekonomisi analizine uygulanacak bir paradoks olarak merkez-perifer, -o zamanlar hakim olan sanayileşmiş ülke-tarım ülkesi paradoksunun yerini alması için- ilk kez Raul Prebisch ve onun 1950'lerde BM Latin Amerika Ekonomi Komisyonu'nda bulunan arkadaşları tarafından üne kavuşturuldu. Prebisch, bu iki ülke grubu içerisinde ortaya çıkan şeylerin, grupların içkin sosyal yapılarının bir fonksiyonu olmasından çok, iki grubun karşılıklı ilişkilerinin bir fonksiyonu olduğuna vurgu yaparak, üstü kapalı bir biçimde bir dünya-sistemleri perspektifi kullanıyordu. Prebisch'in çizdiği çerçeve, özellikle de bu çerçevenin politik imaları, 1960'larda bağımlılık teorisi olarak anılan bir teoriyle daha da geliştirildi. Modern Dünya-Sistemi'nin birinci cildinde, buna üçüncü bir kategori -yarı perifer- eklenmesi konusunda ısrarcı oldum. Yarı periferin, yalnızca diğer iki kategori arasında bulunmakla kalmayıp; sistemin işler kılınmasında çok önemli bir rol oynadığını da savundum. Yarı periferin ne olduğu ve tam olarak nasıl tanımlanabileceği meselesi, o zamandan beri devam eden bir sorundur. Daha önce -Wallerstein, 1976b'de- bunu ayrıntılı bir şekilde açıklama girişiminde bulundum.

dim. Birinci cilt 1640'ta biterken ikinci cilt 1600'de başlıyor, ikinci cilt 1750'de biterken üçüncü cilt 1730'larda başlıyordu. Daha sonraki ciltlerde de bu böyle olmaya devam edecektir. Bunun yanı sıra, kitaptaki her bölüm -zaman zaman kitabın bütünündeki kronolojik sınırları ihlal eden- kendi kronolojik sınırlarına sahipti. Çünkü -belirlenmesi her zaman güç olan- kronolojik sınırların, tartışılmakta olan sorunun bir fonksiyonu olduğuna inanıyordum. Aynı olay, tartışılan meseleye bağlı olarak, iki farklı kronolojik sınır içinde yer alabilir. Karmaşık bir hikaye yazmak, akıllıca bir şekilde esnek tutulmuş bir şema gerektirir.

Ayrıca o sırada -her yerde yayımlanacak- çok sayıda makale de kaleme alıyordum. Eğer bir kimse bir makalede (veya konuşmada) hem dünya-sistemleri analizini savunmak, hem de özgül bir meseleyi tartışmak istiyorsa, sunum yaparken temel öncüller ile meselenin özgüllükleri arasında bir denge gözetmelidir. Önem arz eden bu makalelerin her birinde -hiç değilse- daha önce söylememiş olduğum, söz edilmeye değer şeyler söylemeye çalıştım. Fakat tabii ki, daha önce söylemiş olduğum birçok şeyi tekrar etmem de gerekti, aksi durumda dinleyiciler/okuyucular akıl yürütmemi takip edemeyebilirlerdi. Bu makalelerin derleme şeklinde bir araya toplanması, sadece onlara erişimi kolaylaştırması açısından değil, karmaşık kuramsal unsurların ayrıntıyla sunulması açısından da faydalı oldu.

1980'lerin başında Hawaii Üniversitesi'nde bir dizi ders vermem rica edildi. Yine o sırada bir Fransız yayıncı benden, "kapitalizm" üzerine kısa bir kitap yazmamı istedi. Yazacağım kitabı, "*tarihsel* kapitalizm" olarak adlandırmama

izin verilmesi koşuluyla bu isteği yerine getirebileceğimi söyledim. Bu “tarihsel” sıfatı, benim açımdan kritik bir öneme sahipti; çünkü kafamızda kapitalizmin ne olduğunu tanımlayıp, daha sonra onun gerçekten orada olup olmadığını görmek için çevremize bakınmamızın hiçbir anlamı olmadığını savunmak istiyordum. Bunun yerine, bu sistemin geçmişte nasıl işlediğine bakmamız gerektiğini öne sürdüm. Ayrıca, geçerli tek analiz birimi dünya-sistemi olduğu ve yalnızca bir dünya-ekonomisi, kapitalist bir sistem kurumsallaştıracak kadar uzun süre varlığını sürdürebildiği için, geçmişten günümüze yalnızca *bir* kapitalist sistemin var olduğunu savunmak istedim. Anlaşılacağı üzere, yukarıdaki tartışmada ücretli emeği, kapitalist sistemin tanımlayıcı özelliği olarak kabul etmeyi reddederken ortaya koyduğum mesele ile buradaki mesele aynıdır. Sistem bir *dünya*-sistemi midir, yoksa ne kadar devlet varsa o kadar kapitalist sistem mi vardır?

Böylece Hawaii’de, “tarihsel kapitalizm” üzerine ders verdim ve ders notlarımı yeniden gözden geçirerek kitaplaştırdım. Bu kısa kitap, başlığına rağmen, çok az ampirik tarihsel bilgi içeriyordu. Sistemin tarihsel olarak nasıl işlediği ve bunun neden böyle olduğu ile ilgili, bir dizi analitik ifade ve iddiadan oluşuyordu. On iki yıl sonra, Çin Hong Kong Üniversitesi’nde başka bir dizi ders vermem rica edildi ve bu fırsatı, kapitalist dünya-sisteminin kendi tarihi açısından kapsamlı bir değerlendirmesini yapmak için değerlendirdim. Bu derslere, “Kapitalist Uygarlık” adını verdim ve şimdi iki dersin notlarını bir araya toplayan basılmış bir kitap bulunmaktadır (1995b). Bu kitap sistematik kuramlaştırma olarak kabul edilebilecek şeye, bugüne dek en çok yaklaştığım çabamdır.

Burada kitabı özetlemem mümkün değil; fakat bu, diğer kitap ve makalelerimde tartıştığım tüm meseleleri içeriğine dahil etmeye ve bütünün farklı parçalarının birbirine nasıl uyduğunu göstermeye çalıştığım tek kitaptır.

1976'da, çalışma arkadaşım Terence Hopkins'e katılmak için Binghamton Üniversitesi'ne gittim. Ekonomi, Tarih-sel Sistem ve Uygarlıklar Araştırması için Fernand Braudel Merkezi'ni (FBM)³⁶ kurduk. O zamandan beri bu merkezin yöneticiliğini yapmaktayım. Merkez hakkında dikkat edilmesi gereken üç şey var: ismi, işleyiş biçimi ve temel faaliyetleri.

Braudel'in ismini kullanmamızdaki amaç, *longue durée'deki* -yani uzun-dönemdeki- geniş ölçekli sosyal değişimi araştırma taahhüdümüzü belirtmektir. Fakat merkezin ismini niteleyen diğer sözcükler, *Annales* dergisinin alt başlığının bir modifikasyonuydu. Bu derginin (o zamanki) alt başlığı, "ekonomiler, toplumlar ve medeniyetler" (hepsi çoğul) ifadesinin baş harflerini simgeleyen *E.T.M.* idi. Ancak biz "toplumlar" terimini "tarihsel sistemler" olarak değiştirdik. Bu, kasıtlı bir teorik tavidir. Bize göre -genel sosyolojik yönelimlerde temel bir öge oluşturan (Merton 1957, 87-89)- "toplum" terimi, "sosyal bilimleri" ciddi anlamda yanlış bir yöne götürüyordu. "Toplum" teriminin sınırları, uygulamada, terimin başına konan sıfat aracılığıyla belirlenmektedir. Modern dünyada bu sıfatlar, hemen her zaman devlet isimlerinden -Alman toplumu, Brezilya toplumu vb.- oluşur. Bu nedenle toplum terimi, analiz biriminin devlet biçimli bir yapı olmasını gerektiriyordu; dolayısıyla bugünkü devletlerin (varsayılan) tarihsel geçmişleriyle birlikte ele alınmasına neden oluyordu. Alman

36- Bkz. <http://fbc.binghamton.edu>.

devleti, çekişmeli -ve daha sonra defalarca değişecek- sınırlar içerisinde ancak 1871 yılında kurulmuş olsa da, Alman toplumu, belki de iki bin yıldır var olan “Germen insanların” oluşturduğu bir toplum olarak görülüyordu.³⁷ Biz toplum terimi yerine “tarihsel sistem” teriminin kullanılmasını savunduk. Bu terimle aynı anda hem sistemsel (işleyişi açısından sınırlara ve mekanizmalara ya da yasalara sahip olan) hem de tarihsel (çünkü belirli bir noktada başlamış, zaman içinde gelişmiş ve sonunda kriz içine girerek yok olmuştur) olan bir bütünü kastediyorduk. Bize göre “tarihsel sistem” terimi, *longue durée* kavramının daha doğru bir tarifini içerir.

FBM’nin alışılmadık bir işleyiş tarzı vardı. Örgütlenme açısından -değişik bir teorik tavrı yansıtan- bir farklılık içeriyordu. Klasik anlamdaki örgütlü araştırmaların hemen hepsi iki yolla yapılırdı. Bu yollardan biri; bir (veya birkaç) kişinin tek başına ya da -hiyerarşik olarak o kişiden daha alt bir mevkide bulunan ve entelektüel işlevi kendisine verilen görevi gerçekleştirmek olan- asistanları işe koşarak, bir araştırma programı yürütmesidir. Asistanlar ile birlikte çalışmak, tek bir akademisyenin görev görmesinin genişletilmiş bir versiyonundan ibarettir. Örgütlü araştırma yapmanın diğer yolu ise işbirliği yoludur: Burada birçok (hatta çok sayıda) akademisyen (veya araştırma enstitüsü) birlikte, (muhtemelen tek bir kişinin liderliğinde) ortak bir sorun üzerinde çalışır. Genellikle bu araştırmanın sonucunda, farklı bireylerin yazdığı çok sayıda bölümden oluşan ve bu bölümlerin nasıl uyumlu bir bütün oluştur-

37- Almanya örneğini kullanarak genel bir teorik fikir geliştirmek için bu meseleyi tartıştığım, “Toplumsal Gelişme veya Dünya-Sistemi’nin Gelişimi” başlıklı makaleme bakınız. Bu, *Deutsche Soziologentag* için yaptığım bir konuşmadır ve ilk olarak 1986 yılında yayımlanmıştır.

duklarını gösterme amacıyla (bir kişi tarafından) kaleme alınmış, bir giriş bölümü içeren bir çalışma ortaya çıkar.

FBM, işbirliğiyle yapılan araştırma yerine kolektif, bütüncül bir araştırmayı kurumsallaştırmaya çalışmıştı. Yöntem, bir veya birkaç kişi tarafından “koordine” edilen, ortak bir ilgi konusu etrafında, o konuda potansiyel taşıyan bir grup oluşturmaktı. Bu gruplar Araştırmaya İlişkin Çalışma Grupları (AÇG) olarak adlandırılır. Her grup, araştırma problemini tanımlamak ve bir araştırma stratejisi geliştirmek -ki bu noktada, araştırmaya ilişkin olarak grup üyeleri arasında bir görev dağılımı yapılır- için kayda değer bir zaman harcar. Bu yöntemi işbirliği yönteminden farklı kılan nokta, bu görev dağılımıdır. Görevlendirme süreci hiyerarşik değil, kolektiftir. Araştırmacılar düzenli olarak grubu kendi çalışmaları konusunda bilgilendirir, bunun karşılığında grup da bu çalışmaları değerlendirir ve araştırmacılara grupça belirlenen yeni görevler verir. Bu yüzden bu tür çalışmaların sonucunda, farklı bireylerin yazdığı makalelerin bir derlemesi değil, birçok el tarafından yazılmış ve bir monografi³⁸ şeklinde okunması tasarlanmış, bütünlüklü bir kitap ortaya çıkar.³⁹ Hemen anlaşıla- cağı üzere bu yaklaşım, bu metinde kuramlaştırma konusun- da savunulan, “vakitsiz bir sonlandırmadan kaçınma” tavrının somut bir uygulamasını oluşturur.

Bunun yanı sıra bu yaklaşım, karmaşık düşünsel problemlerle ilgilenmenin, birçok kişinin katkısını ve birçok farklı yeteneği gerektirdiği varsayımıyla da birleştirilmişti. Ayrıca bu problemler, çalışmaya katkıda bulunan kişilerin sosyal biyog-

38- Bilimsel alanlarda tek bir konu veya sorun üzerine yazılan ayrıntılı inceleme (ç.n.).

39- Bu örgütsel tarihi ve felsefeyi, Wallerstein 1998a’da bir nebze tartışım.

rafilerinden elde edilecek, farklı türde birçok sosyal bilgiyi gerekli kılar. Fernand Braudel Merkezi'ndeki bu tür AÇG'lerin, dünyanın farklı bölgelerinden gelen, birçok dil bilen araştırmacılardan oluştuğunu belirtmek gerekir. Araştırmacılarla ilgili bu kıstas, -araştırmacıların bilinç dışı psişelerinde saklı kalanlar da dahil olmak üzere- çeşitli türde birçok bilginin toplanmasında kritik bir rol oynar.

AÇG'lerin kayda değer faaliyetlerine gelince; bu gruplar yıllar boyunca -dünya-sistemleri analizi mantığının incelenmesini gerekli kıldığı- birçok önemli alanda araştırma yürütmüştür. Burada anahtar kelime incelemedir. Konuların her biri çok geniş kapsamlıydı. Her biri, uygun verilerin bir bağlam içerisine yerleştirilmesi -daha doğrusu bu uygun verilerin üretilmesi- hususunda muazzam problemler ortaya koyuyordu. Her biri, inşa etmeyi ümit ettiğimiz bütünlüklü bir kuramsal mimarinin tanımlanmasında, ileriye doğru atılan küçük bir adımla sonuçlandı. Hiçbiri dikkatlice betimlenmiş, çürütülebilir hipotezler içermiyordu. Aksine, her biri, bir ölçüde yeni olan kavramsallaştırmalar içeriyordu ve tamamlanmamış, yetersiz veriler (fakat şu anda elimizde bulunan en iyi verileri ya da en azından en iyi olduğuna inandığımız verileri) kullanıyordu. Her biri, varsayılan teorik bilginin yaygın kabul görmüş kurallarını yeni baştan yazmaya çalıştı.

Her grup bu kadar ilerleme kat etmeyi bile başaramadı. Bazı araştırma projelerinden vazgeçilmek zorunda kalındı. Bununla birlikte, tamamlanan ve yayımlanan araştırma projeleri arasında şunlar yer alıyordu: Dünya-sisteminin döngüsel ritimleri ile uzun dönemli eğilimleri arasındaki ilişki; uluslar aşırı meta zincirlerinin işleyişi; devletler arası sistemde re-

kabet ve hegemonya; bölgesellik ve yarı-perifer; dışsal alanın içe dahil edilmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan periferleştirme; antisemitizm hareketlerinin davranış kalıpları; hanelerin oluşturulması ve dönüştürülmesi; ırkçılık-cinsiyetçilik ile evrenselcilik arasındaki gerilim; sosyal bilimlerin tarihsel kökenleri ve gelişimi; 1945 ile 2025 yılları arasında dünya-sisteminin izlediği yol; iki kültürün kökenleri ve epistemolojiye yöneltilen meydan okumalar ve şimdilerde de birilerinin globalleşme olarak adlandırdığı, fakat bizim “kriz, istikrar veya dönüşüm?”⁴⁰ şeklinde algıladığımız çok geniş bir proje. Her proje, genellikle, süresi üç ile on yıl arasında değişen kolektif bir çalışma gerektirmişti.

Tıpkı diğer araştırma enstitüleri gibi, FBM de işleyişini sürdürürebilmek için sürekli olarak mali kaynak arayışında olmuş ve bu amaca yönelik olarak birçok vakfa proje sunmuştur. Ulusal Bilim Vakfı’na (NSF) ya da -hatta- Ulusal Beşeri Disiplinler Fonu’na (NEH) başvurduğumuzda, projelerimiz hakkında genellikle, eşit oranda bir coşku ile derin bir kuşku arasında gidip gelen aşırı değerlendirmeler yapıldığını fark ettik. Tarafsız görünen pek az eleştirmen vardı. Bazen para desteği alabildik, bazen de alamadık. Fakat derin kuşukular, daima metodolojik sorular; önerdiğimiz araştırma metodunun pozitivist, dolayısıyla da -bazı eleştirmenler açısından- bilimsel olma konusunda yetersiz kalma ölçüsü etrafın-

40- 1976’dan 1991’e kadarki hikaye, *Entelektüel Bir Proje Üzerine Bildiri: Fernand Braudel Merkezi, 1976-1991* (Wallerstein, 1991a) adlı kitapçıkta bulunabilir. Şu anda bu kitapçığın baskısı tükenmiş bulunmaktadır, fakat <http://fbc.binghamton.edu/fbcintel.htm> sitesinden bu kitapçığa erişilebilir. O tarihten itibaren yıllık hikayeler, FBM’nin haber bültenlerinde ve aynı zamanda <http://fbc.binghamton.edu/newsletters.html> adresinde bulunabilir.

da geliyordu. Yaklaşık yirmi yıl önce şunu fark ettik: Çağdaş dünyanın analiz edilme yöntemini yeni baştan oluşturmak için -sağlam bir kuramsal açıklamayla desteklenmiş olsa dahi- veri sunmak yeterli olmayacaktı. İnsanın bildiğini iddia ettiği şeyi nasıl bilebildiği sorusunu ya da -daha doğru bir ifadeyle- sosyal bilimler için uygun epistemolojinin ne olduğu sorusunu kararlılıkla ele almak zorundaydık.

1980'lerde, kimilerinin kültürel çalışmalar, kimilerininse post-modernizm veya post-öteki şeyler olarak adlandırdığı o yaygın akımdan, çalışmamıza ikinci bir itiraz geldi. Bu eleştirmenlere göre, sorun, bizim çok az çürütülebilir hipotezimiz olması değil, çok fazla çürütülebilir hipotezimiz olmasıydı. Dünya-sistemleri analizinin, -yakın bir zamanda oluşturulmuş olmasına rağmen- çöp kovasını boylaması gereken diğer bir "büyük anlatı" olduğu söylenmişti. Biz, sosyal bilimlerin dünyadaki mevcut durumuna meydan okuduğumuz yanılsamasına kapılmış olabiliydik; fakat bu eleştirmenlere göre, biz aslında o statükoyu somutlaştırıyorduk. Kültürü göz ardı etmek gibi ölümcül bir günah işlemiştik.⁴¹

Tıpkı FBM'nin yaptığı gibi, ben de dikkatimi bu meselelere çevirdim. Bunun sadece, yavaş yavaş netlik kazanan yapı-lacaklar listemizle ilgili bir mesele (her şeyi aynı anda yapmak mümkün değildir) olduğunu söyleyebilirdim; fakat kuşkusuz bir taahhüdün yerine getirilmesi için baskı söz konusu oldu

41- Aronowitz, 1981'e bakınız. Nomoretik önyargılar nedeniyle makalenin büyük bir kısmında "sistemler teorisi" ne saldırılmış ve şu çıkarıma ulaşılmıştır: "Meşrulaştırma ideolojilerinin, kültürel hakimiyet sorunlarının vs. çok az önemi vardır ya da hiç önemi yoktur ... Wallerstein, kapitalizmin ilk yükseliş döneminde halihazırda, oluşum süreci içinde bulunan hegomonik burjuva demokrasisi ideolojilerinin gelişimini açıklama ihtiyacı duymaz" (516).

mu, yapılması planlanan şeyler daha hızlı yapılmaya başlanır. Bu nedenle, sanırım tam da bu sırada İlya Prigogine'yi keşfetmiş olmam benim için büyük bir şans olmuştu (diğer taraftan, düşünce tarihinde tesadüflere yer yoktur). Prigogine'nin adını bile duymamıştım; fakat 1981'de onun bir konferanstaki konuşmasını dinlediğim zaman, birinin uzun bir süredir kafa karışıklığı içinde duyumsadığım şeyleri, çok net bir şekilde formüle ettiğini duymaktan hayrete düştüm. Bu kimse- nin kimya alanında Nobel Ödülü kazandığını öğrenmem ise -en hafif deyiimiyle- beni afallattı.

Prigogine eğitimli bir kimyacıdır. Kimyacıların fizikçilerle olan tarihsel ilişkisi; kimyacıların, yetersiz ölçüde Newtoncu, yani yetersiz ölçüde pozitivist olmaları nedeniyle, fizikçiler tarafından kınandıkları bir ilişki olmuştur. Kimyacılar, fenomenleri -örneğin; termodinamiğin ikinci yasasını- sürekli olarak, klasik dinamiğin öncüllerine karşıt görünen biçimlerde -örneğin; zamanın tersine çevrilebilirliğini inkar eder görünerek- açıklıyorlardı. Fizikçiler bu açıklamaların/yasaların, esasen eksik bilginin sonucunda ortaya çıkan geçici formülasyonlar olarak değerlendirilmesi gerektiğini ve kimyacıların analiz etmekte olduğu fenomenin, neticede daha katıksız Newtoncu terimlerle açıklanacağını savundular. Prigogine "yitirgen (dissipatif) süreçler" üzerine yaptığı çalışma ile 1977 yılında Nobel Ödülü kazandı; fakat bu ödülü daha genel olarak; -"karmaşık sistemler analizinin" yeni yeni ortaya çıkan geniş çalışma alanında çok önemli bir yer kaplayan- denge durumunda olmayan süreçlerin, fizik analizi konusunda lider olması nedeniyle kazanmıştı. Üstelik çalışmasını sürdürürken daha da gözü pek bir hale gelmişti. Artık sadece, den-

ge durumunda olmayan süreçlerin, denge durumundaki süreçlerin *yanı sıra* var olduklarını söylemiyordu. Açıkça, denge durumundaki süreçlerin, fizik gerçekliğin çok özel, *olağandışı* bir durumu olduğunu ve bu gerçeğin, klasik fiziğin en önemli alanında -dinamik sistemlerde- kanıtlanabileceğini söylemeye başlamıştı.⁴²

Prigogine'nin argümanlarının detaylarını burada yeniden incelemeyeceğim.⁴³ Prigogine'nin kurduğu yapının birbiriyle ilişkili olan iki unsuru, benim kendi analizimde -ve benim görüşüme göre bir bütün olarak sosyal bilimlerde- merkezi bir yer kaplamaya başlamıştır. Bu unsurlardan ilki, tüm gerçekliğin -fiziksel ve dolayısıyla sosyal gerçekliğin- temel belirsizliğidir. Belirsizlikten ne kastedildiği konusunda net olunmalıdır. Bu, düzenin ve açıklamanın mevcut olmadığı bir durum *değildir*. Prigogine gerçekliğin, “determinist kaos” biçiminde var olduğuna inanır. Yani, düzenin daima *bir süreliğine* var olduğunu; fakat düzenin eğrileri “çatallanma” noktalarına (yani denklemlerin aynı ölçüde geçerli iki çözümü olduğu noktalara) ulaştığı zaman, düzenin kaçınılmaz olarak kendi kendi-

42- Klasik mekaniğin eksik olduğunu savunuyoruz. Çünkü bu mekanik, entropideki artışla ilişkili tersine çevrilemez süreçleri içermez. Klasik mekaniğin formülasyonuna bu süreçleri dahil etmek için, istikrarsızlığı ve entegre olamazlığı dahil etmemiz gerekir. Entegre olabilen sistemler bunun istisnasıdır. Üç-cisim sorunundan başlamak üzere, çoğu dinamik sistem entegre olamayan sistemdir... Bu nedenle, olasılıklı bir dinamikler formülasyonu elde etmeliyiz, bu sayede, zamansal açıdan tersine çevrilebilir dinamik ile termodinamiğin zaman yönelimli bakışı arasındaki çelişkiyi çözebiliriz (Prigogine 1997,108).

43- Bu argümanların en son ve en açık versiyonu, onun *Kesinliğin Sonu* (Prigogine 1997) adlı eserinde bulunabilir. Burada bile imla sorunlarının yer aldığına dikkat edilmelidir. İngilizce basımında “kesinlik” sözcüğü (certainty) tekil olarak kullanılmıştır. Fakat Fransızca orijinalinin başlığı *La fin des certitudes*'tir (Kesinliklerin Sonu). Burada “kesinlik” sözcüğü çoğul olarak kullanılmıştır. Yayıncıların başlığın çevirisinde ciddi bir hata yaptığına inanıyorum.

ni yaktığını ve bir çatallanma durumunda yapılacak seçimin *doğal olarak* önceden belirlenemeyeceğini savunur. Bu, bizim bilginin eksik oluşu ile değil, önceden bilmenin *imkansızlığı* ile ilgili bir meseledir.

O zamandan beri, Prigogine'nin tavrının, (kararlı bir düzen ile açıklanamaz kaos arasında) "üçüncü halin olanaklılığı" için yapılan bir çağrı olduğunu ve bu bakımdan, -tıpkı Prigogine gibi, tikelciliğin ve ebedi evrensellerin dışlayıcı paradoksları olarak sunulan iki aşırılığı da reddeden ve kaçınılmaz olarak kendi kendini yıkıp son bulan düzenleri (yapısal zamanı) savunan (bkz. 5. Bölüm)- Braudel'in tavrıyla mutlak anlamda benzerlik gösterdiğini savunmaktayım. Prigogine'nin tavrının dünya-sistemleri analizi açısından iki sonucu olmuştu: Bunlardan ilki psiko-politik ve diğeri ise düşünsel bir sonuçtu.

Psiko-politik sonuç küçümsenmemelidir. Nomotetik sosyal bilimler, kendileri açısından bir model ve kısıt oluşturan Newtoncu hakikatlerin mutlak meşruiyetini baz alır. Fizik bilimcilerin, bu hakikatlere akla yatkın bir şekilde meydan okuduğunu ve bu meydan okumanın, fizik bilimlerin kendi içerisindeki ciddi ve önemli bir bilgi hareketinin merkezi bir parçası haline geldiğini görmek; başka bir deyişle, bu metodolojilerin öncüsü olan fizikçilerin, bu metodolojiler üzerine yeniden düşünme ya da -daha doğru bir ifadeyle (benim de savunduğum gibi)- hiç *düşünmeme* -yani, bu metodolojileri içselleştirilmiş ve artık bilinçaltına inmiş olan doğru kabullerimizden söküp atma- sürecine girmesi; bu modası geçmiş bilimsel metodolojilere (örneğin; metodolojik bireyciliğe) tutunan kişilerin ileri sürdükleri ve sosyal bilimler içerisinde öylesine yaygın

olan argümanların, göz korkutucu etkisini zayıflatır.⁴⁴

Yine de “düşünsel sonuç”, psiko-politik sonuçtan daha önemlidir. Prigogine’nin çalışması, dünya-sistemleri analizinin nasıl yapıldığı -ve aslında herhangi bir sosyal bilim türünün nasıl yapıldığı- hususunda dolaysız çıkarımlar içerir. Bu çalışma; bir yapının yasaları geçerli olmayı sürdürdüğü ve süreçlerin (dünya-sisteminin “döngüsel ritimleri” olarak adlandırdığımız) denge durumuna dönme eğiliminde olduğu bir durumda, (bu yapıya ilişkin) “normal” gelişme kavramı hakkında kesin nitelendirmeler yapılmasını ve bu “normal” gelişme (“uzun dönemli eğilimler” biçimini alan bir gelişme) döneminin, yapısal kriz anlarından ayırt edilmesini mümkün kılar. Yapısal kriz anları, sistemin “denge durumundan çok uzaklaşp” çatallanmaya yaklaştığı anlardır. Bu kriz anlarında önceden tahmin edebilecek tek şey, mevcut sistemin var olmaya devam edemeyeceğidir; çatallanma anında hangi çatalın seçileceği önceden tahmin edilemez. Öte yandan, bir çatallanma anında eğrinin salınımları daha şiddetli olduğu için, her girdi daha belirgin bir etkide bulunur -ki bu durum, geniş ölçekli girdilerin çok küçük bir değişim yarattığı, “normal” dönemlerdeki durumla tam bir tezat oluşturur.

Artık Prigogine’nin bu modelini, tüm sistemlerin en karmaşığı olan sosyal sistemlerin dönüşümünü açıklayan, bir model modeli olarak görebilirdik. Braudel ve Prigogine ile birlikte, bu tür sistemlerin bir ömürleri -başlangıçları, normal gelişimleri ve ölümcül krizleri- olduğunu savunabilirdik. Ölümcül krizlerde, toplumsal eylemin, sistem üzerindeki et-

44 “Yeniden düşünme”ye karşı olarak “düşünmeme”nin önemi için Wallerstein 2001, 1-4’e ve muhtelif yerlere bakınız.

kisinin, normal gelişim dönemlerine kıyasla çok daha büyük olduğunu ileri sürebilir ve bu kriz dönemini, “özgür irade-nin” hakim olduğu bir dönem olarak nitelendirebilirdik.⁴⁵ Ve daha sonra bunu, modern dünya-sistemi analizine uygulayabilirdik. Dolayısıyla, FBM’nin kolektif bir çalışması olan *Geçiş Çağı: Dünya-Sisteminin Yörüngesi, 1945-2025* (1996) adlı eserde; dünya-sisteminin altı vektörünün, 1945 ile 1990 arasındaki dönem için yapılan bir analizini temel alarak, dünya-sisteminin yapısal bir krizde olduğunu ve bir çatallanma ile karşı karşıya kaldığını savunduk.⁴⁶

Prigogine’nin ikinci katkısı, onun, zamanın tersine çevrilebilirliğinin absürt olduğunu -sadece bariz biçimde absürt görüldüğü alanlarda (örneğin, ısı süreçleri ve sosyal süreçler) değil, fiziksel gerçekliğin her cephesinde absürt olduğunu- savunmasıydı. Prigogine, Arthur Eddington’un unutulmuş sloganını -“zaman oku”nu- benimsemiş ve -bırakın bir bütün olarak evreni- atomların bile bir zaman oku tarafından belirlendiğini savunmuştu. Prigogine burada da Braudel ile güç birliği yapmıştı. Ve yine burada, bu konunun bir fizik bilimci tarafından ortaya atılmış olması can alıcı bir önem taşıyordu. Tabii ki bu durum, sosyal sistemlerin *tarihsel* sistemler ol-

45- “Özgür irade” tartışmasını, Braudel’in değinmediği, beşinci bir sosyal zaman içerisine yerleştirdim. Bu zamanı, “dönüşüm zamanı” olarak adlandırdım ve bunun, Paul Tillich tarafından ifade edilen, kairós (1948, özellikle 32-51) olduğunu ileri sürdüm. Kairos “doğru zaman” anlamına gelir ve Tillich “Tarihteki bütün büyük değişimlere, doğru zamanın geldiğine dair güçlü bir bilincin eşlik ettiğini” söyler (155). Dönüşüm zamanı kavramını, Prigogine’nin “art arda gelen çatallanmalar”ın sonuçları hakkındaki tartışmasıyla ilişkilendirdiğim Wallerstein 1988a, 296’ya bakınız.

46- Altı vektör şunlardır: Devletlerarası sistem, dünya üretimi, dünyanın emek gücü, dünya insanların refahı, devletlerin toplumsal birlik ve bütünlüğü ve bilgi yapılarıdır. O tarihte bu altı vektör, *Geçiş Dönemi* (Hopkins ve Wallerstein, 1996) adlı eser için yazmış olduğum, “Global Manzara, 1945-1990” ve “Global Olasılıklar, 1990-2025” isimli iki bölümde özetlenmişti.

duğu ve hiçbir analizin -analizin herhangi bir aşamasında- zaman okunu dikkate almayı ihmal edemeyeceği, yönündeki ısrarımızın inandırıcılığını arttırdı.⁴⁷

Sonuçta bilimsel olduğu kadar felsefi de olan epistemolojik tartışmalar girdabına çekilmişti. Bu meseleler dünya-sistemleri analizinin merkezine taşındı. Bizim katkımız, bu tartışmaların gelişimini, modern dünya-sisteminin bir süreci, bu sistemin jeo-kültürünün bütünleyici bir yansıması olarak değerlendirmektir. *Düşünmeyen Sosyal Bilim* (2001 [ilk baskısı 1991'de yapıldı]) adlı çalışmamda bu meseleleri tartıştım. 1993'te Gulbenkian Vakfı'ndan aldığımız hibeyle, sosyal bilimlerin tarihsel gelişimini incelemek ve bu bilimlerin olası yeniden yapılanmasını araştırmak için uluslararası bir komisyon toplamaya giriştik.

Komisyonu oluşturmak görevin kilit kısmıydı. Çalışabilir olması için komisyonu küçük tutmaya karar verdik ve bu nedenle komisyonu on kişiyle sınırladık. Komisyon üyelerinin, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden gelmesini istediğimize karar verdik. Ayrıca komisyonda, beşeri disiplinler ve fizik bilimlerle uğraşan birkaç kişinin de bulunmasını istedik. Sonunda 6-2-2 şeklinde bir kota belirledik. Bir de komisyon üyelerinin, dünyanın her yanından (beş kıtanın hepsinden) ve farklı dil geleneklerinden gelen kişiler olmasını istediğimize karar verdik (bu ölçütü karşılayan dört kişi bulabildik). Komisyon, on kişi ile sınırlı olduğu için ona her şeyi dahil edemedik; ama yine de hedefimize yaklaştık. Son olarak,

47- Sosyolojik kuramlaştırmının yönünün yeniden tayin edilmesinde zaman boyutunun taşıdığı önem, ISA için yaptığımız başkanlık konuşmamın merkezinde yer almaktadır (Wallerstein 1999).

daha önce büyük epistemolojik meselelerle ilgilenmiş olan kişilerin de komisyonda bulunmasını istedik.⁴⁸

Komisyon raporu *-Sosyal Bilimleri Açın* (Wallerstein v.d. 1996)-⁴⁹ dört bölümden oluşur. İlk bölüm, on sekizinci yüzyıldan 1945'e kadar sosyal bilimlerin tarihsel inşasını ele alır. İkinci bölüm, 1945'ten beri devam eden üç büyük tartışmayı konu alır: sosyal bilimler arasındaki ayrımların geçerliliği; mirasın dar görüşlülüğünün ölçüsü; "iki kültür" arasındaki ayrımın gerçekliği ve geçerliliği. Üçüncü bölüm, bugün ne tür bir sosyal bilim inşa etmemiz gerektiğini sorar ve şu dört meseleyi tartışır: insan ve doğa; analitik bir yapı taşı olarak devlet; evrensel olan ve tikel olan; nesnellik. Son bölüm, sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılması konusunda varılan sonucu içerir.

Rapor, sosyal bilimlerin tarihsel yapılanmasının ve mevcut düşünsel ikilemlerinin anlaşılmasına, katkıda bulunmaya çalışmanın yanı sıra, (az da olsa) daha kapsayıcı bir şemanın -"iki kültürün"- tarihsel yapılanmasına da işaret eder. Bize öyle geliyordu ki, dünya-sistemleri analizi için bir sonraki adım; bilgi kategorilerinin nasıl meydana geldiğini, bu kategorilerin dünya-sisteminin işleyişinde nasıl bir rol oynadıklarını ve dünya-sistemleri analizinin ortaya çıkmasında nasıl etkili ol-

48- Komisyonun son listesinde şu isimler vardı: Immanuel Wallerstein, komisyon başkanı, sosyoloji, ABD; Calestous Juma, bilim ve teknoloji çalışmaları, Kenya; Evelyn Fox Keller, fizik, ABD; Jürgen Kocka, tarih, Almanya; Dominique Lecourt, felsefe, Fransa; V.Y. Mudimbe, Latin dilleri, Kongo; Kinhide Mushakoji, siyaset bilimi, Japonya; Ilya Prigogine, kimya, Belçika; Peter J. Taylor, coğrafya, Birleşik Krallık; Michel-Rolph Trouillot, antropoloji, Haiti. Bu akademisyenlerin akademik ve coğrafi hareketliliği göz önüne alındığında, sıralanan disiplinler, bu insanların doktora almış oldukları disiplinleri gösterir; ülkeler de onların (doğum veya vatandaşlık aracılığıyla) kimlik edinmiş oldukları ülkeleri gösterir.

49- 2003'ten itibaren rapor, yirmi dört dilde yirmi yedi kez basıldı. Başka dillerde de basılma aşamasında.

düklerini anlamak olacaktı. Bu noktada, sadece, FBM’de halen devam etmekte olan ve kendisine şöyle bir araştırma konusu belirlenmiş bir çalışmadan söz edebilirim: On sekizinci yüzyılda modern düşüncenin, “felsefe” ile “bilim” arasındaki ayrımı kendisine merkez almasının nedenleri; çünkü çoğu düşünürün, o dönemden önce bu iki kavramın birbirine karşıt olmadığını düşünmekle kalmayıp, bunların birbiriyle örtüştüğünü (hatta adeta özdeş olduklarını) de düşündüğünü göstermek kolaydır. Ayrıca 1945 sonrası ve özellikle de 1970 sonrası dönemde, birçok çalışma alanında bu ayrımı hedef alan, bir dizi meydan okumanın ortaya çıkma nedenlerini araştırıyoruz. Bu meydan okumaları, dünya-sisteminin yapısal kriziyle ilişkilendirmeye çalışıyoruz (Lee, 1996).

Anthony Giddens ile Jonathan H. Turner’in editörlüğünü üstlendikleri, 1987 tarihli *Social Theory Today* (Bugünün Sosyal Teorisi) başlıklı kitap için, “dünya-sistemleri analizi” üzerine -paradigma hakkında tartışma başlatılması çağrısında bulunan- bir makale yazdım. Bu makale şu cümlelerle başlar: “ ‘Dünya-sistemleri analizi’, dünya ya da dünyanın bir bölümü ile ilgili bir teori değildir. Bu analiz, sosyal bilimsel faaliyetin, başlangıçtaki -on dokuzuncu yüzyıl ortasındaki- yapılandırılma biçimine karşı bir protestodur” (Wallerstein: 1987, 309). 1989’da, sonradan “Dünya-Sistemleri Analizi: İkinci Evre” (Wallerstein: 1990b), başlığıyla yayımlanacak olan bir konuşma yaptım. Bu makalede, yapılması gereken, fakat henüz tamamlanmamış birkaç işi ana hatlarıyla belirttim. Kilit meselenin ve asıl “demir leblebinin”, üç sosyal alan -ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel alanlar- arasındaki ayrımın üstesinden nasıl gelinebileceği sorusu olduğunu söy-

ledim. Her ne kadar biz, dünya-sistemleri analizcileri olarak, böylesine birbirine bağlı üç alan arasındaki ayrımın yapay olduğunu yüksek sesle ilan etmiş olsak da, hepimizin yine de bu üç alanın dillerini kullanmaya devam ettiğimize ve bundan kurtulamadığımıza dikkat çektim. 2000 yılında *Britanya Sosyoloji Dergisi*'nin düzenlediği milenyum sempozyumunda, “tarihsel sosyal bilim” (bkz. 10. bölüm) olarak adlandırdığım, yeniden birleştirilmiş yeni bir disiplinin oluşturulması için sosyologlara harekete geçme çağrısında bulundum.

Dünya-sistemleri analizinin, her şeyden önce sosyal bilimin -kuramlaştırma alanındaki yapılış biçimi de dahil olmak üzere- yapılış biçimlerine karşı bir protesto olduğuna; bir şekilde, üç toplumsal eylem alanının birbirinden ayrılması fikrini, aklımızdan kovacak tanımlama biçimleri bulmamız gerektiğine ve sosyal bilim disiplinlerinin tarihsel olarak kategorilere ayrılmasının, düşünsel açıdan artık bir anlamı kalmadığına inanmayı sürdürüyorum. Fakat halâ protesto ediyorsak, bunun nedeni azınlık kalmamızdır. “Kilit” niteliğindeki bu kuramsal muammayı çözemezsek, belki de azınlık kalmayı hak ediyor olacağız. Çünkü bu muammayı çözmeden, kutsal disiplin kategorilerimizin yersiz olduğu konusunda, diğer insanları ikna etmek çok güç olacaktır.

Dolayısıyla, çok zorlu bir savaşa girdiğimize ve bu savaşın, sıkıntılarını yaşadığımız ve bir süre daha devam edecek olan, sistemsel dönüşümün ayrılmaz bir parçası olduğuna inanmayı sürdürüyorum. Sonuç olarak, çabalarımızın zahmete değer olduğu yönündeki inancımı koruyorum. Fakat bir ilerleme kaydetmek istiyorsak, farklı yorum ve eleştirilere de açık olmalıyız. Bu nedenle, yaptığımız şeyi, bir teori olarak gör-

mek için vaktin henüz erken olduğuna inanmaya devam ediyorum.

,

II. KISIM

Disiplinlerin İkilemleri

,

' Mit -modern öncesi ya da ilkel ... aklın varsayılan yapısı-
aydınlanmış sınıfın tahammül edemediği tek inançtı.
Onun itibarını sarsmak, modern dünya görüşünün
üstünlüğü için hayati önemde görünüyordu.

Vassilis Lambropoulos (1993, 162)

Eğer insan faaliyeti, tanrıların dolaysız bir ürünü ise, onu hi-
kaye etmek kutsal bir görevdir ve bu görev, ancak tanrıların
amacına sadık kalınarak yerine getirilebilir. Fakat eğer insan
faaliyeti, tamamen insanların sorumluluğunda ise, onu hi-
kaye etmek, incelemek ve yorumlamak için hiçbir otoriteyi
referans almaya gerek yoktur. Modern bilim kendisini, do-
ğal olanın -büyüsel olanın karşıtının- açıklanması olarak ta-
nımladı. Bilim, büyüü ciddi bir gerçeklik kategorisi olarak
kabul etmeyi reddetti. Büyü bir illüzyondur. İnsanların il-
lüzyonlara inandığı bir gerçektir ve bu gerçek, bilimsel araş-
tırmaya konuydu -fakat bunun bilimsel araştırmaya konu
olma durumu, yalnızca, bilim insanların büyüünün geçer-
liliğini *a priori* olarak reddetmesi halinde gerçekleşir.

Tarih -ya da on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda yazılan
tarih anlamında modern tarih demeliyim belki de- bu bilim

tutkusunun meyvesiydi. Tarih *-wie es eigentlich gewesen ist*⁵⁰- vahiy edilen hakikati, spekülasyonu ve kurguyu -yani, büyü-yü- ciddi gerçeklik kategorileri olarak kabul etmeyi reddetti. Tarihe göre bunlar illüzyondur. Bu demek oluyor ki, tarih -en azından iki yüzyıldır- bilim arayışı içindedir.

Bu arayış kesintisiz devam etmiş ve her daim mevcut olan nesnellik teranesinin içine oturtulmuştur. Nesnelliğin iki yüz-lü bir şekilde takip edilmiş olması bir şeyi değiştirmez (bkz. Novick 1988; Diamond 1992). Bilinebilir nesnel bir hakikat olduğu yönündeki inanç, bu iki yüzyıl boyunca, dünya tarih-çilerinin hakim doktrini olmuştur. Bu tarihçilerin kullandıkları temel veriler ilk elden belgelerdi; yani bir sebeple meydana geldikleri zamanda kaydedilmiş olaylar veya aslında bu olayların ta kendileriydi. Birinci elden belge teşkil etmeyen ikinci elden belgeler ise, belgeleri -hatta birinci elden belgele-ri- kullanarak yazılmış belgeler olarak tanımlanırdı. İkinci elden belgeler, bilgi çemberine olayda yer almayan birinin karışması nedeniyle şüpheli hale gelen kanıtlardı. Fakat birinci elden belge görünümündeki belgeler bile şüpheliydi. Böyle olduğu iddia edilen her belge, bir *Quellenkritik*'e -kaynağın sahiciliğinin akla yatkın olup olmadığının soruşturulmasına- konu edilirdi.

Kuşkusuz “kaynak eleştirisi” tarih yazımında son derece tartışmalı bir doktrin olmuştur. En önemlisi de, bazı kişiler, kaynak eleştirisinin -uzun zamandır Avrupalılar tarafından doğruluğundan şüphe edilemeyecek birinci elden bir bel-

50- Alman tarihçi Leopold von Ranke'nin, 1494'ten 1514'e Latin ve Töton halklarının Tarihi (1824) adlı kitabında, kitabın amacını açıklamak için kullandığı ifadedir: “Ne (nasıl) olduysa onu göstermek” (ç. n.).

ge olarak görülen- İncil'e uygulanabileceğinden endişe etmişti. Ve gerçekten de *Quellenkritik*, -tarih yazımındaki modern devrimle eş zamanlı olarak ortaya çıkan- "Tarihsel (Yüksek) Eleştiri" formunda İncil'e uygulandı. Böylece tarihçiler, kilise ile mücadelelerinde -en azından vahiy edilen hakikatin, dogmatik bir şekilde ve gerçek anlamıyla (mecaza başvurmaksızın) yorumlanmasına karşı mücadelelerinde- doğa bilimcilere katılmış oldu. Birçok ünlü tarihçinin inançlı ve dini bütün olması, bu konu açısından bir önem teşkil etmiyordu. Isaac Newton da inançlı bir kişiydi. Asıl önemli olan, tarihçilerin esas anlamda seküler ve bilimsel olan şu iddiasıydı: Doğal bir gelişim gösteren gerçek bir dünya vardır ve bu dünyanın tarihi bilinebilir.

O halde nasıl oldu da tarihçiler, çoğu zaman, bilim karşıtı olarak -daha açık bir ifadeyle; C. P. Snow'un bahsettiği o diğer "kültürün" bir parçası olarak- sınıflandırıldı? Nasıl oldu da çoğu tarihçi, nomotetik sosyal bilimci olmak yerine ideografik sosyal bilimci oldu? İronik biçimde, tarihçileri nomotetik karşıtı bir tavır takınmaya sevk eden temel unsur, onların "bilim arayışı" idi. Felsefeye ve tarih felsefesine ilişkin imajları, tarihçilerin peşini bırakmıyordu. Tümdengelimci ve dolayısıyla spekülative ve dolayısıyla da kurgusal veya büyüselleştiren düşündükleri felsefeye karşı başkaldırmışlardı. Tarihçiler, hagiografinin⁵¹ toplumsal baskılarından kurtulma mücadelelerinde, ampirik olma ve gerçek "olaylara" ilişkin "kaynakların" tarihsel bağlamlarını araştırma konularında ısrarcı oldular. Nomotetik olmak "kuramlaştırmak", dolayısıyla da "spekülasyon yapmak" demekti. Bu da "öznel" olmak, dolay-

51- Hagiografi iki anlama gelir: 1) Azizlerin hayat öyküsünü konu edinen yazı türü, 2) Konu edilen kişinin idoleştirildiği biyografi türü (ç. n.).

sıyla bilinebilir olanın ötesine geçmek ya da -daha da kötüsü- gerçekliği, önyargılı ve yanlış bir şekilde tanımlamak demektir.

Sosyologları veya ekonomistleri çalışırken gözlemleyen tarihçiler, bu kişilerin yaptıkları genellemelerde -genellikle çok az sayıda kaynağa (ki bunlar en iyimser şekilde şüpheli denebilecek kaynaklardı) dayanarak oluşturulan- gerekçelendirilmemiş (ve gerekçelendirilemeyecek) çok sayıda çıkarım bulunduğunu gördüler. Tarihçiler, bu gözlemden yola çıkarak -biraz aceleci bir tavırla- şöyle bir genellemeye gittiler: Toplumsal olaylar hakkında yapılan genellemelerin hepsi geçersizdir, çünkü her olay eşsizdir. Tanım gereği, tarih kendini tekrar etmez. Tarihin kendini tekrar ettiğini iddia etmek, masal uydurmak olur. Aynı nehirde iki kez yıkanamayız.

Nomotetik sosyal bilimciler, -ideografik tarihçilere karşılık olarak- her açıklamanın teorik olduğunu ve zorunlu olarak, fenomenlerin kategorize edilebilir ve yasa niteliğinde (yani tekrarlayan) olduğu varsayımına dayandığını söylediklerinde, ideografik tarihçiler önceki tavırlarını sürdürerek şu yanıtı verdiler: Bu durum, atıl maddeler ve hatta çoğu canlı organizma için geçerli olabilir, fakat tarih araştırmasına uygulanamaz; çünkü insan kendi kendinin bilincindedir, dolayısıyla da hareketlerinde bağımsızdır ve ne yapacağı önceden tahmin edilemez. Tarihçiler, insani irade gerçeğinin, insan davranışı hakkında genelleme yapılmasını -yani onun önceden tahmin edilmesini (ve hatta geçmişteki insan davranışları hakkında tahminde bulunulmasını)- imkansız kıldığını savundular. Bu şekilde, vahiy edilen hakikati ve felsefeyi reddeden tarihçiler, bilim arayışında başları sıkışınca, kendi epistemolojilerine temel oluşturması için ruhun eşsizliğine başvurdu.

Bu durumda akla hemen şu soru geliyordu: Eğer genelleme yapmak doğal olarak imkansız ise, tarih yazımının amacı neydi? Mantıksal olarak, bu sorunun tek bir olası cevabı vardı: empatik kavrayış. Olup bitenin hikayesi yeniden yaratılarak, okuyucu bir başkasını anlamaya yöneltilir. Gösterilen gerekçe hem estetik hem ahlakidir; bir oyun yazarına oyun yazmanın amacı sorulduğunda onun vereceği bir cevaba benzer. Tarihçilerin bu cevabı yoruma dayalı kateksistir.⁵² Bu cevabı yetersiz bulanlar oldu -örneğin; *Annales* okulu. *Annales* tarihçileri, tarihin, gerçeği açıklama amacına sadık kalmak için, kendisine cevap gerektiren sorular (*histoire-problème*) belirlemesi ve bu nedenle de analitik (*histoire pensée*) olması gerektiğini söylediler. Bu tanıma bakılırsa, *Annales* tarihçileri, -hiçbir zaman tarih yazım üslubu ile anlatıyı, zanaatlarının zorunlu unsurları olarak tanımlamaktan vazgeçmemiş olsalar da- kendi bilimsel değerler sistemlerinin (ethos) varlığını kabullenme konusunda daha istekli davranmışlardır.

Ampirist/pozitivist/ideografik tarihçiler ile analitik/sosyal bilimsel tarihçiler arasındaki savaş çok belirgindi. Yine de iki kamp arasındaki epistemolojik uçurumun, (gerçek olmakla birlikte) taraftarlarının savunduğu kadar derin olmadığını belirtmek isterim. Bu ekollerden yalnızca biri değil, her ikisi de “bilim arayışındaydı”. Bunu anlamak için, büyük ihtimalle “beşeri disiplinlere” daha yakın olan (ve bundan dolayı anti-bilimci olduğu düşünülen) kampın, sürekli olarak “pozitivist” terimi -bilimsel veya bilimci jargonun bir terimi- ile adlandı-

52- Kareksis; psikanalizde, zihinsel ya da duygusal enerjinin (sağlıklı olmayan bir ölçüde) tek bir kişi, nesne ya da görüş üzerinde yoğunlaştırılmasıdır. Elektrik enerjisine benzer bir şekilde bir nesneden diğerine yer değiştirebilir (ç.n.).

rıldığını görmek yeterli olacaktır.

Her iki ekol de, aynı ölçüde “yorumlama” ile meşguldü (tabii eğer yorumlamadan kastımız, görünenin altında yatan gerçeklerin araştırılması, bir şekilde gizli kalan anlamların araştırılması ise). Modern tarih yazımının uzun süredir hakim konumda olan “pozitivist” ana akımı ile “hakim anlayış karşıtı” analitik tarihçiler arasındaki asıl fark; yorumlamanın yapılıp yapılmaması gerektiği konusunda değil, araştırılan gizli amaçların bireysel motivasyonlarındaki mi, yoksa kolektif -hatta nesnel- güçlerindeki mi olduğu konusunda ortaya çıkar. Kuşkusuz, bu, gerçek bir tartışmadır; fakat beşeri disiplinler ile bilim arasında var olduğu düşünülen fark etrafında gelişen bir tartışma değildir.

Yine de, geçmişte tarihçilerle konuşulsaydı, (hatta onlarla bugün de konuşulsa) tarihçilerin birçoğunun, -hatta belki de büyük çoğunluğunun- iki kültürün gerçek olduğuna ve bilim yapma ile tarih yazımının farklı türde etkinlikler olduğuna inandığını fark ederdik. Bu tarihçiler, kendilerinin “bilim arayışında” olduğu iddiası karşısında şaşıracaktır. Bunun nedeni, bir insan faaliyeti olan bilimin özünü yanlış algılamış olmalarıdır. Ama eğer tarihçiler bir insan faaliyeti olan bilimin özünü yanlış algıladılarsa; bunun en önemli nedeni, doğa bilimcilerin de kendi faaliyetlerini yanlış algılamış ve yanlış ortaya koymuş olmalarıdır. Bilim insanları, aldatıcı ve yalnızca kendine hizmet eden mitolojiler yaratmışlardır.

Bilimin kendini aldatması yüzyıllardır devam etmekte. Fakat nihayet bu durum değişiyor. “Yeni bilim” terimiyle bunu kastediyoruz. Bana göre; yeni bilim, her şeyden önce, geleneksel (yani Newtoncu/ Baconcu/ Kartezyen) bilimin *mitolo-*

jilerine yöneltilen bir saldırıdır. Yeni bilim, (bkz. Lee, 1992) denge durumlarının ve doğrusallığın var olmadığını ileri sürmez. Bunların, gerçekliğin, istatistiksel olarak en sık görülen ifadeleri olmadıklarını, nadiren var olduklarını, özel durumlar olduklarını ve çatalanmaların, belirsizliğinin başa çıkmamız gereken temel gerçeklik olduğunu ileri sürer. Yeni bilim, matematiksel hesaplamaların yersiz olduğunu söylemez. Aman-sız kesinlik arayışının, daha anlamlı, istikrarlı ve gerçekçi ölçümler elde etmemizi engelleyip engellemediğini sorar. Yeni bilim, gerçeklik tasvirinin herhangi bir otorite tarafından belirlenmediği ve her daim ampirik doğrulamaya konu olduğu görüşünden vazgeçmedi. Fakat teorik olarak tarafsız bir gözlemcinin var olabileceği görüşünden vazgeçti; bunun iki nedeni vardı: Gözlem, daima gerçekliği (Heisenberg'in belirsizlik ilkesinde olduğu gibi, önemli ölçüde) değiştirir ve gerçekliğin gözlemlenmesinde kullanılan kuramsal çerçeveler, (Kuhn'cu paradigmada olduğu gibi) toplumsal olarak yeniden gözden geçirmeye konu edilen sosyal yapılarıdır. Yeni bilim, en azından, hakikatin bir sosyal tarihinin olduğunu ve bilimsel gelişmenin, çok büyük oranda, bilim insanları topluluğunun iddialarına duyduğumuz inanca dayandığının farkındadır (bkz. Shapin, 1994).

Yeni bilim, her şeyden önce, zaman oku boyunca gerçekliğin sürekli karmaşıklaştığını vurgular ve araştırmamızı bu öncüller etrafında örgütlememiz çağrısında bulunur. Bu, tarihçiler için iyi bir haber; çünkü bu, tarihçilerin, yapmak istedikleri işe tamamen uygun bir bilimsel analiz yöntemi ile -bilim arayışları içinde- nihayet karşılaştıkları anlamına gelir. Sonunda, ideografik epistemoloji ile nomotetik epistemoloji

arasındaki çekişmeyi yersiz kılan bir bilim ile karşılaştılar. Sonunda, kendisi de bir tarih olan bir doğa bilimi ile karşılaştılar. Bundan böyle, doğa bilimlerini mi tarih olarak adlandıracamız, yoksa tarihi mi doğa bilimleri olarak adlandıracamız meselesi, bu konuda oluşacak genel kanı ve anlaşmayla ilgili bir sorundur -yani, küçük bir semantik ayrıntıdır.

Bugün çözmeye çalışmamız gereken en iyi ve en ilginç problemlerin, ya da örneğin; moleküler yapı öğrencilerinin kullanacakları en kullanışlı tekniklerin neler olduğuna ilişkin bir yargıda bulunma iddiasında değilim. Tarihsel sosyal bilimlerin hangi yöne gitmesi gerektiğine dair önerilerde bulunmakla yetiniyorum. Tarihin, bilim arayışını yeniden başlatması gerektiğine inanıyorum. Modern zamanların ilk dönemlerinde, düşünce biçimimizin bir parçası haline gelen, bizim *Weltanschauung*'umuz⁵³ şeklinde somutlaşan ve on dokuzuncu yüzyılda disiplin kategorileri ve disiplin metodolojileri olarak kurumsallaştırılan varsayım ve öncüllerden kurtulmamız gerekiyor. Nasıl yeni bilim bizi bulmaya çalışıyorsa, biz de onu bulmaya çalışmalıyız.

On dokuzuncu yüzyılda, ortaçağın felsefe fakültesinin üç ana bölüme ayrılması kurumsallaştırıldı: Bir yanda doğa bilimleri, diğer yanda beşeri disiplinler ve "üçüncü", kültür olarak tedirgin bir şekilde bu ikisi arasına yerleşen sosyal bilimler. Bugün bu sınırların -hem sosyal bilimlerle doğa bilimleri arasındaki, hem de sosyal bilimlerle beşeri disiplinler arasındaki sınırların- anlamlılıklarının bulanıklaştığına tanık oluyoruz (bkz. Santos 1992). Ayrıca sosyal bilimlerde ayrı disiplinler oluşturduğu düşünülen alanların, muazzam bir ölçü-

53- Dünya görüşü, hayat felsefesi (ç. n.).

de birbiri içine geçtiğini görüyoruz. Çözüm, belirgin bir şekilde “çok disiplinli” hale gelmek *değildir*, çünkü disiplinlerin irrasyonelliklerini aşmaktan çok uzak olan çok disiplinlilik, bu disiplinlerin katılıklarını varsayar. Bugün “disiplinlerimiz” kum tanesine indirgenmiş olduğundan, çok disiplinlilik de kum taneleri üzerine inşa edilir.

Bize ilerleme kat ettirecek olan yol, -çok disiplinlilik değil- on dokuzuncu yüzyıl düşüncesinin klasik paradokslarıyla mücadele etmek, onların yanlış ikilemler olduğunu göstermek ve onların ötesine geçmektir. Bu yol, önümüzdeki tarihi seçimler hakkında tatmin edici açıklamalar sunmamıza ve bu seçimlerle yüzleşmemize -daha etkili bir şekilde- olanak sağlayacak yeni bir programatik iş bölümü ortaya koyabilir. Bu paradokslardan üçünü -nomotetik/ideografik; olgu/değer; mikro/makro- tartışacağım ve daha sonra sosyal alana ilişkin kavramsal üçlünün -piyasa, devlet ve toplum- yararlılığını araştıracağım.

Birbiriyle yarışan (ya da kimilerine göre, karşılıklı olarak birbirini dışlayan) iki epistemolojinin nomotetik/ideografik paradoksu; zaman ve mekanın daimi dışsal parametreler olduğunu ve bilim insanlarının, daima, analizlerini bu parametrelere ilişkin değerlerden arındırmayı amaçlaması gerektiğini savunan Newtoncu bilime dayanır. Eğer başlangıç noktamız bu olursa; bu, tabii ki nomotetik bir epistemolojiye -bütün (gerçek ve olası) zaman ve mekanlar için geçerli olan kapsayıcı yasaları bulma arayışına- işaret eder. Ayrıca bunu, araştırmacının dikkate alınacak olan değişken sayısını, uygulamada mümkün olduğunca azaltması gerektiği takip eder. Bunun sonucunda ortaya çıkan basitleştirme, bizi gerçek, karmaşık

tarihsel sistemlerin analizinden ölçülemeyecek kadar uzağa iten bir çarpıtmadır.

İşte bu noktada ideografik eleştiri sahneye girer. Beşeri disiplinler içinde yer alan bir tarihçi, gerçek yaşamın karmaşık bir dokusu olduğu, tanımlanabilir olan tüm gerçekliklerin, görünür biçimde eşsiz olduğu ve olay dizilerinin nomotetik anlatımlarının pek akla yatkın olmadığı konularında her zaman ısrarcı oldu. Fakat ideografik eleştirmenler, beklenebileceği üzere, yağmurdan kaçarken doluya tutuldu. Karşılaştırma yapmaya imkan vermeyen bir eşsizlik üzerinde ısrar ederek, onlar da nomotetik sosyal bilimciler gibi, zaman ve mekanı analize dışsal hale getirdiler. Soyut kavramlara karşı çıkarak, betimledikleri olay dizilerinin açıklanması kapsamında yer alan etkenlerin büyük çoğunluğunu, etkin bir biçimde değerlendirmenin dışında bıraktılar. Bu, farklı ama aynı ölçüde zararlı olan diğer bir çarpıtma veya basitleştirmeydi.

Ancak eğer başlangıç noktası olarak, gerçekliğin içkin bir faktörü olan zaman okunu alırsak; buna, zaman-mekanların sosyal yaratımlar olduğunu eklersek; her somut toplumsal durumda, aynı anda birden çok zaman-mekanın mevcut olduğuna inanırsak, (bkz. Wallerstein, 1993b) kullanmamız gereken epistemoloji, kaçınılmaz olarak, nomotetik/ideografik paradoksun bir *Aufhebung*'u (yürürlükten kaldırılması, geçersiz kılınması -ç.n.) olur. Bu epistemolojiyi tarihsel sistemler kavramı diye adlandırıyorum. Bu kavramla, insanların tarihsel olarak, -bu gerçekliklerin değişmekte olmasına ve bazen de belirlenmesi güç olmasına rağmen- gerçek sınırlara sahip ayırt edilebilir gerçeklikler teşkil eden yapılarda kümelandiklerini kabul etmiş oluruz. Bu tür tarihsel sistemler -bütün sis-

temler gibi- kısmen açık, kısmen de kapalıdır; yani, işleyişlerini yöneten kurallara sahiptirler (sistemiktirler) ve yavaş yavaş, hiç durmadan gelişen anlam kaymaları⁵⁴ ve çelişkiler içerirler (tarihseldirler).

Elbette her sistemde, yapıların kontrol altında tutmaya çalıştıkları sabit dalgalanmalar vardır; yani, fonksiyonel terimlerle tanımlayabileceğimiz, betimleyebileceğimiz ve açıklayabileceğimiz döngüsel ritimler vardır. Ama ritmik dalgalanmaların her biri, bazı kısa dönemli güçlükleri çözüme kavuşturarak, sistemi belirli yönlerde hareket ettirir; başka bir deyişle, uzun dönemli eğilimler söz konusudur. Bu uzun dönemli eğilimler, sistem içerisindeki çelişkileri şiddetlendirir, öyle ki; bir noktadan sonra, devam eden güçlüklerle kısa dönemli ritmik çözümler getirmek, uzun dönemli eğilimlerin şekillendirdiği değişimler nedeniyle imkansız hale gelir. Bu noktada dalgalanmalar daha da şiddetlenir ve sonuçları belirsiz bir çatalanma meydana gelir. Dolayısıyla bütün sistemler gibi tarihsel sistemlerin de sınırlı bir tarihi vardır: varlık bulur, ömürlerini yaşar ve bir sona ulaşırlar.

Tarihçiler açısından bu tür bir model, tarihsel sistemleri tanımlamayı ve daha sonra onları, tarihsel rotalarının üç anında incelemeyi gerektirir. İlk olarak, oluşum anı gelir: Belirli bir tarihsel sistem, nasıl olur da varlık bulduğu zaman ve mekanda (ne daha önce ne de daha sonra ve ne de başka bir mekanda) varlık bulur? Değişkenlerin -bu oluşumu en iyi açıklaya-

54- Burada geçen orijinal sözcük "contour" dur. Tonlamayı, vurguyu vs. değiştirerek sözcüğün ya da ifadenin niteliğinde veya içerdiği duyguda, içsel bir değişim meydana getirilmesi anlamına gelen bir dilbilim terimidir. Bu terimin Türkçe'deki en yakın karşılığının "anlam kayması" olduğuna kanaat getirerek, metinde bir dipnotla beraber bu sözcüğü kullanmayı uygun gördük (ç. n.).

bilecek- eşsiz, karmaşık kesişme noktaları nelerdir? İkinci olarak, uzun tarihsel gelişim dönemi gelir: Sistemin işleyişini yöneten kurallar nelerdir? Çok sayıdaki insan faaliyetinin neden olduğu dalgalanmaları sınırlandıran kısıtlar nelerdir? Hikaye her zaman iktidarın ve direnişin; yapıların ve *konjonktürlerin* hikayesi olmuştur; fakat bu tekrarlanma ve sürekli olma durumu, bunların betimlenmesini daha da önemli hale getirir. Üçüncü olarak, bir noktada, yapısal kriz anı ve çökmekte olan tarihsel sistemin kendi “başarı” ve “kusursuzluklarından”, kendisinin yerini alacak bir veya daha fazla sisteme zorlu geçiş anı gelir. Bu hikaye, kafa karışıklığı ve belirsizliğin hikayesi olmasının yanı sıra; bir çatallanmanın özel koşulları altında, küçük bir girdinin meydana getirdiği geniş kapsamlı sonucun hikayesidir.

Nomotetik analizle uyumlu görünen tekniklerin, -tabii hedefimizin; basitleştirme yerine; karmaşıkleştirme olması koşuluyla- tarihsel bir sistemin uzun tarihsel gelişim döneminin analizinde bazı yararları olacaktır. Fakat tarihsel bir sistemin oluşumunu ya da kriz dönemini analiz etmek istersek, bu tekniklerin pek bir değeri olmayacaktır. Bu tür durumlarda tarihi seçimler ön plana çıkar. Kendimizi, bilimsel analiz için, her şeyden önemli hale gelen değerler üzerine yürütülen şiddetli ve muazzam mücadelelerin ortasında buluruz.

Bu yüzden, dikkatimizi olgu/değer paradoksuna yöneltmeliyiz. Olgu/değer paradoksu, modern çağ boyunca düşünsel tartışmaların merkezinde yer almıştır. Bu paradoks, sayısız farklı görünümeler altında ortaya çıktı. Felsefenin, teolojinin etkisinden kurtulma mücadelesinin arkasında bu paradoks vardı. Bunu takiben, bilimin kendisini felsefeden ayırma ça-

başının arkasındaki de aynı paradokstu. Sosyal bilimsel analizde, tikelleştirmeye karşı evrenselleştirmeyi ya da evrenselleştirmeye karşı tikelleştirmeyi ön plana çıkarma çabalarının hepsinin arkasında da yine bu paradoks vardı. On dokuzuncu yüzyılda bilimin, meşru bilgi üretiminin rakipsiz biçimi olmak üzere yükselişi, *Zeitgeist*'in (dönemin ruhunun -ç. n.) dönüşümünü temsil ediyordu. Olgü -tabiri caizse- değer karşısında zafer kazanmıştı, öyle ki, bilgi üretiminin bilinçli bir şekilde kişinin değerleri tarafından yönlendirildiğini -aslında onlar tarafından yönlendirilmesi gerektiğini- belirtmek, kabul edilen kurallara son derece aykırı hale gelmişti. Modernite, nesnel bilgide somutlaşma eğilimindeydi ve akademisyenlerin, tıpkı bürokratlar gibi, tarafsız bir rol oynayacakları varsayıldı (bkz. Weber; 1946, 196-244).

Tabii buradaki sorun, tarafsız akademisyen diye bir şey olmamasıdır; olması da mümkün değildir. Değerlerimiz, yaptığımız bilimin bütünleyici bir parçasıdır; bu anlamda bilim her zaman için felsefedir. Değerler, kavramsal aygıtlarımızın, problem tanımlarımızın, metodolojilerimizin ve ölçüm araçlarımızın parçasıdır. Onların bir kenara bırakıldığını iddia edebiliriz; fakat gerçekte onları bir kenara bırakamayız. On dokuzuncu yüzyılda yaşanan değişim, olgunun değer karşısında zafer kazanması değildi; değerlerin analizlere sızdığı gerçeğini, evrenselcilik maskesi altında gözlerden saklama girişimiydi -ki bu girişim büyük ölçüde başarılı da olmuştu. Bu koruyucu, otomatikman ikna edici olan maske o kadar etkiliydi ki, Alman Hindologların faal bir şekilde, doğrudan doğruya Nazi ideolojisinin davasına hizmet ettikleri o uç durumda bile; bunu, bilimsel nesnelliğin tüm aygıtlarını kullanarak,

sofistike, tarihsel ve filolojik metotları kullanarak ve bilimsel değerler sistemine bağlılıklarını ilan ederek yapmalarına olanak tanıdı (bkz. Pollock; 1993, 86-96).

Değer tarafsızlığı, bugünlerde şiddetli bir saldırı altında ve bu saldırı, özellikle de “kültürel çalışmalar” (veya çeşitli “post” doktrinler) başlığı altında yazan akademisyenlerden geliyor. Tabii, bu akademisyenler tarafından ileri sürülen birçok argüman, taraftarlarının iddia ettiği kadar yeni değildir. Yine de, sarkacın fazla uzağa salınabileceğinden ve “olgu”nun birbiriyle yarışan bir “değer” beyanları girdabı içinde yok olacağından endişe duyan akademisyen sayısı artmaktadır. Burada da bir *Aufhebung*’a ihtiyacımız var.

“Değerin”, bilimin her alanına sızdığını kabul etmek, gerçekliği bilinebilir olan gerçek bir dünya olduğu, fikrini geçersiz kılmaz. Bu, sadece, bu bilimsel arayışın içinde bulunduğu kaçınılmaz koşulları gün yüzüne çıkarır. Doğa bilimcilerin artık bunu kabul etmeye (daha doğrusu bunu yeniden kabul etmeye) başlaması nedeniyle, tarihçilerin bu kabullenişin muhtemel sonuçlarıyla doğrudan yüzleşme konusunda daha tereddütsüz olması mümkündür. Bourdieu’nun gözlemi ile başlayabiliriz: “‘En saf’ bilimin ‘saf’ evreni tekelleri ve güç ilişkileri, mücadeleleri ve stratejileri; çıkarları ve avantajları ile birlikte, diğerleri gibi sosyal bir alandır (*champ*); fakat bu alanda, bu *sabitler* çok belirli biçimler kazanır” (Bourdieu; 1975, 91). Ancak bunun böyle olması “bizi göreceliğe mahkum etmez” (Bourdieu; 1975, 116). Tam aksine! Bu durum, zaman okunu, doğrudan tarihsel araştırmanın içine sokar.

Tarihçinin sorunu, daima, gerçekliğin makul bir yorumuna ulaşmak olmuştur. Fakat yorum, her zaman, akademisye-

nin peşini bırakmayan sorular tarafından ileriye götürülür ve sorulan bu sorular, mevcut toplumsal çatışmaların, baskıların ve kaygıların bir sonucudur. Zorunlu olarak birbiriyle yarışan yorumlar sunarız. Bunlar, her tarihçinin çağdaş durumdaki -tarihçinin kendi tarihindeki- konumunun, dolayısıyla da yorumlarını yapmak için seçtiği zaman-mekan okuma biçiminin fonksiyonudurlar. *Quellenkritik*, bazı yorumlar üzerine şüphe düşürebilir; fakat *Quellenkritik* de, *Quellenkritik*'in bir yorumuna bağlıdır. Değişmez bir gerçeklik yaratmak, *Quellenkritik*'in yapamayacağı bir şeydir. Bilimin “sosyal alanını” analiz etmek, yorumun yararlılığı üzerine şüphe düşürebilir; fakat temel anlamda onun geçerliliğini inkar edemez. Akademisyenler topluluğunun çoğu üyesi (yaşayan üyeler mi, yoksa anımsanan tarih boyunca yaşamış olanlar mı?) tarafından paylaşılan her yorumun daha doğru olduğu, çoğunluk kurallarının işlediği bir durumda değiliz. Ne de her yorumun eşit ölçüde övgüye değer olduğu, toptan bir düşünsel anarşi durumundayız. Akla yatkınlık, toplumsal bir süreçtir, dolayısıyla da değişen bir gerçekliktir; ama bazı geçici temel ilkelere de dayanır. Mevcut toplumsal durumun çelişkilerinden kaynaklanan, birbiri üstüne binen -hatta birbiriyle çelişen- akla yatkınlıklar olabilir.

Bu karmaşık olgu/değer işinin içinden çıkmanın basit bir yolu yoktur. Bu nedenle birçok akademisyen kendi bakış açısını, son derece aldatıcı olan mikro/makro paradoksunun arkasına gizler. Mikro ve makro, daima, sonsuza kadar devam eden olasılıklara eklenen, göreceli ön eklerdir. Ancak -genel olarak tarihçiler ve sosyal bilimciler açısından- mikro/makro terimi, modern zamanlarda esas olarak, bireysel/toplumsal

sistem anlamında kullanılır. Bu bireysel/toplumsal sistem teriminin, bazen sözde kalan bir nedensellik bakımından ortaya konulduğu da olur: aktör/yapı Nihai gerçekliğin (temel) birimini bulma arayışı, o eski basitleştirme arayışının bir parçasıdır. Bir kez gerçekliğin indirgenemez biçimde karmaşık olduğunu kabul ettik mi, monat (bölünmez birlik) nosyonu da anlamını yitirir. Toplumun bireylerden oluştuğunu söylemek, moleküllerin atomlardan oluştuğu gerçeğinden daha fazlasını anlatmaz. Böyle söylemek, tanıma dayanan bir taksonomi-yi yeniden ifade etmektir; bilimsel bir stratejinin işareti değildir. Aktörlerin “eylemde bulunduklarını” ve yapıların “iradelerinin” olmadığını söylemek, -bariz biçimde- gerçek karar alma süreçlerini nerede bulabileceğimiz sorusuna davetiye çıkarmaktır. Kuşkusuz, o naif akıl-beden ayrımını arkamızda bıraktık. Eğer aktörün eylemi, onun fizyolojisi, bilinçaltı ve toplumsal kısıtları arasındaki karmaşık etkileşimin bir sonucuysa; birbiriyle etkileşen benzer değişkenlerin de, kolektif faaliyetleri belirlediğini kabul etmek çok mu zordur? Psikolojik süreçlerin gerçekliği, fizyolojik süreçlerin gerçekliğini ne kadar yadsırsa, yapıların gerçekliğinin, belirleyici etkilerde bulunan sonuçlar olduğunu öne sürmek de, bireysel eylemleri o kadar yadsır.

Bütün mesele dikkatin gerçek sorundan saptırılmasıdır. Her açıklamada daima aynı olma ve farklı olma durumları ile ilgileniyoruz. İki ögenin aynı olduğunu ileri sürmek için, karşılaştırılan bu iki öğede farklılıklar gösteren değişkenleri soyutlamak, yani ayıklamak gerekir. Bir farklılık ileri sürmek için ise; farklılık gösteren bu değişkenlerin, yapacağımız yorumun konusuna uygun olduğunu ileri süreriz. Belirli bir

durumda ne yapacağımız, tamamen, yöneltmesi gerektiğine inandığımız sorunun ne olduğuna bağlıdır. Toplumsal gerçeklik içerisindeki yerel/global ayrımı, siyasi anlam içeren bir ayrımdır. Tarihçinin neye önem vereceği konusunda yaptığı seçim de, doğal olarak politik bir seçimdir ve bu, aslında akademisyen üzerinde görünür ölçüde toplumsal bir baskı yaratan en önemli meseledir. Herhangi bir seçimin makullüğünü yargılamak, bizi yeniden olgu/değer paradoksuna götürür.

Son olarak, on dokuzuncu yüzyıl sosyal bilimi tarafından saygın bir yere oturtulan, insani eylem alanlarının kutsal üçlüsü -ekonomik, politik ve sosyokültürel alan- ile yüzleşmeliyiz. Bu üçlü, açıkça ve doğrudan doğruya liberal ideolojiden ve bu ideolojinin şu *a priori* savından türetilmiştir: Piyasa, devlet ve (sivil) toplum, (en azından modern dünyada) farklı mantıklar izleyen özerk faaliyet alanlarıdır, dolayısıyla da ayrı disiplinlerin konularıdır. Liberalizm bu ayrımı, modernitenin alamet-i farikası olarak tanımladığı için, “geçmişin” katı olay rezervinde faaliyet gösteren tarihçiler, bu ayrımı kurallaştırma konusunda, kendi çağdaşları olan sosyal bilimci meslektaşları kadar baskı görmedi. Ancak ideografik tarihçiler, uygulamada, nasıl değer karşısında olguya, makro karşısında mikroya ve nomotetik olan karşısında ideografik olana büyük öncelik verdilerse, “siyasi” tarih yazımına da aynı şekilde öncelik verdiler. Böyle yaparak bu kutsal üçlünün geçerliliğini zımnen kabullenmiş oldular.

Geçen yirmi beş yıl içerisinde -tarihçilerin ve diğer sosyal bilimcilerin- eserlerinde ortaya çıkan genel eğilim; özerk oldukları varsayılan bu alanların sınırlarının uygulamada göz ardı edilmesi, yorum yaparken bu alanların birbiriyle iç içe

geçmiş olduklarının vurgulanması ve aynı anda bu alanların kuramsal ve sözlü olarak yeniden ortaya konması oldu. Söz dağarcığımızı yeniden gözden geçirmenin ve yenilemenin vakti gelmiştir. Aslında, bu üç “alanı”, -en fazla- tek bir kompleks gerçekliğe yönelik üç bakış açısı olarak değerlendirilmek daha akla yatkın ise, o zaman bu söz dağarcığı, yararlı bir analizi kısıtlamaya hizmet eder. İnsani eylem alanlarının “üç” ayrılması; yıkılmakta olan ideolojik vizyonların desteklediği modası geçmiş bir taksonomi haline gelir.

O halde bu, bilim arayışındaki tarihçiler için bir acil görevler listesidir. Peşinde olduğumuz bilimin niteliği konusunda net olmalıyız. Bizi on dokuzuncu yüzyılın kıymetli paradokslarının -ideografik/nomotetik, olgu/değer, mikro/makro- ötesine götürecek bir terminoloji üzerinde durmalıyız ve insani eylem alanlarının üçe ayrıldığı fikrinden de vazgeçmeliyiz. Bunu yaptığımızda, tabandaki otları ayıklamış olacağız. O halde, zaman-mekanın, ne kadar farklı toplumsal tanımları olduğu konusundaki farkındalığımızı arttırmalı ve bu farklı tanımları, şimdiki gerçekliğimiz için yeterli olan yorumlama çerçevelerini yeniden üretmek için kullanmalıyız.

Elbette bunu yapmak, şimdiki gerçekliği nasıl anladığımıza bağlıdır. Ben bu gerçekliği temel olarak şöyle görüyorum: İçinde yaşadığımız tarihsel sistem -kapitalist dünya-ekonomisi- bir kriz içerisindedir ve bu nedenle bir çatallanma ile karşı karşıyadır. Başka bir çalışmamda bu meseleyi detaylarıyla tartıştım (Wallerstein 1994). Mevcut düşünsel krizin, sistemdeki yapısal krizi yansıttığını düşünüyorum. Aslında bu, bizim açımızdan, zorlayıcı bir mecburiyet olduğu kadar bir fırsattır da. “Dünyanın yeniden sihirle doldurulma-

si” (Prigogine ve Stengers, 1979) etrafında yeni bir bilim vizyonu inşa edilmesi; içinde bulunduğumuz bu evrimsel dönüm noktasının, bizim açımızdan daha mı iyi, yoksa daha mı kötü sonuçlar yaratacağının belirlenmesinde, önemli bir unsur olacaktır.

Tarih yazımı sorunu, bu konuyu ele alan bir kolokyumun başlığında görülebilir -bu tartışma en başta kolokyumun başlığında yapılmıştı. Kolokyumun üç ayrı dildeki başlığında da bu tartışma mevcuttur. İngilizce başlık, “Geçmişi [Yeniden] İnşa Etmek” tir. Bu versiyon, inşa etme ve yeniden inşa etme arasında gidip gelen çelişkili bir düşünceye işaret eder. Yeniden inşa etme ifadesi -inşa etme ifadesine kıyasla- evrimsel, kümülatif bilgi kavramına daha uygun düşer. Fransızca başlık, “Le Passé Composé”dur⁵⁵. Burada yeniden inşa etmekten söz edilmez; fakat başlık, dilbilgisel sözdizimine anırtırma yapılmasına olanak verir ve etkisi mevcut zamanda halâ devam eden, henüz tamamlanmamış bir geçmişe işaret eden bir eylem zamanına göndermede bulunur. Fransızcada bu zaman, bazen “le passé historique”⁵⁶ olarak adlandırılan basit geçmiş zamandan ayrılır. Günlük konuşmada genellikle, “le

55- Le passé composé, oluşturulan, meydana getirilen geçmiş anlamına gelir. Fakat aynı zamanda, Fransızca dilbilgisinde bileşik geçmiş zaman diye anılan bir zamanın ismidir. Geçmişte başlayıp, etkileri halâ devam eden durumları ifade etmek için kullanılır (ç. n.).

56- Geçmişte başlayıp geçmişte tamamlanan eylemler için kullanılan basit geçmiş zaman (ç. n.).

passé composé” kullanılır. Son olarak, Hollandaca başlık, diğerlerinden çok daha yapısalcı bir başlık olan, “Het Verieden als Instrument” tir.⁵⁷ Kolokyumu organize edenler bu anlam belirsizliğini kasıtlı olarak mı amaçladılar bilmiyorum. Fakat -özellikle de bugünlerde- tarih hakkında muğlak olmayan bir biçimde konuşmak oldukça zor.

Bir başka belirsizliği ortaya koymama izin verin. İngilizcede “hikaye” ve “tarih” ayrı kelimelerdir ve bu ikisi arasındaki ayrımın sadece açık olmakla kalmayıp belirleyici de olduğu düşünülür. Fakat Fransızca ve Hollandacada “histoire” ve “geschiedenis” sözcüklerinin farklı yan anlamları olabilir.⁵⁸ Ayrım bu dil geleneklerinde daha mı muğlaktır? Bu soruyu yanıtlamakta tereddüt ediyorum. Kolokyumu düzenleyenlerin, -en azından bildirilerinin İngilizce versiyonunda- bizi toplu biçimde, “tarihin yaşam açısından yararları ve dezavantajları üzerine etrafıca düşünme” görevi ile yükümlendirdiklerinin farkındayım. Bu, bana akıllıca bir başlangıç noktası gibi geliyor; çünkü uğraştığımız şeyin zorunlu olarak yararlı olmayabileceğini teslim ediyor; uğraştığımız şey yaşam açısından faydasız -aslında dezavantajlı- da olabilir.

Ve kolokyumun başlığı üzerine son bir yorum: Kolokyumun “Tarih ve Meşrulaştırma Üzerine bir Kolokyum” olduğu söylendi. Bir şeyin meşrulaştırılması, Hollandaca başlıkta sözü geçen araçsal amaç mıdır? Çok Foucaultçu bir yaklaşım benimseyerek bilginin, esasen, iktidarın meşrulaştırılmasını amaçlayan bir faaliyet olduğunu mu varsayıyoruz? Bu nokta-

57- Bir Araç Olarak Geçmiş (ç. n.)

58- Histoire, “tarih” anlamına gelmenin yanı sıra, “hikaye” anlamına da gelir. Geschiedenis ise, tarih anlamına gelmenin yanı sıra olmuş bir olay anlamına gelir (ç. n.).

da, “bilgi başka ne olabilirdi ki?” demekten kendimi alamıyorum. Fakat bana öyle geliyor ki; bilgi yalnızca bundan ibaret olmuş olsaydı, amacını çok etkin bir şekilde yerine getiremezdi; çünkü insanlar, -yani tarihçiler tarafından üretilen bu bilgiyi tüketen kişiler- bilginin bağımsız bir doğruluk değeri olduğunu düşünüyor olsalardı, bilginin iktidarı meşrulaştırma da başarılı olma ihtimali en yüksek olurdu. Bunu da şu takip ederdi: Eğer bilginin, iktidarın istek ve emirlerine sadece -ve en fazla- kısmi bir duyarlılık gösterdiği şeklinde bir algılama olsaydı, muhtemelen bilgi, iktidarda olanlar açısından, sağlayabileceği en fazla yararı sağlardı. Fakat öte yandan bilgi, iktidara tamamen düşman olsaydı, doğal olarak iktidara hiçbir fayda sağlamazdı. Bu yüzden iktidara sahip olanların, tarih yazma iddiasındaki entelektüellerle kurmak isteyebilecekleri ilişki, -kendi açılarından- girift, dolayimli ve hassastır.

Dört tür bilgi üretimi -kurgusal öyküler, propaganda, gazetecilik ve tarihçi diye adlandırılan kişiler tarafından yazılan tarih- arasındaki kavramsal sınırların ne olduğunu, ne olabileceğini tartışmayı amaçlıyorum. Daha sonra bunları, anımsama ve unutma, gizlilik ve aleniyet, (doğruluğunu) savunma ve çürütme ile ilişkilendirmek istiyorum.

Çoğu kişinin sahip olduğu ilk bilgi ürünü, kurgusal öykülerdir. Çocuklara hikayeler anlatılır ya da hikayeler okunur. Bu hikayeler mesaj içeriklidir. Ebeveynler ve diğer yetişkinler bu mesajlara büyük önem atfeder. Çocukların neyi duyabileceği veya okuyabileceği konusunda, yetişkinler tarafından konulan hayli fazla sansür söz konusudur. Çoğu kişi, tabu konulardan -sırasıyla- son derece sakıncalı konulara, masum olduğu düşünülen konulara ve yararlı bir ahlak içeren öykülere

doğru ilerleyen bir skalaya göre, olası hikayeleri derecelendirir. Bu tür hikayeler, tatlı ve büyüleyici hikayelerden korkutucu veya heyecan verici hikayelere kadar değişik biçimler gösterir. Sık sık, bu hikayelerin çocuklar üzerindeki etkilerini yeniden değerlendiririz ve tercihlerimizi, bu değerlendirmeler ışığında yeniden düzenleriz. Bu hikayeler tabii ki kurgusal-
dır; yetişkinler Sinderella adındaki bir kişinin gerçekte var olduğunu düşünmez ve hikayenin geçtiği yer, standart bir haritada gösterilemez. Fakat hikayenin bazı gerçekleri -belki bir çocuğun refahından sorumlu olan kötü yetişkinlerin varlığını, belki bu kötü yetişkinlerin kötülüklerini etkisiz hale getiren iyi yetişkinlerin (peri annelerin) varlığını, belki de güç durumlarda dahi bir umut olduğu gerçeğini (ya da en azından bu tür durumlarda bir umut olmasının haklılığını)- konu aldığı da düşünülür.

Çocuklar için tasarlanan kurgu, yetişkinler için tasarlanan kurgudan farklı mıdır? Balzac ya da Dickens, Dante ya da Cervantes, Shakespeare ya da Goethe tarafından yazılmış bir esere baktığımızda, bu eserin, hayali karakterler aracılığıyla sosyal bir gerçekliği tasvir ettiğinin farkına varırız. Ve bu tür eserlerin kalitesini, yalnızca dilinin güzelliğine veya yakalanan duygulara göre değil; bu eserlerin bizi hangi şekillerde, bu sosyal gerçeklik üzerine düşünmeye sevk ettiğine göre değerlendiririz. Bu tür kurgusal eserlerin, -aynı konuyu inceleyen bir sosyal bilim çalışmasına kıyasla- okuyucuyu, betimlenen sosyal gerçeklik üzerine daha dikkatli düşünmeye sevk etme konusunda, daha etkili olduğunu iddia edenler bulunmaktadır. Bu kurgusal eserin amacı, pekala da bir şeyi meşrulaştırmak olabilir. Kuşkusuz klasik destanların -İlyada'nın,

Bagavatgita'nın⁵⁹- amacı buydu. Fakat elbette amaç, bir şeyi gayri-meşru göstermek de olabilir. Ya da metin, yazarın kontrolünden çıktığı için, yazarın amacıyla çok alakasız bir hale gelmiş olabilir ya da okuyucu eserden, yazarın amaçladığından çok farklı bir mesaj çıkarabilir.

Bugün birçok yazar, eserlerini yaratırken herhangi bir sosyal amaca sahip olduğunu açıkça yadsır. Bu yazarlar okuyucuyu eğlendirmek, kendilerini ifade etmek ya da aslında salt para kazanmak için hikayeler anlattıklarını söyleyebilirler. Ancak burada da, yazarın eseri yaratma amacı, eserle alakasız hale gelmiş olabilir ve biz analistler, kalkıp da aslında söz konusu kurgusal eserin, bir şeyi meşru ya da gayri-meşru gösterme, okuyucuyu düşünmeye zorlama ya da okuyucunun düşünmesini zorlaştırma gibi sonuçları olduğunu söyleyebiliriz. Aslında bu tür edebi incelemeler sürekli olarak yapılmaktadır.

Ayrıca gerçek tarihi karakterleri kullanan -Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ı gibi- kurgusal eserler de mevcuttur. Bugün televizyon teknikleri, haber filmi karelerinin kurgusal olay dizilerinin arasına serpiştirildiği, belgesel niteliğinde drama filmlerin yapılmasına olanak vermektedir. Bugün çok sayıda kişi, tarih bilgisini muhtemelen, eğitilmiş tarihçilerin eserlerini okuyarak edinmek yerine, olabildiğince bu tür tarihi roman ya da filmlerden edinmektedir. Bu tarihsel görünüşlü kurgusal eserleri üreten yazarların, tarihsel nesnellik denen şeye bağlı kalmasını sağlamamızın bir yolu var mı? Bunu istemeli miyiz? Peki bu yazarlar, tarihi, tarihçilerin çok yanlış bulduğu bir şekilde hikaye ediyorlarsa, ne olacak? Bu salt hipotetik bir soru değil. Örneğin Oliver Stone'nin oynadığı rol konusunda

59- Hintlilerin kutsal destanları olan Mahabharata'nın içinde yer alan kutsal bir metin (ç.n).

-en azından Birleşik Devletler’de- ateşli tartışmalar yaşanmaktadır; çünkü kimileri Oliver Stone filmlerinin, iktidarın meşruiyetini ortadan kaldırma beklentisiyle tarihi gerçekleri çarpıttığını söylemekte, kimileri de buna itiraz etmektedir. Ya da bazılarının iddia ettiği gibi bu çarpıtma, iktidarı daha kurnaz bir biçimde meşrulaştırma beklentisiyle mi yapılmaktadır?

Propagandaya geldiğimizde, muhtemelen kurgunun ötesine geçeriz. Ama ne kadar öteye? Propaganda genellikle, propaganda yapanın gerçeklere dayandığını iddia ettiği, başkalarınınsa yanlış kabul ettiği beyanlar şeklinde tanımlanır. Aslında bazı durumlarda beyanı yapan kimse, beyanın yanlış ya da en azından abartılı olduğunu bilir. Propaganda bir siyaset pratiğidir; bazı politikalar lehine veya aleyhine halkın düşüncesini etkileme çabasıdır. Propaganda kelimesinin, imanı yaymaya çalışan Roma Katolik Kilisesi’nin pratiklerinden geldiğini hatırlamamız yerinde olur. Fakat elbette kilise, imanın hakikat olduğuna inanır. İnanmayanlar ya kilisenin yaydığı hakikat başka hakikatlerle çürütmeyi ya da onların imanı yayma çabalarını görmezden gelmeyi (dolayısıyla da onlara tolerans göstermeyi) seçebilir.

Kamu siyaseti alanında propaganda kelimesi, karşı tarafın beyanlarını hiçbir şekilde onaylamadığımızı belirtmek için kullandığımız bir kelimedir. Bugünlerde hiçbir siyasi şahsiyet, propaganda yaptığını söylemeyecektir. Hikayeyi kendi tarafından anlattığını söyleyerek, kuşkusuz kendi beyanlarını daha olumlu bir biçimde tanımlayacaktır. Hikayeyi kendi tarafından anlatmak, siyasette mutlak doğrunun olmadığı, “her hikayenin iki farklı tarafı” olduğu yönündeki inancın geniş kabul gördüğü bir bağlamda meşru bir faaliyet olarak gö-

rülmeye başlandı. Bir Japon filmi olan *Rashomon*, bir olaya katılan veya tanık olan kişilerin, bu olayı farklı biçimlerde algıladıkları olgusunu örnekler. Kurosawa'nın filmi bu olguyu sergilemekte o kadar başarılı oldu ki, "Rashomon" kelimesi, sözcük dağarcığımızın bir parçası haline geldi. "Yalanlar" ile "hakikat" arasındaki ayrımın, Goebbels'in "büyük yalan"⁶⁰ ile yalın hakikat arasında olmadığını hepimiz biliriz. Bu ikisi arasındaki sınır genellikle pek açık değildir; ton farkları, gri alanlar ve bu ikisi arasında kalan olasılıklar söz konusudur. Birleşik Devletler'de şu sıralar, -olayı, olayın anlatıcısını ya da onun temsil ettiği grubu haklı gösterecek bir yönden açıklama yoluyla- "yanlı" haber yapılmasından söz ediyoruz. O halde, bizler Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ının, tarihi tam anlamıyla ya da nesnel bir biçimde betimlemediği konusunda uzlaşırsak, kim siyasetçilerimizin "gerçekleri" doğru ya da nesnel bir biçimde yansıttığını savunur ki?

Gazeteciliğin propagandaya kıyasla daha yüksek bir doğruluk değeri olduğu düşünülür. Gazeteciler kendilerini, -gerek siyasi gerekse başka türden- çeşitli aktörlerin beyanlarını muhaliflerin beyanlarıyla karşılaştırarak bunların doğruluklarını sınavan, sonra da kendilerine göre gerçekte neler olup bittiğini, muhtemelen daha tarafsız bir bakış açısıyla anlatan kişiler olarak tanımlama eğilimindedirler. Bu kişilerin -en azından teoride- karşıt görüşleri araştırdıkları, bu görüşleri var görünen kanıtlarla karşılaştırdıkları ve bağımsız bir ger-

60- İlk kez Hitler tarafından kullanılan, daha sonra Hitler'in Propaganda Bakanı Goebbels tarafından da benimsenen bir ifadedir. Buna göre, öyle büyük bir yalan söylenir ki, halk, hiç kimsenin bu denli büyük bir yalan söylemeye cesaret edemeyeceğini düşünüp o yalana inanır, onun doğruluğunu sorgulamaz. Nazi Almanyası döneminde bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır (ç. n.).

çeklik versiyonunun taslağını çizdikleri düşünülür. Ama elbette bu senaryoda birçok problem olduğunun farkındayız. Bazı gazeteciler, gerçeği anlatma konusunda özgür değildir; bazıları da dürüst gazeteci değildir. Bu iki grubu hariç tutsak bile, hem dürüst hem de otoriteler tarafından kısıtlanmamış olan gazetecilerin yine de gerekli bilgiye erişimleri olmayabilir -ki bu sorun, gelişmelerin büyük bir hızla ortaya çıkması ve “olay hikayesini bildirme” yükümlülüğü ile son derece ciddi bir hale gelmiştir. Gazetecilerden, elli ya da beş yüz yıl önce neler olduğunu değil, dün neler olduğunu bildirmeleri beklenir. Bu zaman sınırlandırması, gazetecilere olaylara iştirak edenlerle röportaj yapabilme avantajı sağlar. Ancak, aynı sınırlandırmanın, gazetecilerin bilgi edinmek için yeterli zamanı olmaması -perspektif kazanmak için yeterli zamanı olmamasından söz etmiyorum bile- gibi bir dezavantajı da vardır.

Böylelikle, kurgusal öykülerden propagandaya, oradan da gazeteciliğe, nesnellik merdiveninin basamaklarını tırmanırken, en sonunda tarihçilerin -yani, en azından on dokuzuncu yüzyılda tarih yazımında gerçekleşen sözde devrimden beri, Ranke’nin takipçileri olmakla ve tarihi “nasıl olduysa öyle” anlatmakla övünen kişilerin- bulunduğu basamağa ulaşırız. Bu amacı yerine getirmek için çoğu tarihçi, nesnelliği azami düzeye çıkaracağı iddia edilen bir dizi kural kabul etti. Tarihçiler açıklamalarını verilere dayandırmaya çalıştı -ki bu veriler; son yıllarda tarihçilerin başka türden verileri de dikkate almaya istekli hale gelmiş olmalarına karşın; yazılı belgeler anlamına gelme eğilimindeydi.

Ancak herhangi bir yazılı belge değil! Tarihçiler -en azın-

dan on dokuzuncu yüzyıldan itibaren- birinci elden kaynaklar ile ikinci elden kaynaklar arasında bir ayırım yaptı ve birinci elden kaynakları en önemli konuma getirdi. Birinci elden belge, aşağı yukarı konu ettiği olayın meydana geldiği zamanda yazılmış olan bir belgedir. Buradaki varsayım, bu belgelerin, kendi zamanının gerektirdiği amaçlar için yazıldığı; dolayısıyla birkaç yüzyıl sonra, bir tarihçi tarafından açığa çıkarılmaları amacıyla yazılmadığıdır. Birinci elden kaynakların anlaşılması tabii ki de güç olabilir; çünkü kullanılan dil ve bağlamsal göndermeler geçmiş bir zamana aittir. Bu yüzden işinin ehli bir tarihçinin, zamanın kültürel atmosferini -eğitiminin ve kayda değer bir genel araştırmanın ortaya koyduğu sonucu- anlamaya uğraşacağı farz edilir.

Kuşkusuz bu birinci elden belgelere duyulan güven, en fazla, bu belgelerin aldatma amaçlı olmadığını ya da en azından yalnızca kendi zamanının insanlarını aldatma amacı güttüğünü garanti eder. Kuşkusuz bu durum, her çeşit problemi de beraberinde getirir. Belki de bu belgeler, gerçekten aldatma amaçlıdır ve tarihçi bunu anlamaktan acizdir. Ya da daha kötüsü belki de, belgeler sahtedir; yani bu belgeler daha sonraki bir tarihte yazılmış ve tarihçileri onların incelenen olayla aynı tarihte yazıldığına inandırmak amacıyla bir yerlerde bekletilmiştir. Fakat tüm bu noktaları göz önünde bulunduramazdan sonra dahi, tarihçinin incelemekte olduğu bağımsız meselelere nasıl yaklaştığı sorusu ortada kalır. Tarihçi verilerin yorumlarına önyargılarını katacak mıdır? Burada -tarihçiler topluluğunun etik vaazlarına duyulan güven bir yana bırakılacak olursa- yapısal bir kontrolün olduğu, tarihçilerin geçmiş meselelere duygularını karıştırmaları ihtimalinin, bugün-

kü meselelere duygularını karıştırmaları ihtimalinden daha düşük olduğu varsayılır. Bu, tarihçilerin araştırmasının geçmiş dönemlerle sınırlandırılması için öne sürülen klasik argümanlardan biridir.

Tüm bu varsayımların ne kadar güvenilmez olduğunun her zaman farkındaydık. Fakat bu güvenilmezlik ile başa çıkmak için inkara yöneldik. Son yıllarda çok sayıda akademisyen, tarihçiler tarafından ileri sürülen bilginin doğruluğuna açıkça meydan okudu. Bazıları daha da ileri giderek, doğruluğun esas olarak imkansız olduğunu savundu. Fakat bazıları da, doğruluk değeri ileri sürerken ihtiyatlı olunması gerektiğini ileri sürdüler; çünkü her analiz, yorumcunun toplumsal ve kişisel öz geçmişinin ve yorumun yapıldığı zamandaki etkilerin etkisi altında kalan bir yorum içerir.

Buraya kadar kolay bir işle uğraştım. Kurguyu olgudan, masalı hakikatten ayıran basit sabit ve belirli bir sınır olmadığını, örneklerle açıkladım. Çocuk masalı ile profesyonel tarih arasındaki sınır, sürekli biçimde bulanıktır ve bu bulanıklıkta gerçeklik, politik argüman ve ütöpik fantezi birbirine karışır. Meşru tarih yazımı ile gayri-meşru tarih yazımı arasında, bir öncelik sırası belirlemekle uğraşan akademisyen gözü pek bir kişidir. Fakat söylediğim gibi, bir öncelik sırası göstermek kolaydır. Fakat bu, tatmin edici olmaktan uzaktır. Bizler her gün, çok gerçek bir dünya ile başa çıkma girişimimizde, “gerçeklik testine” bel bağlarız. Bunun yeterli olması için diğer insanların yardımına güveniriz. Tarihçiler, toplumsal gerçeklik hakkında, hepimizin -sadece bireysel olarak değil, kolektif olarak da- yararlı bulmayı umduğu, makul yorumlar yapma görevini üstlenen kişilerdir. Zorluklara aldırış etmeden, ken-

dimizi bu tür makul yorumlar tasarlamaya adanmak için hazır değilsek, niye uğraşalım ki? Bu riski almak zorundayız.

Böylece çetrefilli soruya gelmiş bulunuyoruz; makul bir açıklama ne demektir? Kuşkusuz ortada -elde edilmesi değilse de, muhakeme edilmesi çok kolay olan- içsel tutarlılık sorusu var. Öne sürülen bir argümanın içsel mantığının, sağlam mı yoksa şüpheli mi olduğunu değerlendirmek için, hiç de başkalarının argümanlarını kabul etmek zorunda değilim. Ben şahsen, tutarlı olmayan argümanları daha fazla dikkate alma konusunda kendimi özgür hissediyorum. Fakat bu, yeterli değil. Analizde cevaplanmakta olan soruların önemli sorular olduğunu da düşünmem gerekir. Ayrıca analiz biriminin cevaplanmakta olan soruya uygun olduğunu düşünmek isterim. Son olarak, analizden hiçbir önemli faktörün çıkarılmadığını düşünmem gerekir. Ancak hangi soruların, önemli sorular olduğu, verili sorular için uygun analiz biriminin, ne olduğu ve hangi faktörlerin önemli faktörler olduğu konusunda, çoğu tarihçinin veya çoğu kişinin üzerinde anlaşmaya vardığı basit kriterler yoktur. Bunlar bir anlamda *a priori* kararlardır.

A priori kararlarla iki şeyden yalnızca birini yapabiliriz. Bunlar arasında bir seçim yapmanın imkansız olduğunu, bunların -tarafardan hiçbiri uzlaşmaya yanaşmayacağı için- tartışmaya konu edilemeyecek temel politik veya felsefi seçenekleri yansıttıklarını söyleyebiliriz. Ya da, bu *a priori* kararları, Max Weber'in "maddi rasyonellik" (*Rationalität materiell*) olarak adlandırdığı, rasyonellik biçimi bakımından analiz ederek; bu felsefi/ politik ayrımlar arasında bir bağlantı kurabilir ve onları enine boyuna tartışabiliriz -ve bu tarz bir analizle ancak; hem ampirik sorularda gözlenen farklılaşmaların

daha büyük bir kısmına açıklama getiren, hem de zamanımızın başlıca felsefi/politik sorularına değinmeyi amaçlayan analizleri kastedebiliriz. Belki de bu tarz bir analiz sadece bu imkansız ayrımı önceki bir aşamaya -belirli bir soru için yapılan yorumun makullüğü hakkındaki bir tartışmadan, zamanımızın temel felsefi/siyasi sorularının neler olduğu hakkındaki bir tartışmaya- taşır. Ama -eğer öyleyse- bu, en azından, altta yatan tartışmaya açıklık getiren ve profesyonel tarihçiler dışındaki kişilerin de bu tartışmaya girmesine olanak tanıyan bir yön değiştirmedir.

Örneğin hafıza sorununu ele alalım. Son yıllarda hafıza üzerine -neyi hatırladığımız ve neyi hatırlamamız gerektiği, neyi unuttuğumuz ve neyi unutmamız gerektiği üzerine - birçok tartışma yapıldı. Bunların toplumsal kararlar olduğu açıktır ve bu kararlar sürekli olarak kolektif bir şekilde alınır. Ayrıca bu kararlar asla kalıcı değildir. Belirli bir anda, kolektif olarak geçmişteki bir gerçekliği hatırlamamız gerektiğine karar versek bile, otuz yıl sonra sözü edilen bu gerçekliği unutmayı tercih etmemiz kuvvetle muhtemeldir. Öyleyse neden bugünlerde hafıza, böylesine büyük bir mesele haline geldi? Buna, yakın dönemdeki tarihsel olayların yol açtığı çok açıktır. Hafıza meselesi, ilk olarak, Nazilerin Avrupalı Yahudilere uyguladığı -sonradan Yahudi Soykırımı şeklinde adlandırılacak olan- sistematik katliam nedeniyle öne sürüldü. Böyle bir olayın yeniden yaşanmasını önlemek için, bu olayın unutulmamasının hayati bir önem taşıdığı ve bu nedenle de tarihçilerin bu olay hakkında yazmaları ve bu tarihi öğretmeleri gerektiği savunuldu. Kolektif bir hafıza yaratılmasında ve onun korunmasında tarihçilere görev düştüğü görüşü hızla

yayıldı. Ermeniler bunun, 1915 yılında Türkiye Ermenilerine uygulanan katliam için de geçerli olduğunu savundu. Ofisinde, Arjantin’de ordunun tasfiye edilmesinden kısa bir süre sonra yapılmış olan, üzerinde büyük harflerle “Nunca mas” (Bir Daha Asla) yazan ve insanların kaybolmasının, işkencenin, korkunun, utancın, ahlaki ve maddi ıstırapın, yalanların ve dünyanın sessizliğinin, -her şeyden çok sessizliğin- çok feci şeyler olduğunu ilan eden bir poster asılı. Ayrıca Fransız Devrimi’nin iki yüzüncü yıldönümü kutlamasının, Fransa’da uygun hafıza konusunu, nasıl yeniden tartışmaya açtığını biliyoruz. Son olarak, Orta ve Doğu Avrupa ile eski Sovyetler Birliği’nde, neyin hatırlanmasında fayda olduğu ve neyin hatırlanmasının dezavantajlı olduğu üzerine ne çok tartışma yürütüldüğünü biliyoruz.

Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (HUK) adındaki bir kuruluş, 1998 yılının ekim ayında, Güney Afrika’da, beş ciltlik bir rapor yayımladı. Başpiskopos Desmond Tutu’nun başkanlık ettiği bu komisyon, apartheid sonrası hükümet tarafından kuruldu ve 1960-94 yılları arasında yaşanan insan hakları ihlalleri konusundaki hakikati açıklamakla görevlendirildi. HUK şu üç sorunu birbiriyle ilişkilendirmeye karar verdi: Hakikat, yeniden uzlaşma ve af. Komisyon, “hakikate” ulaşmak için, işlediği suçları halkın önünde detaylı bir şekilde anlatan kişilere, suçlarının bağışlanması fırsatını sundu.

Komisyon, hakikat kavramını, çok karmaşık bulduğunu dile getirdi ve dört farklı hakikat nosyonu öne sürdü: Gerçeğe dayalı veya adli hakikat; kişisel veya öyküsel hakikat; toplumsal hakikat veya “diyalog” hakikati ve iyileştirici veya onarıcı hakikat (Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu 1999, 1:110-14).

Gerçeğe dayalı hakikat; aşağı yukarı pozitivist tarihçilerin dillendirdikleri hakikat gibi tanımlandı: “güvenilir prosedürler aracılığıyla doğru bilginin elde edilmesini sağlayan ... gerçeğe dayalı, doğrulanmış bir kanıt.” HUK, bu aşamadaki bulguların, “hiçbir itirazla karşılaşmaksızın kamusal söylem içinde sürekli dolaşıp duran yalanların sayısını azaltmaya” hizmet ettiğini ve bunun da toplum açısından faydalı olduğunu ifade etti. Kişisel hakikati, yaşadıklarını anlatan mağdurların hakikati olarak tanımladı. Bu hikayeler, “acıya ilişkin derin kavrayışlar”dı ve bir çeşit “öyküsel hakikat” yaratmıştı. Bu bir, “hafızayı onarma” faaliyeti idi.

Bununla birlikte toplumsal hakikat, komisyonun amacına en yakın olanıydı. Komisyon, müzakere ve karşılıklı etkileşim ile, “apartheid’i yaşayan herkesin bakış açısının ve hareketinin arkasındaki karmaşık nedenlerin dikkatle dinlenmesi yoluyla, geçmişte yapılmış olan ayrımları aşmayı” hedefliyordu. Bu, “insan onurunun ve onun manevi bütünlüğünün olumlanması için bir temel” olarak görüldü. Son olarak, iyileştirici hakikat; “olguları ve onların ne anlama geldiklerini, -hem vatandaşlar arasındaki hem de devlet ile vatandaşlar arasındaki- insan ilişkileri bağlamına yerleştiren bir hakikat türü” olarak tanımlandı. Bu nedenlerden ötürü, HUK sadece bilgi konusunda değil, tanıma konusunda da ısrarcı oldu. “Tanıma, bir insanın acısının gerçek ve dikkate değer olduğunun kabulüdür. Bu nedenle tanıma, mağdurların haysiyetlerinin onarılması açısından merkezi önemdedir.”

Bu komisyon raporu, tarih midir, yoksa tarihçilerin alışıldık bir ihtiyatlılıkla kullanacağı bir belge midir? Bu, elbette, sadece tarihçilerin sorması gereken bir soru değildir. Aslın-

da komisyonun dile getirdiği dört hakikat kategorisi; Güney Afrika Anayasa Mahkemesi yargıcı Albei Sachs'ın ileri sürdüğü, dört hakikat türünün bir modifikasyonudur. Sachs bir tarihçi değil, bir hukukçuydu. Sachs hukukçu olmasının yanı sıra; Afrika Ulusal Kongresi'nin bir militanıydı ve apartheid rejiminin yandaşları tarafından yapılan bir bombalı saldırıda kolunu kaybetmesi nedeniyle, aynı zamanda bir mağdurdur. Sachs hakikat muammasını "hukukçu ve yargıç kimliğiyle" açıklar (Sachs, 1998, özellikle 9-11). Gerçeklere dayalı hakikati, "mikroskobik hakikat" olarak adlandırır ve bu hakikatin -"belirli bir kişinin, belirli bir zamanda ve belirli bir yöntemle, bir başka kişiyi haksız yere ve kasten öldürmekten suçlu olup olmadığı" gerçeğinin- normal olarak bir mahkemenin temel ilgi alanını oluşturduğunu belirtir. Bu, detaylı ve olay odaklı bir hakikattir. Sachs'a göre ikinci hakikat, "mantıksal hakikat"tır -yani; "önergeler hakkında yapılan bir genelleme sonucunda elde edilen hakikat; belirli ifadelerde içkin olarak bulunan ve akıl yürütmeye ve kanıtlara dayanarak çıkarım yapma ve tümden gelim süreçleriyle ulaşılan ... mantıktır." Böylelikle Sachs burada, -uzun bir süre boyunca sosyal bilimciler arasındaki *Methodenstreit*'e konu olmuş olan- ideografik ve nomotetik hakikat arasındaki ayrımı ayrıntılı biçimde açıklamıştır.

Sachs'ın üçüncü hakikati; HUK'un "kişisel veya öyküsel hakikatine" yakın görünen, fakat tam da öyle olmayan "deneysimsel hakikattir." Sachs, bu ismi Mahatma Gandhi'nin *Hakikatle İlgili Deneylerim* adlı kitabından aldığını söyler. Sachs Gandhi'yle ilgili şunu fark ettiğini söyler: Gandhi'nin deneyi, bir bilim insanının laboratuvarında yaptığı deney anlamında

bir deney değildi; Gandhi daha çok, “dış dünyadaki bir fikri değil, kendisini sınamaktaydı.” Bu, kişinin kendi öznel deneyimine, nesnel bir şekilde, “gerçekten önyargısız bir şekilde” bakma çabasıydı. Sachs, mahkemelerin, bu tür bir hakikati hiçbir şekilde dikkate almayacağını söyler. Bu tür bir hakikat onlara “ayak bağı olur.” Bu hakikat, tarihçiler açısından da ayak bağı olmalı mıdır?

Son olarak Sachs, HUK’un kendisinden ödünç aldığı, diyalog hakikati kavramından söz eder. Bu kavram mikroskobik, deneyimsel ve mantıksal hakikat öğelerini içerir; fakat “birçok farklı görüş ve bakış açısından oluşan bir topluluk fikrini benimser ve bu fikir etrafında gelişir. Güney Afrika örneğinde, büyük insan hakları ihlallerinin, nasıl meydana geldiğini tarif etmenin tek bir doğru yolu yoktur; kendi bakış açısının en doğrusu olduğunu iddia edebilecek tek bir anlatıcı bile mevcut değildir.” Kuşkusuz bu görüş, Rankeci tarih yazımına karşı bir meydan okumadır. Fakat bunun, nesnel hakikatin var olmadığını ileri süren postmodern bir iddia olmadığına dikkat edin. Bu görüş, daha çok şunu ileri sürer: Bu tür bir hakikate ulaşmanın yolu, kanıtların -hakikatin çok sesli ve çok perspektifli bir versiyonuna ulaşmak için- titizlikle süzgeçten geçirilmesi ile dengelenen çok yoğun -çoğu zaman çok duygusal- bir diyalogdan geçer.

Hatırlamak ve unutmak, -sırları saklamak veya bu sırları halkın dikkatine sunmak- savunmak ve reddetmek anlamına gelir. Bu bilimsel, akademik bir karardır. Bu ayrıca politik ve ahlaki bir karardır. Hangi kararların doğru kararlar olduğu konusunda, tarihçiler arasında, ne bugün ne de yarın çabucak bir fikir birliğine varılamayacaktır. Akademik çalışma şimdi-

ki zamanda -sürekli değişen bir şimdide- gerçekleşen bir faaliyet. Hiçbir akademisyen şimdiki zamanın gerekliliklerinden kaçamaz. Fakat şimdiki zaman aynı zamanda gerçekliklerin en uçucu olanıdır; çünkü bir anda sona erer. Bu nedenle akademik çalışma geçmişle ilgilidir ve ben kati bir şekilde, bütün sosyal bilimlerin, geçmiş zaman kipinde yazılması gerektiğine inanıyorum. Tarihin geçmiş üzerinde özel bir hak iddiası yoktur; çünkü bütün sosyal bilimlerin, belirli bir zamandaki gerçekliğin, -ortaya çıkan tüm o radikal kopukluklar da dahil olmak üzere- önceki bir zamanda meydana gelen olayların bir sonucu olması anlamında, tarihsel olması gerekir.

Fakat geçmiş, sonsuz ölçüde ayrıntılı olduğu için, bütün geçmişin dikkate alınması, herhangi bir kimsenin potansiyel yeteneğinin ötesindedir. Seçimler yaparız; aslında birbirinin ardı sıra seçimler yaparız. Gelecek hakkında mantıklı tarihi seçimler yapmamız için gerekli olan bilgi, hangi seçimleri yapacağımız konusunda en iyi yol göstericimizdir. Yapmak zorunda olduğumuz ilk tercih, seçimlerimizi yapmak için kullanacağımız analiz birimini belirlemektir. Benim kendi tercihim çok açık. Bence analizlerimiz, tarihsel sistemler olarak adlandırdığım sistemler -geniş ölçekli, uzun dönemli gerçeklik birimleri ve sistemik bir özellik taşıyan toplumsal değişim birimleri- çerçevesinde yapılmalıdır -bu arada, toplumsal değişimin sistemik bir özellik taşıması; onun, sürekli ve kayda değer bir iş bölümü meydana getirdikleri için birbirinden ayrılamayan, analiz edebileceğimiz süreçlerin yönettiği bir yaşantısı olduğu anlamına gelir. Bu tür sistemler, sürekli bir gelişim göstermeleri bakımından tarihseldirler ve bazı özelliklerinin süreklilik göstermesi bakımından da bir sistem mey-

dana getirirler. Bu her şeyden önce iki anlama gelir: Birincisi, bu tür tarihsel sistemlerin -bu sınırlar zaman içinde değişiklik gösterse de- uzamsal sınırları vardır. İkincisi, bu sistemlerin zamansal sınırları -yani; başlangıçları, devam eden gelişimleri ve ölümcül krizleri- vardır.

Örneğin ben bugün, “kapitalist bir dünya-ekonomisi” olduğunu ileri sürdüğüm bir dünya-sisteminde yaşadığımıza inanıyorum. Bugün bu dünya-sistemi, tüm gezegeni kaplamaktadır. Yaklaşık beş yüzyıl önce ortaya çıktığı zaman, bu sistem gezegenin görece küçük bir bölümünü kaplıyordu. Mesela, neden V. Charles gibi birini tartışmalıyız? Başkaları adına konuşamam. Ama bana göre; V. Charles, on altıncı yüzyılda Batı Avrupa’da yapılan, büyük bir tarihi seçimi sembolize ettiği için ilgi çekicidir. Modern dünya-sisteminin ilk başlangıcında, yeni yeni oluşan kapitalist dünya-ekonomisini güçlendirmeye çalışan güçler ile bu dünya-ekonomisini, klasik bir dünya-imparatorluğuna dönüştürmeye çalışan güçler vardı. Bu gerilim, modern dünya-sisteminde süreklilik gösteren bir gerilim olmuştur. V. Charles, bu tarz bir dünya-imparatorluğu yaratma çabasında başarısız oldu. Eğer başarılı olsaydı, modern dünya bugün bildiğimiz şekilde olmayacaktı. Bunu herhangi bir ahlaki yargıda bulunmadan söylüyorum. V. Charles’ın başarısızlığı nedeniyle, dünyanın daha iyi bir yer haline geldiğinden hiç emin değilim. Bunu, yalnızca, büyük önem taşıyan bir dönüm noktası olması açısından belirtiyorum.

V. Charles’i incelemek, bize, tarihi seçimin öngörülemez olduğunu hatırlatır. Krizdeki sistemler, en sonunda kaotik dönemlere ve çatallanmalara varır. Seçimler yapılır. Bu se-

çimler bir kez yapıldı mı, bunlar, kendi döngüsel ritimleri ve uzun dönemli eğilimleri ile birlikte, kendine ait bir yaşamı olan yeni sistemlerin kurulmasıyla sonuçlanır. Yaşamlarının belirli bir noktasında -uzun dönemli eğilimler, sistemi denge durumundan uzaklaşmaya yönelttiğinde- döngüsel ritimler, sistemin makul bir işleyiş düzeni içinde kalmasını sağlamakta yetersiz kalır ve sistem krize girer. Bugün, bizim mevcut sistemimizin bu noktada bulunduğu inanıyorum; fakat şimdi bu durumu tartışmayacağım (bkz. Wallerstein, 1998b).

Sistemsal kriz zamanlarında tarihçilerin fazladan sorumlulukları olur. Dürüst olmak gerekirse, tarihsel toplumsal sistemlerin normal işleyiş zamanlarında tarihçilerin ne yaptıkları çok da önemli değildir. Tarihçiler, normal dönemlerde sistemi veya rejimleri meşrulaştırabilir ya da bunları eleştirmeye çalışabilirler. Tarihçilerin büyük ölçüde görmezden gelinmesi ya da her daim daha büyük güçlerin tercihleri uğruna, ihmal edilmesi yönünde bir eğilim vardır. Onlardan çok fazla değil, yalnızca belli bir ölçüde nesnellik beklenir. Kuşkusuz, tarihçilerin birbiriyle yarışan talepleri karşılama zorluğunu aşma yetenekleri, kendileri ve öz saygıları açısından çok önemlidir. Bir noktaya kadar politik otoriteler için de önemlidir bu. Fakat tarihçilerin rolünü değerlendiren bir tarihçi, tarihçilerin tarihsel olarak oynadıkları rol konusunda yalnızca kuşkucu olabilir.

Ama bugün, gerçekten de sistemik bir kriz içindeyssek, durum oldukça farklıdır. Çünkü, tanım gereği, kriz içine giren bir sistem, iyi işleyen bir sistemden oldukça farklıdır: İyi işleyen bir sistemde dalgalanmalar, görece küçüktür ve bireysel çabanın etkisi sınırlıdır; kriz içine giren bir sistemde (bir kriz

durumunda) ise, dalgalanmalar büyüktür ve bu nedenle her bireysel çabanın etkisi büyüktür -ve bu etkiler en sonunda, çatallanmanın hangi çatalında yol alacağımızı belirler. Kriz durumlarında, tarihçilerin ne yazdığı, birden çok önemli olmaya başlar. Tarihçilerin “hakikatleri”, birden insanların kararlarını etkilemeye başlar. Birden bire, tarihçilerin -hem politik hem de ahlaki görevler olan- bilimsel görevleri çok önemli görünmeye başlar. Eğer biz şu anda geçmişi meydana getiriyorsak veya onu yeniden meydana getiriyorsak, o halde tarih aslında bir araçtır. Kim yararına?

Bu bölümü, Pierre Chaunu’nun, Charles Quint üzerine yazdığı kitabın ön sözünde yer alan bir ifadeyle bitiriyorum (1973, 15): “Bu kitap, *Espagne de Charles Quint*, belki de tamamıyla yansız değildir -fakat yansızlık nedir ki? Hiç değilse bu kitap, insanlık mirası üzerine çalışma yürüten nesillerin dayanışması içinde, geçmişi şimdiyle, şimdiyi de geçmişle anlama ve açıklama çabasıdır. Biz tutarlı olmaya çalıştık. Duygudaşlık kurduğumuzu saklamadık.” Tarihçiler, değer ve tercihlerini saklamayan bu tutarlılık çağrısına kulak vermeli ve diyalog hakikatine katkıda bulunma görevini üstlenmelidirler.

Global Kültür(ler):

Kurtuluş mu, Tehdit mi Yoksa Mit mi?

Hepimizin bildiği gibi, “kültür”, sosyal bilim lüğatindeki en belirsiz, en tartışmalı sözcüklerden/kavramlardan birisidir. Ne anlama geldiği ya da ne ima ettiği konusunda kayda değer bir anlaşmaya varılmamıştır. Eğer kültür sözcüğünün başına “global” sıfatını koyarsak, bu kafa karışıklığının etkisini aşırı ölçüde artırmış oluruz. Elbette “toplum” sözcüğü/kavramı da bir o kadar belirsizdir; fakat en azından fikir ayrılıklarına yol açma konusunda daha ılımlıdır. Kültür kavramı tutku uyanıdır. İnsanlar -sıradan insanlar, olağanüstü insanlar ve politikacılar- genellikle kültür kavramını vahşi bir biçimde tartışır. Bazıları çok iyi bilinen bir şekilde silahına uzanır, bazıları da barikatlar arkasından savunma yapar. Sokal aldatmacasını⁶¹ düşünün (*Lingua Franca* 2000; Jeanneret 1998). Kav-

61- Alan David Sokal, New York Üniversitesi matematik bölümünde profesördür. Postmodern Kültürel Araştırmalar alanının prestijli bir yayını olan *Social Text* dergisine, “Transgressing the Boundaries: Towards a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity” (“Aşılan Sınırlar: Kuantum Kütleçekiminin Dönüşümsel Bir Betimlemesine Doğru”) başlıklı, postmodern jargonu ve düşünceleri bolca kullanan ve önde gelen postmodern düşünürlere bolca gönderme yapan ama aslında tamamen anlamsız ve bilimsel bakımdan uydurma temeller üzerine kurulu bir makale yolladı. Dergi makalenin sahteliğinden hiç şüphelenmeksizin olduğu gibi yayımladı. Makaleyle ilgili çeşitli postmodern yayınlarda övgüler yer aldı. Sokal kısa bir süre sonra *Lingua Franca* dergisinde, makalenin içeriğini ortaya koydu ve böylece “bilim savaşları” olarak da adlandırılan bir tartışmayı başlattı (ç. n).

ramı yapılandırmaya, yapısını bozmaya veya yeniden yapılan-
dırmaya çalışmayacağım. Bunu *tekrar* yapmaya çalışmayaca-
ğım demeliyim aslında, çünkü geçen yirmi yıl boyunca, bu
konu hakkında birçok -belki de haddinden fazla sayıda- ma-
kale yazdım (Wallerstein; 1978, 1988b, 1989, 1990a, 1993a,
1997a, 2003).

Global kültür diye bir şey olmayabilir veya biz, dünya kül-
tür sahnesinin sofistike analistleri, böyle söyleyebiliriz. Fakat
bu haşarı cinin gerçekte var olduğuna inanan çok sayıda in-
san var. Bu kavram, kimilerine göre bir yarı tanrı, kimilerine
göre de şeytanın vücut bulmuş hali. Ama öyle görünüyor ki
tüm bu insanlar için bu, bir gerçeklik.

Kavramı benimseyen kişilerle başlayalım. Evrensel haki-
kati açıkladığını iddia eden her din -belirli davranışların salt
arzu edilir olmakla kalmayıp, *bütün* insanlar tarafından yeri-
ne getirilebilir olduğunu da iddia etmesi bakımından- global
bir kültür oluşturan ahlaki davranış kuralları koyar. Bu ne-
denle dinler, bütün mekan ve zamanlarda geçerli olduğunu
savundukları normlar bildirirler. Kuşkusuz bu tarz bir bildi-
rimde bulunmak, global bir kültürün var olduğunu ileri sür-
mek anlamına gelir. Tabii ki bu normlar ihlal edilir, hem de
sıklıkla. Fakat normların ihlal edilmesi, bir kültürün varlığını
hiçbir zaman geçersiz kilmamıştır. Tersine, insanların kültürel
normların ihlal edildiğini gözlemleme zahmetine girmesi, bir
kültürün yaşayan anlamı lehine güçlü bir ampirik kanıt ola-
rak değerlendirilmiştir.

Ayrıca bir de, birçoğu Aydınlanma ile ilişkilendirilen tüm
o seküler kavramlar var: özgürlük, bireysellik, eşitlik, insan
hakkı, dayanışma. Bunların da sınır tanımayan normlar ol-

dukları ilan edildi. Bunların da salt arzu edilir olmakla kalmayıp, aynı zamanda evrensel olarak yerine getirilebilir oldukları söylendi.

Ayrıca birçok insan, -gerek dini gerek seküler- bu normları, bunların varlıklarından haberdar olmayan, bunların geçerliliklerini kabul etmeyi reddeden ya da emredilen davranışları yerine getirmeyi reddeden kişilere dayatmaya her daim hazırdır. Dini otoriteler böyle bir dayatma yaptıklarında bunu, (dini bir cemaatin üyeleri söz konusu olduğunda) engizisyon ya da (kendi dinine mensup olmayanların inancının değiştirilmesi amaçlandığında) din propagandası olarak adlandırırız. Bir zamanlar dini kurumlar, din propagandasının, başlıca görevleri olduğunu duyurmuşlardı. Bugün, din propagandasıyla çelişen -dini tolerans gibi- seküler normların savunucularından gelen baskılar sonucunda, bu dini kurumlar, söylediklerine biraz daha dikkat eder hale geldi.

Bugünlerde, seküler normları savunanlar, en az mütevazilik gösteren kişilerdir. Görünüşe göre, son yirmi yıldır rüzgar en çok bu kişilerden yana esiyor. Bu kişilerin savları, genellikle, evrensel bir norm olarak kabul edilen insan haklarının⁶² korunması altına girer. Bugün, devlet liderlerinin dahi uymak zorunda olduğu, dünya normlarını korkunç bir şekilde ihlal eden kişileri kovuşturma iddiasında olan dünya mahkemelerine sahibiz. Öyle örgütlerimiz var ki; evrensel olduğu kabul edilen bir normu, -devletlerin egemenliğini- doğal hukuktan türetilen ve bu örgütlerin iddiasına göre, onlara (ve hepimize) “müdahale etme hakkı” veren, başka evrensel normlar adına çiğnemeye çalışıyor. Tabii burada müdahalecilerin, global

62- Birleşmiş Milletler 1948 yılında Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'ni ilan etti.

kültürün savunucuları olduklarının ve bu kültürün gerekliliklerini yerine getirdiklerinin farz edilmesi gerekiyor.

Çok uzun zamandan beri, birçok din tek, (ve eşsiz) bir evrensel hakikati duyurduğunu iddia etti; bu da, global kültürün içeriğinde birbirine rakip savlar bulunduğu anlamına geliyordu. Bu tür rakip savların düşünsel argümanlar bakımından uzlaştırılması imkansızdı, ayrıca büyük ölçekli şiddet patlamalarına yol açmaları bakımından bunların çok zararlı toplumsal sonuçları da olmuştu. Dini çerçevenin dışında kalan seküler gruplar, daha büyük bir önceliğe sahip olduğu farz edilen evrensel bir norma -tolerans normuna- vurgu yaparak, bu çatışmaları uzlaştırmaya çalıştı. Bugün, birbiriyle rekabet eden seküler evrensel normlar arasında, -özellikle de ulusal egemenliğin üstünlüğü ile insan haklarının üstünlüğü arasında- bununla kıyaslanabilecek bir çatışma söz konusudur. Bu rekabetin de çok zararlı toplumsal sonuçları olmuştur. Bu çatışmayı uzlaştırmakla ilgilenen bir dış grup var mı? Bu çatışma nasıl uzlaştırılabilir? Uzlaştırılabilir mi?

1990'larda Balkanlar'da yaşanan karışıklık, seküler normların birbiriyle çatışmasına iyi bir örnek oluşturur. Bu yıllarda Balkanlar'da birçok korkunç şey yaşandı. Bunlardan bazıları etnik temizlik diye adlandırıldı ve soykırım veya savaş suçları ya da insanlığa karşı işlenen suçlar olarak kınandı. Bu suçları yargılamak için geçici görevli uluslararası bir mahkeme oluşturuldu. Bugün, bazı politik ve askeri şahsiyetler suçlu bulundu; bazıları tutuklanarak gözaltına alındı ve bazıları da mahkeme önüne çıktı. Şimdi buna ek olarak, yeni bir kalıcı mahkeme -Uluslararası Ceza Mahkemesi- mevcut. Balkanlar ile Afrika'daki insan hakları ihlallerini ele alan, geçici görev-

li mahkemeleri desteklemiş olan Birleşik Devletler, kalıcı bir mahkemenin kurulmasına tamamen karşı olduğunu duyurdu; çünkü bu mahkeme, evrensel normları ihlal ettikleri iddiasıyla, ABD vatandaşlarını, özellikle de ABD ordu personeli kendi önüne çıkarılabildi. Birleşik Devletler yönetimi, yasalara aykırı politik itkilerin, kendi vatandaşlarının suçlanmasında rol oynayabileceğini öne sürdü; fakat yasalara aykırı politik itkilerin, Bosna veya Sırbistan, Ruanda veya Sierra Leone vatandaşlarının suçlanmasında rol oynayabileceği fikrini alaya aldı.

Bu sorunun siyasi çözümünde -bugüne dek- siyasi ve askeri güç belirleyici oldu. Bugünün dünyasında, daha güçsüz ülkelerden gelenler kovuşturulabilir. Daha güçlü ülkelerden gelenler ise kovuşturulmayabilir. Kuşkusuz bu durum, açıkça belirlenmiş bir prosedür ortaya koyar; fakat bu prosedürün, pek de *global* normların uygulanması olduğu savunulamaz.⁶³

Şimdi de resmin diğer tarafına bakalım. Dünyanın farklı bölümlerinde, hayatın ne kadar farklı yaşandığını ve farklı bölgelerdeki insanların -gündelik yaşam temelinde- her şeyden önce, kendi “yerel” kültürlerinin taleplerine cevap verdiklerini hepimiz biliriz. Muhtemelen dünya nüfusunun önemli bir çoğunluğu, yukarıda tarif ettiğim global kültürlerden haberdar değildir ve global kültür, global kültür savları hakkında bilgi sahibi olan iyi eğitilmiş azınlık için dahi pek bir anlam ifade etmez. Bu durum, evrensel normların savunucularının, bu normların ilan edilmesi ve sürdürülmesi amacıyla kurulan örgütlerin çekirdek kadroları için dahi geçerlidir.

63- Alex de Waal'ın dobra yorumlarına bakınız (2001,15): “Böylece global ilkenin kapsamı, artık ABD düşmanı savaş suçlularıyla ilgilenmek için yeterince genişletilmiştir.”

Örneğin, Zambiya'da Lukasa piskoposluğunu elinde bulunduran, Roma Katolik Başpiskoposu Emmanuel Milingo'nun çok ilginç olan durumunu ele alalım. Emmanuel Milingo, 2001 yılının mayıs ayında, Rev.⁶⁴ Sun Myung Moon'un yönettiği dinsel bir törenle evlendi. Rev. Moon, kendisinin mesih olduğunu ve İsa'nın gerçekleştirmeyi başaramadığı kuruluşu kendisinin gerçekleştireceğini iddia ediyordu. Açıkça, Başpiskopos Milingo evlilik törenini Rev. Moon'un yönetmesine izin vererek, Kilisenin ilan ettiği evrensel normları ihlal etmişti. Vatikan tarafından cemaatten dışlanma ile tehdit edilen Milingo, üç ay sonra bu evlilikten vazgeçti. Hastalıkların duayla tedavisine ve şeytan çıkarma ayinlerine izin vermesi yüzünden, Milingo'nun başı daha önce de derde girmiş ve Milingo piskoposluktan istifa etmeye zorlanmıştı; fakat o zaman cemaatten dışlanmamış, hatta papazlıktan bile çıkarılmamıştı. Ancak Milingo bu evlilikle, Kilisenin ilan ettiği global kültüre karşı koyma konusunda çok ileri gitmiş oldu. Kuşkusuz, Milingo bu hareketiyle, kilisenin kültürel talepleri yerine başka kültürel taleplere -daha yerel taleplere- cevap veriyordu. Bu olağandışı bir şey değildir; olağandışı olan, kilise hiyerarşisinde önemli bir noktada bulunan bir kişinin bunu çok aleni bir şekilde yapmasıdır.

Son yıllarda, global kültür düşüncesinin, -onun uygulanabilirliğinin ve arzu edilebilirliğinin- çok güçlü bir şekilde yadsınması söz konusudur. Çeşitli bilgi hareketlerinde, -yapı bozumu, postmodernizm, post-kolonyalizm, post-yapısalcılık ve kültürel çalışmalarda- bu hareketlerin her biri geniş bir görüş yelpazesini kapsasa da, bu yadsımaya rastlanır. Bu hare-

64- Din adamlarından söz ederken kullanılan bir sıfat. Saygıdeğer anlamına gelir (ç. n.).

ketlerin argümanlarının temel noktası şudur: Evrensel normlar da buna dahil olmak üzere, evrensel hakikatlerin ileri sürülmesi, bir “üst anlatı” veya “hakim anlatıdır” (yani, global bir anlatıdır) ve bu anlatı, sadece, dünya-sisteminde gücü elinde bulunduran grupların ideolojisini yansıtır ve dolayısıyla da bu anlatının herhangi bir epistemolojik geçerliği yoktur. Öne sürülen çeşitli evrensel hakikatlerin, aslında tikelci ideolojiler olduğu düşüncesine oldukça sıcak yaklaşıyorum. Fakat bunu söylemek, evrensel normların var olup olmadığı sorusunu ucu açık bırakıyor. Birçoklarının belirttiği gibi, *bütün* evrensel iddiaları gerçek anlamda dışlamaya gönüllü olan çok az eleştirmen vardır; çünkü bunu yapmak onların entelektüel ve politik pozisyonlarını zayıflatacaktır.

Global normların -üst anlatıların- eleştirilmesinin, evrensellüğün yeniden inşa edilmesine olanak sağlamak için, “Avrupa merkezçiliği” yıkma amacıyla -ki bu, kuşkusuz değerli bir amaçtır- tasarlanan ve Avrupa merkezçiliğe dolaylı yoldan muhalefet eden bir taktik olup olmadığı ya da ne derece bir taktik olduğu sorgulanabilir. Kimileri “karşı-anlatılar”⁶⁵ inşa etmekten bahsediyor. Kimileri de, kabul edilebilir bir global kültür yaratma yönünde hissedilen baskının, insanlık tarihinin değişmez bir parçası olduğunu kabul ederken, “evrensel-

65- Bu, Oren Yiftachel’in, (2001, 2) Ella Shohat’ın yaptığını ileri sürdüğü şeydir. Shohat, “Yahudi ulusu” şeklindeki Siyonist yapılanmaya karşı olarak öne sürülen, “Mizrahi kimliğinden” endişe duymaktadır. Shohat, “eleştirel Mizrahi çalışması yapılması için entelektüel bir alan olduğunu düşünmek, *bütün* kimliklerin çoğullaştırılmasını ve özlelerinden ayrılmasını zorunlu kılar” der ve şunu savunmayı sürdürür: “Benim arzu ettiğim ilişkisellik kavramı, kültürel görecelikle karıştırılmamalıdır. İlişkisellik kavramı, yapısalcılığa ve post-yapısalcılığa atıfta bulunsa da, ben terimi aynı zamanda dil-üstü, diyalogsal ve tarihsel bir anlamda kullanıyorum. Çok kültürlü bir ilişki analizi projesi, tarihsel ve coğrafi olarak birbiriyle yarışan pratiklerin bir kümesi şeklinde konumlandırılmıdır” (2001, 89-91).

ciliğin her zaman tarihsel olarak olumsal olduğu”nu (Wallerstein ve diğerleri, 1996, 88; 85-93’deki tartışmaya bakınız) belirtmeyi arzu ediyor. Ayrıca “evrensellik iddiası, nasıl nitelendirilirse nitelendirilsin, -ister evrensel uygunluk, ister evrensel uygulanabilirlik, ister evrensel geçerlilik olarak nitelendirilsin- tüm akademik disiplinlerin kendilerini gerekçelendirmede kullandıkları kalıcı bir unsurdur” (48).

Şimdi, global kültür fikrinin kurtuluş mu, tehdit mi, mit mi olduğu sorusuna geldik. Hemen anlaşılacağı gibi, bu aynı anda hem düşünsel, hem ahlaki hem de politik bir sorudur. Bu üç değerlendirme düzeyi birbirinden ayrılamaz.

Düşünsel açıdan, sorunlar klasikler. Bunlar; evrenselcilik ile tikelcilik, nomotetik epistemoloji ile ideografik epistemoloji, global ile yerel arasındaki paradokslardır. Bu ikili zıtlıklar, geçen yüz elli-iki yüz yıl boyunca, sosyal bilimlerde yürütülen tartışmalarda en çok kullanılan terimlerdir. Bu tartışmaların yanlış tartışmalar olduğunu ve bunların ortaya konuldukları klasik şekliyle çözümden tamamen uzak olduğunu söyleyen ilk kişi ben değilim. Fakat bu durumun sınırlarını net bir şekilde belirlemek istiyorum. Bütün evrenselcilikler tikeldir. Ancak, evrenselci kategoriler dışında ifade ya da analiz edilebilecek tikellikler yoktur. Tüm zaman ve mekanlar için değişmez kalan toplumsal gerçeklikler yoktur; ama herhangi bir toplumsal gerçekliği ancak bir üst anlatının bir parçası olarak bilebiliriz. Global kültür, herhangi bir yerel kültür kadar gerçek ya da gerçek dışıdır.

Benim görüşüme göre, toplumsal gerçekliği anlamlı kılmanın tek yolu, dünyayı tarihsel toplumsal sistemlerden oluşmuş bir şey olarak algılamaktır. Bu sistemler, esas olarak kendi çı-

karlarını gözeten, kendi kendilerine yeten, işleyişlerini yöneten yasaları olan ve hepsinden öte, kendi yaşamları olan varlıklardır. Bunlar varlık bulur, kendi yasalarına göre gelişir ve en sonunda süreçlerinin dengeden uzaklaşmasıyla bir çatallanmaya, kaotik dalgalanmalara varırlar ve nihayetinde de kendi yerlerini -önceki tarihsel sosyal sistemin sona erdiğine işaret eden yeni bir düzene bırakırlar. Bu nedenle, tarihsel sosyal sistemler hem sistemik (yasaları vardır) hem de tarihseldir (bir ömürleri vardır ve gelişim gösterirler). Bu anlamda, epistemolojimiz, hem nomotetik hem de ideografik olmalıdır; daha doğrusu epistemolojimiz bunların hiçbiri olmayabilir.

Bugüne dek -uzun bir zaman boyunca- bu tür tarihsel sosyal sistemlerin çoğu, dünya-sistemi olmuştur -buradaki “dünya” kelimesi, kendisine eksen aldığı bir iş bölümü içeren ve birçok “yerel” kültürü kapsayacak büyüklükte olan bir sosyal sistemi ifade etmektedir. Bugüne dek, modern dünya-sisteminin, on altıncı yüzyılda yerkürenin bir bölümünde ortaya çıkan, yerkürenin diğer tüm bölgelerini kendi yörüngesine dahil etmek üzere genişleyen ve bugün, yapısal bir kriz noktasına ulaşan -ve bu kriz sırasında kendisini kapitalist dünya-ekonomisinden başka bir şeye dönüştüren- bir sistem olduğunu savundum. Bu temel bakış açısının nedenini oluşturan argümanları burada tekrarlamayacağım (Wallerstein; 1974a, 1998b, 2000c).

Fizikçiler bile, *temel* fizik yasalarının zaman içinde -en azından “küçük ölçüde”⁶⁶- değiştiğini kabul ederken, sosyal

66- 15 Ağustos 2001’de *New York Times*’ da yayımlanan, bir grup uzay-fizikçisinin bulguları hakkındaki rapora bakınız. Bu raporda, “doğanın değişmezi” olduğu farz edilen şeylerden -en azından- birinin -sağlam yapı değişmezinin-, aslında değişmez olmadığı ortaya konmuştur.

bilimciler nasıl olur da, insanın toplumsal yaşamı hakkındaki herhangi bir şeyin, kesin bir hakikat meydana getirebileceğini düşünebilir? Her şeyin özgül olduğunu savunan diğer aşırı uca gelince; şunu her zaman hatırlamalıyız ki, hayal edebileceğimiz en kapsamlı açıklama, zorunlu olarak kavramsal, dolayısıyla da genellemeci bir terminoloji ile ifade edilir. Bu bakış açısı, düşünsel görevlerimiz açısından şunu ima eder: Bu paradokslardan hangisinin öncelikli olması gerektiği tartışmasına bir son vermemiz gerekiyor. Eğer toplumsal yaşam, hem sistemik hem tarihsel ve hem global hem de yerel ise; o halde sosyal bilim, aynı merdiven üzerinde aynı yöne gitmemiz nedeniyle, aşağı iniyor ya da yukarı çıkıyor olmamızın bir fark yaratmadığı Escher çizimlerine⁶⁷ benzer. Önemli olan nokta, bunun bilincinde olmak, dolayısıyla da merdivenin tüm detaylarını doğru bir biçimde gösterecek bir eskiz çizmeye çalışmaktır. Merdiven orada duruyor; ama tabii ki sonsuza kadar orada kalmayacak.

Aşık bir epistemolojik gerçeklik olarak görünen şeyin, (en azından benim açımdan) niçin yaygın biçimde savunulmakla kalmayıp, itirazlara da yol açtığı sorgulanmalıdır. Açık seçik olmaya direnç gösteren -ya da direnç gösterdiği ileri sürülen- tüm durumlarda olduğu gibi, bu konuda da öne sürülebilecek tek açıklama, sonuçlara bakılarak yapılan bir açıklamadır -ki bu, alternatif açıklamalardan daha makul bir açıklamadır.

Evrenselcilikleri eleştirmeye yönelik son zamanlardaki çabalar içerisinde bir açıklama öne sürüldü. Evrenselciliklerin,

67- Maurits Cornelis Escher, Hollandalı ressam ve grafik sanatçısıdır. Burada sözü edilen, Escher'in *Görelilik* isimli resmidir. Bu resimde bir merdiven üzerine farklı perspektiflerle yerleştirilen iki kişi, -biri merdivenden aşağı indiği, diğeri de yukarı çıktığı halde- aynı yöne gider görünmektedir (ç. n.).

reel dünyadaki güç konumlarını savunan savlar olduğu söy-
lendi. Bu, oldukça doğrudur. Fakat bu, yerelcilikler ve tikel-
cilikler için de, aynı ölçüde doğrudur. Aslında paradoksun iki
ucundan biri üzerinde ısrarcı olmak, bilgi yapılarını kontrol
eden grupların, araştırmada neyin gözlemlenebileceğini; ne
tür bulguların makul, dolayısıyla da kabul edilebilir görüle-
ceğini ve bu bilgiden ne tür politik çıkarımlar yapılabilece-
ğini sınırlandırmasına olanak verir. Bunlar siyasi arenada çok
güçlü araçlardır; çünkü ahlaki argümanlar olarak değil -poli-
tik argümanlar olarak hiç değil- düşünsel argümanlar olarak
ileri sürülürler.

Klasik epistemolojik tartışmalar, düşünsel olanaklarımızın
zın -özellikle de bilgi yapılarının, düşünsel, ahlaki ve politik
yönleri arasındaki etkileşimi görme kabiliyetimizin- yerinde
saymasına neden olur. Bu nedenle bu tartışmalar, maddi ras-
yonelliğe ulaşmamızı -imkansızlaştırmasa da- sonsuz ölçüde
zorlaştırır ve bizi biçimsel rasyonelliğin her daim kırılğan olan
platformuna bel bağlamaya zorlar (Wallerstein, 1996). (Sos-
yal) Bilimlerin indirgemeci ve özcü olamayacağı ve karmaşık
gerçekliğin makul yorumlarına ulaşmayı hedeflemesi gerekti-
ği fikrini kabul etmek; aynı anda kaçınılmaz olarak hem dü-
şünsel, hem ahlaki hem de politik olan soruları ele alacak bir
sosyal bilim oluşturmanın başlangıcıdır. Ya da dünya filozof-
larının uzun zamandır söylediği gibi; -sonsuz dek, bu kav-
ramların belirsiz sınırları etrafında gezineceğimizin tamamen
farkında olarak- doğruyu, iyiyi ve güzeli (her birinin somut-
laşmış biçimini) aramalıyız.

Sosyolojiden Tarihsel Sosyal Bilime: Olanaklar ve Engeller

On dokuzuncu yüzyıla girdiğimiz zaman -en azından, kurumsal bir formda ya da düşünsel söylemde yer alan terimler olarak- ne sosyal bilimler ne de sosyoloji vardı. Yirminci yüzyıla girdiğimizde sosyal bilim, düşünsel bir ilgi alanını kapsayan belirsiz bir terimdi ve sosyoloji, az sayıda Batılı ülkede, üniversitenin resmi onayını almaya başlamış olan, yeni ortaya çıkmış örgütlü bir disiplinin adıydı. Yirmi birinci yüzyıla girdiğimizde sosyoloji, dünyanın çoğu üniversitesinde örgütlü bir çalışma alanıydı; fakat sosyal bilim, düşünsel bir ilgi alanını kapsayan belirsiz bir terim olarak kalmaya devam etti.

Bir disiplin olarak sosyolojinin altın çağı, muhtemelen, sosyolojinin bilimsel görevlerinin net, geleceğinin garanti altında ve düşünsel liderlerinin kendilerinden emin görüldüğü, 1945-1965 arası dönemde yaşanmıştır. Fakat bu pembe tablo uzun süre devam etmedi. Sosyologlar 1965'ten itibaren oldukça farklı yönere savruldu. Bu durum, sosyoloji içerisinde, bu çalışma alanının geleceği hakkında fazlaca kaygıya neden oldu ve dışarıdan çok sayıda toplumsal eleştirinin gel-

mesine sebep oldu. Bu alanın düşünsel liderlerine gelince... Liderlik anlamında, sosyolojinin, en azından İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden ilk yirmi yılda, sahip olduğu düşünsel liderlere benzeyen baŗka liderleri var mı?

Yakın zamanda kaleme aldığım bir makalemdede, bir kültür olarak -yani, kendilerini sosyolog addeden kiŗilerin yaygın biçimde paylaŗtıėı öncüllerin bir kümesi olarak- sosyolojinin mirasını ana hatlarıyla ortaya koydum. Daha sonra, bu kültürü hedef alan önemli meydan okumalar -bazı temel  nc llerimiz üzerine yeniden d ŗ nmemizi ve doğrusu istenirse, onları hiç d ŗ nmememizi gerektirebilecek ölçüde kapsamlı meydan okumalar- olduğunu d ŗ nd ė m Şeyleri, ana çizgi-leriyle belirtmeye girmiŗim (Wallerstein, 1999). Hem dünya-sisteminin bildiğimiz Şeklindeki hem de bilgi dünyasındaki deėiŗimlerin bir sonucu olarak, yirmi birinci yüzyılda kendimize yönelttiğimiz d ŗ nsel soruların, daha önce -en az bir yüz elli yıl boyunca- kendimize y nelmiŗ olduğumuz sorulardan oldukça farklı olduğuna inanıyorum.

Sosyolojinin doğduğu ve bugüne dek varlık sürdürdüğü dönem, teknolojinin sonu gelmeyen geliŗimine ve sınırsız faydasına duyulan yaygın güveni temel alan, tarihsel optimizm ile kaplanmıŗtır. Bu dönem, entelektüellerin, insanın ilerleyiŗini salt kendi içinde iyi bir Şey olarak değil, tarihsel açıdan kaçınılmaz bir Şey olarak da gördükleri bir dönemdi. Kuŗkusuz, kendisine doğru ilerlediğimiz söylenen, bu yeryüzü cennetinin doğası hakkında çokça tartıŗma oldu; fakat geriye dönüp bakınca, bu tartıŗmalar, yeryüzü cennetine giden yolda uzun ve kararlı adımlar atılmakta olduğu konusunda, sahip olunan özgüvenin -bazıları buna kibir de diyebilir- yanında

oldukça önemsiz görünür. Sosyologların ortaya koyduğu birçok soru, şu iki temel meseleye odaklanmıştı: modern dünyanın üstlendiği söylenen o müthiş tarihsel yolculuğun kökenleri ve insan toplumlarının, bu zorlu yolculuğun neden olduğu yan zararlarla nasıl başa çıkabilecekleri.

Bir dizi sebepten ötürü, bu müthiş tarihsel yolculuğun kökenlerine ilgi duyduk. Bu yolculuğun net bir izahatının yapılması; sadece gelişmiş dünya ile Üçüncü Dünya'nın kaderleri arasındaki mantığa sığmayan uyumsuzluğu açıklamamıza olanak vermekle kalmayacak, aynı zamanda bu uyumsuzluğu, sürecin zorunlu bir parçası olarak haklı da gösterebilecekti. Bu tür bir haklı göstermenin kendi kendine hizmet etme özelliği, şöyle bir teorik iddiayla bir nebze hafifletildi: Herkesin eninde sonunda arzu edilen aynı amaca doğru ilerlemeye yazgılı olması nedeniyle, bu uyumsuzluklar gelip geçiciydi. Bu zorlu yolculuk için yapılacak akıllıca bir izahat, süreci kolektif olarak hızlandırmamızda bize yardımcı bile olabilirdi ve elbette, bu izahatın, dikkatimizi nereye doğru gitmemiz gerektiği konusuna odaklamamızda, bize yardımcı olması da mümkündü.

Bunun sonucunda alternatif “büyük anlatılar” ortaya çıktı. Bu anlatılar arasındaki başlıca anlatı -hakim anlatı- liberal dünya görüşüydü; yani, Whig (İngiliz liberal partisi) tarafından yapılan bir tarih yorumuydu. Bu görüşe göre, insanlığın en büyük arzusu, özgür ve bireyci bir toplumda yaşamaktı; bu tür bir toplum da, mutlak hüküm verme yetkisindeki denetim yapılarının sayısının en aza indirilmesini ve tercihlerin çeşitliliğinin en fazlaya çıkarılmasını içeriyordu. Bu sayede her insan, doğuştan sahip olunan imtiyazların meşruluğunu

reddeden bir sistemde, doğuştan getirdiği yetenekleri gerçekleştirme imkanı bulacaktı. Bu görüşe göre dünya, halihazırda, bu amacı gerçekleştirme yolunda ilerliyordu; bu durum, özellikle belirli Batılı ülkeler için geçerliydi, fakat er ya da geç, dünyanın geri kalanı da onlara yetişecekti.

Bu liberal görüşün; ekonomik imtiyazlara ve gitgide daha fazla toplumsal imtiyaza sahip olan kişilerin, kendinden hoşnut bir şekilde benimseyeceği bir görüş teşkil edeceği başından belliydi. Fakat liberal görüş, kendisinin evrensel bir amaca sahip olduğunu, dolayısıyla da potansiyel olarak herkesin kendisinden fayda sağlayabileceğini savunduğu için, kendisinden önceki görüşlerden daha çekiciydi. Sosyologlar modernite kavramını bu görüşü temel alarak oluşturdular. Bu terim, dünyanın sahip olduğu toplumsal olasılıklara ilişkin olarak yapılan ikili bir kavramsallaştırmadaki iki alternatiften, daha yakın zamanlı olanı belirtiyordu: Statü yerine sözleşme, *Gemeinschaft* yerine *Gesellschaft*,⁶⁸ mekanik dayanışma yerine organik dayanışma vs. Bu ikili kavramlar, modern dünyayı ve onun hangi yönlerden “geleneksel toplum”dan ayrıldığını, ayrıntılı bir biçimde tasvir etmemize olanak sağladı. Sonunda bu tasviri detaylandırmak için nicel ölçümler yapmaya girişebilirdik. Sonuçlar, onların kalıcı bir parçası olacak şekilde kavramların içine dahil edilmiş olduğu için, elde edilen veriler, bu görüşü doğrular göründü.

Bu liberal büyük anlatıya iki temel meydan okuma geldi. Bu meydan okumalardan ilki muhafazakar, diğeri radikaldi.

68- *Gesellschaft* terimi; kendi çıkarlarını gözeten bireylerin, kişisel olmayan bağlarla birbirine bağlı olduğu bir toplumu ifade ederken, *Gemeinschaft* terimi; güçlü bir ortak kimlik duygusu, kişisel ilişkiler ve ortak amaç ve kaygılarla nitelenen bir toplumu ifade eder (ç. n.).

Muhafazakar meydan okuma; liberal vizyonun kaçınılmaz, hele de arzu edilebilir olduğu konusunda kuşkuları olduğunu ifade etti. Kuşkusuz, muhafazakar sosyologlar da vardı. Fakat sosyoloji, bir çalışma alanı olarak onların mesajını dikkate almaya çok da istekli değildi ve hiçbir zaman onların kuramsal fikirlerine fazla yer vermedi. Muhafazakarlar, entelektüel çevrede varlıklarını sürdürebilmek için, daha tepkisel dürtülerinden vazgeçmek zorunda kaldılar ve argümanlarını yeniden biçimlendirerek, evrimsel bir süreç içeren bir argüman oluşturdular. Tabii en nihayetinde bu argüman da, hiyerarşinin kaçınılmaz ve arzu edilir olduğunu savunuyordu. Hegelci düşünce; üzerine bu tür bir argümanın inşa edilebileceği bir mantık sunuyordu ve Hegel'in Devlet üzerine yaptığı vurgu, gitgide yayılan ulusal kimlik fikriyle uyuşuyordu.

Temel radikal meydan okuma; liberal vizyonun farklı bir versiyonunu sunan Marksizm'den geldi. Marksizm'in sunduğu versiyon, muhafazakar görüşünekinden daha tutarlıydı; fakat aynı zamanda muhafazakar görüşe kıyasla liberalizmden daha az farklılık gösteriyordu. Marksistler temel olarak; mevcut dönemin, tarihsel gelişimin sonuncu aşaması olmayıp, sondan bir önceki aşaması olduğuna vurgu yaptı. Senaryodaki bu revizyonun, mevcut zamanın ("sınıf çatışması") analizi ve politik hareket ("devrim") açısından önemli sonuçları oldu; fakat Marksizm, ilerlemenin kaçınılmazlığının ve mevcut zamana ilişkin ikili bir kavramsallaştırmanın esas teşkil ettiği konusunda, liberalizmle aynı inancı paylaşıyordu.

Sosyologların ilgilendiği ikinci temel konu, ilerleme yolunda atılan adımların ortaya çıkardığı yan zararları. Bazı birey ve grupların, (bu terimler nasıl tanımlanırsa tanımlansın)

modernite öncesi dönemden moderniteye geçişte -en azından kısa vadede- sıklıkla zarar görmüş oldukları konusunda, herkes hemfikir görünüyordu. Bu birey ve grupların, yabancılaştırıldığı ya da hayatlarının sekteye uğratıldığı ya da bu kişilerin toplumsal pusulalarını yitirdiği söylendi. Sonuç olarak, bu kişiler -en azından kısa vadede- “anti-sosyal” faaliyetlerde bulundu ve “anti-sosyal” tutumlar takındı.

Sosyologlar, genellikle kentsel kargaşa olarak tanımlanan, bu yaygın kargaşa varsayımından ekmek yiyorlardı. Sosyologlar, sapkınlığı, yoksulluğu, suçu ve modernite öncesi dönemden modern döneme geçişe atfedilen bütün diğer “illetleri” incelediler. Ama hemen herkes, bu illetlerin tarihsel bir geçiş döneminin ürünü olduğunu varsaydığı için, bu illetlerin iyileştirilebileceğini de varsaydı. Sosyologların kendilerini sosyal hizmet uzmanları veya sosyal hizmet uzmanı teorisyenleri olarak konumlandırmaları; sosyologların gerçekleştirdiği faaliyetin gerçek tanımının belirlenmesinde anahtar görevi gördü. Aslında mali finansörlere (devletler, vakıflar vs.) çekici gelen, sosyologların bu konuya olan ilgileriydi; böyle bir ilgileri olmasaydı, sosyologlar almış olduklarından daha da az bir mali destek alırdı.

Bu iki ilgi konusu, -modernitenin kökenleri ve kentsel kargaşa problemi- sosyologların eserlerinden ve düşüncelerinden hiçbir surette eksik olmadı. Fakat bugün bu ilgi konuları -özellikle de sosyologlara- biraz demode görünüyor. Bir yandan, birçok (belki de çoğu) sosyolog “post”-ilgi konularına yöneldi: post-endüstriyalizm, post-modernizm, post-kolonyalizm. Modernite birden bire, mevcut zamanda yaşanan bir şey olarak değil, geçmişte yaşanmış bir şey olarak gö-

rünmeye başlayıverdi. Kentsel kargaşaya gelince, o da düşündüğü gibi yok olmak yerine, tırmanışa geçmiş görünüyor. Sosyologlar sosyal hizmet uzmanı olmaya son vermeseler de, ileri sürdükleri çarelerin amaçlanan yararlı etkileri yaratacağı konusunda, kesinlikle daha ihtiyatlı ve daha şüpheci olmaya başladılar. James S. Coleman'ın, eğitimde ırksal farkların nasıl aşılabacağı konusundaki fikirlerinin zaman içinde tamamıyla değişmesi, çarpıcı ve yararlı bir dersti.

Bugünlerde, günümüzdeki durumu tasvir etmek için kullanılan moda sözcük "küreselleşmedir." Şahsen ben, bu terimin analitik bir kavram olarak anlamsız olduğunu ve esasen öğütleyici bir politik söylem terimi olarak hizmet ettiğini düşünüyorum (Wallerstein 2000c). Ancak bu terim, bugünlerde çok yeni bir şeyin vuku bulduğuna ilişkin bir ısrarı yansıtır -ki bu görüş, hem entelektüeller hem de halk arasında yankı bulmuş görünmektedir. Bu durum, "post" kavramlar sendromuyla uyum gösterir ve yeni bir milenyumun başlangıcına eşlik eder görünen belirsiz kaygılarla aynı döneme denk gelir. Hakim konumdaki Batılı ülkelerin milenyum dönümündeki kaygılarının, M.S. 1000'deki gibi İsa'nın ikinci kez dünyaya gelişine değil, Y2K fenomeni⁶⁹ üzerine odaklanması fevkalade semboliktir.

Neoliberal öğretinin sözcüleri, -yani, açık sözlü olmak gerekirse, egemen sınıfların papazları- parlak bir geleceği garanti ettikleri yönünde çığırtkanlık yapmaktalar. Televizyonlarda, Birleşik Devletler'de, tek başına bilgisayar endüstrisinden bir milyon yeni milyoner çıktığı söyleniyor. Dünya-sisteminde

69- Dijital kıyamet olarak nitelendirilen, 2000 yılı nedeniyle bilgisayarda oluşabilecek yanlışlıklar, takılmalar, gecikmeler (ç.n.).

yaşanan ekonomik kutuplaşmanın inanılmaz bir hızla arttığından söz dahi edilmiyor. Kuşkusuz, verilen garantiler kayda değer bir şüphecilikle karşılanmakta. Ancak sıradan insanlardan her birinin milyoner olabileceği zırvallığına duyulan inanç konusundaki şüphecilik, dünya-sisteminin siyasi istikrarını, sıradan insanların, kendileri adına konuşan sistem karşısı hareketlerin alternatif bir parlak geleceği yürürlüğe sokabileceği -hatta bu hareketlerin bunu yapmayı istediği- konusunda artık pek de emin olmamaları olgusundan, daha az tehdit eder.

O halde önümüzde duran temel soru şudur: Yirmi birinci yüzyıl, teknolojinin ve (ister küreselleşme, ister post-modernizm, ister başka bir şey olarak adlandırılsın) modernitenin bir atılım göstereceğini mi vaat ediyor, yoksa mevcut dünya-sisteminin çöküşüne mi delalet ediyor? Bu, içinde yaşadığımız gerçekliği nasıl yorumlandığımızla ilgili bir tartışmadır -ki bu tartışmanın içinde, içinde yaşamak istediğimiz gerçeklik üzerine bir tartışma da saklı olabilir. Fakat bu tür bir soruya nasıl cevap verebiliriz? Yirminci yüzyıla girdiğimizde, bu tür soruları nasıl cevaplayacağımız üzerine pek bir kuşkuymuz yokmuş gibi görünüyordu. Bilim, -ki bu kavramla, Newtoncu, determinist, doğrusal ve zamanın tersine çevrilebildiği bilimi kastediyoruz- bu sorulara cevap vermenin tek geçerli yolu olarak kabul edilmişti. Bilimin tek alternatifinin teoloji olduğu düşünülüyordu ve modern uygarlığın ayırt edici özelliğinin, gerçekliğin açıklanmasında teolojinin yeri olmadığının kabul edilmesi olduğu savunuluyordu. İyinin alanı ile doğrunun alanı, çok ayrı iki alandı.

Son otuz yıl içerisinde ne Newtoncu ve determinist ne de teolojik olan üçüncü bir açıklama biçimi ortaya çıktı. Bu,

hem fenomenlerin hem de açıklamaların karmaşık olduğunu savunan, karmaşık sistemler analizinin açıklama biçimidir. Süreçler yalnızca geçici olarak doğrusaldır. Bu süreçler çatallandıklarında, kaotik hale geldiklerinde ve daha sonra da yeni sistemler olarak yeniden düzenlendiklerinde, kendi tarihleri içinde kritik noktalara ulaşmış olurlar. Bu süreçler, sonuçlarının önceden tahmin edilmesinin imkansız olması bakımından belirsizdir ve çatallanma süreçleri sırasında karmaşık tarihsel girdilerin bir fonksiyonudur. Bu tür önermeleri ciddiye alma ölçümüz, bizim “modernitenin” en ileri aşamasına mı, yoksa çöküş anına mı (ve dolayısıyla çatallanmaya) tanıklık ettiğimiz sorusunu nasıl cevaplayacağımızı etkiler.

Bu nedenle bugün, sadece dünyanın içinde bulunduğu durum üzerine değil, bu durumu nasıl bilebileceğimiz üzerine de tartışıyoruz. Bu kolay bir tartışma değildir ve sınırları yıpratır. Kendimizi, son zamanlardaki bilim ve kültür savaşları gibi bir çıkmaz sokakta bulabiliriz. İhtiyacımız olan şey, toplumsal düşüncenin olasılık ve öncelikleri ve akademik faaliyetlerimizin örgütlenmesi üzerine daha derinlikli düşünmektir. Ben bu nedenle, hangi meseleleri ele almamız gerektiği ve bu meseleleri hangi araçlarla ele almamız gerektiği konusundaki, tümüyle düşünsel soruları (teorik ve epistemolojik soruları) bir yana bırakarak, çalışmamızı sürdürmek için, kendimizi en iyi nasıl örgütleyebileceğimiz sorusuyla ilgilenmeye başladım.

Bu hususta ilk problem, bilginin sözde iki kültüre ayrılmasının ezici etkisidir. Bu, son iki yüzyıldır bilgi yapılarına hakim olan ve toplumsal gerçeklik üzerine yararlı ve akıllıca bir akademik çalışma yapma olanağını engelleyen, teorik ve me-

todolojik bir şemadır. Bu, aşağı yukarı on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve bilim ile felsefe arasındaki “ayrılık” olarak ifade edilen şeyin bir sonucudur.

İki kültür ayrımı, hala fazlasıyla bizimle birlikte; fakat son otuz yıl içinde -iki yüzyıldır, ilk defa ciddi bir saldırıya uğradı. İki kültür modeline ilişkin bu sorgulamanın başlangıcı, sosyal bilimler içinde olmamıştır; kuşkusuz bu bizim ayıbımız. Bu sorgulama, 1990’larda dikkat çekmeye başlayan, önceden planlanmamış bir kısa hareketinin sonucudur.

İlk olarak doğa bilimlerinin (ve matematiğin) içerisinde karmaşık sistemler analizi ortaya çıktı. Karmaşık sistemler analizinin öne sürdüğü fikirler yeni değildi. On dokuzuncu yüzyılın sonunda, bu fikirlerin birçoğunun işaretlerine rastlanmaktaydı (bilhassa Poincaré bunları önceden sezmişti); fakat 1970’lere kadar bu düşüncelerin örgütsel anlamda bir etkisi olmadı. Karmaşık sistemler analizi, temel olarak; determinist, indirgemeci ve doğrusal olan temel modern bilim modeline -bazen Baconcu/Kartezyen/Newtoncu model olarak da adlandırılır- meydan okumuştur. Bu yeni grup, doğal olguları, bütünlüklü bir biçimde açıklamaktan uzak olan hakim konumdaki eski modelin, aslında sadece çok özel ve sınırlı durumları açıklayabildiğini ileri sürdü. Karmaşık sistemler analizi ile uğraşan bilim insanları, “zaman oku” ve “kesinliklerin sonu” üzerinde ısrarcı olarak, Newtoncu mekaniğin neredeyse bütün önermelerini altüst ettiler. Düşünsel tartışmanın dışında dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta; karmaşık sistemler analizi ile uğraşan bilim insanlarının, bugün önemli bir azınlık haline gelmiş olması ve doğa bilimcileri topluluğu içinde gitgide daha çok kabul görmesidir.

Kısaç hareketinin öteki ayağını -beşeri disiplinler (felsefe, edebi çalışmalar) içinden çıkan- kültürel çalışmalar oluşturmaktadır. Kültürel çalışmalar da, -tıpkı karmaşık sistemler analizi gibi- kendi kampı içindeki hakim görüşü hedef aldı. Bu kez, nesilden nesle aktarılan ve kültürel yapıtlar dünyası hakkında geçerli evrensel yargılar oluşturan, estetik kanunların var olduğunu savunanlar hedef alınmıştı. Kanun fikrine yöneltilen eleştirilerde, estetik yargıların -evrensel değil- tikelci olduğuna ve bu yargıların toplumsal kökenleri olduğuna ve sürekli olarak değiştiğine, toplumsal konumları yansıttığına, iktidar mücadelelerini devam ettirdiğine vurgu yapıldı. Böylelikle bu eleştiriler, “kültür” çalışmalarını tarihselleştirdi ve göreceleştirdi. Bu hareket, hakim konumda olmayan birçok grubun, -kadınların yanı sıra, toplumda ezilen ve “azınlık” olarak tanımlanan çok sayıdaki sınıfsal, ırksal, etnik ve seksüel grubun- hem araştırma konusu hem de araştırma öznesi olarak, üniversite sistemi içinde tanınma talepleriyle aynı dönemde ortaya çıktı ve bu taleplerle daha da güçlendi. Burada da dikkat edilmesi gereken nokta, kültürel çalışmalarla uğraşan akademisyenlerin, beşeri disiplinler fakültelerinde ne kadar önemli hale geldiğidir.

Sosyal bilimler de, bu iki hareketten -karmaşık sistemler analizi ile kültürel çalışmalardan- etkilendi. Fakat sosyal bilimler içindeki tartışma büyük ölçüde; bu yeni aykırı düşüncelerin bilgeliğini, nasıl kendi alanlarına dahil edebilecekleri -ya da tam aksine, bunlara nasıl direnecekleri- etrafında gelişmiştir. Bu hareketlerin mevcut bilgi yapılarına ne yaptığını üzerine yeterince düşünmedik. Bilgi dünyası, merkezden uzaklaşma eğilimindeki bir modelden merkeze yaklaşma eği-

limindeki bir modele dönüşmekte. Yaklaşık olarak 1850'den 1970'e kadar, dünya üniversite sistemi, epistemolojik olarak zıt yönlerde ilerleyen beşeri disiplinler ile doğa bilimleri için, iki ayrı fakülteye sahip olmuştur ve yine bu sistem içerisinde, sosyal bilimler, bu ikisi arasına yerleşmiş ve bu iki güç tarafından ayrı yönlerle çekilmişti.

Bugün, karmaşık sistemler analizi ile uğraşan bilim insanları, sosyal bilimler söylemiyle daha uyumlu bir dil (zaman oku) kullanmaktadır ve kültürel çalışmalar hareketinin destekçileri de aynı şeyi (değerlerin ve estetik yargıların toplumsal kökenlerinin olması) yapmaktadır. Her iki grup da gitgide güçleniyor. Model, iki aşırı ucun, (bilim ile beşeri disiplinlerin) merkeze (sosyal bilimlere) doğru ve bir dereceye kadar merkezin şartlarıyla hareket etmesi anlamında, merkeze yaklaşmaya eğilimli hale geliyor.

İki kültür metaforunun, entelektüel bir felaket olduğunu düşünen bizim gibiler için bu, keyifli, fakat aynı zamanda büyük sorumluluklar getiren bir an. Tanrısal bir perspektiften bakıldığında; şu an için, bilimler ile beşeri disiplinlerin birbiri yönünde hareket ettiği, bunu büyük bir akıl karışıklığı içinde ve kuşkusuz sayısız farklı biçimde -aslında bu hareket biçimlerinden bazılarının, terk edildiği iddia edilen eski epistemolojilerin somutlaştırılmaları olduğu ortaya çıkıyor- yaptığı söylenbilir. Belki sosyal bilimciler meselelerin açıklığa kavuşturulmasına yardımcı olabilir; böylelikle de bilgi yapılarının epistemolojik temellerini yeniden birleştirecek yeni bir sentezi teşvik edebilirler. Belki de öyle olmaz; ama denemeden bilemeyiz.

Önümüzdeki ikinci mesele, maddi rasyonellik fikrini çalışmamızın merkezine nasıl yerleştirebileceğimizle ilgilidir.

Maddi rasyonellik kavramı (*Rationalität material*), biçimsel rasyonelliğin (belirli hedefler için en iyi araçlar) tek rasyonellik biçimi olmadığını savunmak amacıyla, Max Weber tarafından biçimsel rasyonelliğe karşıt olarak ileri sürüldü. Weber, maddi rasyonelliğin “belirsizliklerle dolu” olduğunu söyler. Bu ifadeyi; “etik, siyasi, faydacı, hedonist, feodal (*stándisch*), eşitlikçi ya da başka türden nihai amaçlara ilişkin belirli kriterlerin”, -ekonomik faaliyetin sonuçlarını bu değerler doğrultusunda ölçmek için- yürürlüğe sokulmasını belirtmek için kullanır.⁷⁰

Weber, *Methodenstreit* konusunda olduğu gibi, biçimsel ve maddi rasyonelliğin, birbirine görece önceliği konusunda da kararsızdı. Fakat takipçileri bu belirsizlikleri göz ardı etmiş ve politik amaçlar için onun görüşlerini kötüye kullanmıştır -ki Weber’in birçok çalışması genellikle bu kadarı paylaşmıştır. Weber, son makalelerinde, bizi sorumluluk etiğine göre hareket etmeye çağırır ve bunu, yalnızca toplumsal hareketin amaçlarını ya da bu amaçlara ulaşmada kullanılan araçları değil; bu hareketin sonuçlarını da analiz etmemiz ve onların altını çizmemiz, gerektiği takip eder. Biçimsel rasyonellik kavramı, yirminci yüzyılın ikinci yarısında zayıflayarak, yerini son derece öznel seçimlere ilişkin -evrenselliğinden kuşku duyulan- bir kritere bırakırken ve biz her seçimin altında birinin değer tercihlerinin saklı olduğunu keşfederken, işler tersine dönmeye başladı. Biçimsel rasyonelliğin nesnel gerçekliği; maddi rasyonelliğin ise öznel tercihleri temsil etmesi yerine artık, öznenin ötesine geçen şeyi, maddi rasyonelliğin içeri-

70- Weber 1968, 85-86. Wallerstein 1996’da, Weber’in bu ifadeyi hangi anlamda kullandığını ve genel olarak bu meseleyi ele alıyorum.

sinde aramamız gerekecek gibi görünüyor, tabii eğer onu bir yerde aramamız gerekiyorsa...

Herhangi bir insan, neyin maddi olarak rasyonel olduğuna dair bağlayıcı bir hüküm veremez ve bu soru kesinlikle, hiçbir deneysel süreçle karara bağlanamaz. Ancak, bir şeyleri betimlemek için "rasyonel" terimini kullandığımız müddetçe, bizi neyin, maddi olarak rasyonel olduğunu tanımlamaya daha fazla yakınlaştıracak, derin bir düşünme sürecine; dolayısıyla da, tartışma, görelî bir konsensüs ve çokça muhakeme sürecine başvurmamız gerekiyor.

Bu, bilge (ve izole edilmiş) felsefecilerden oluşan özelleşmiş küçük bir grubun özel görevi olarak değil, -ampirik araştırmalarını, makul olmayan alternatifleri elemek ve önerilen eylem rotasının gerçek sonuçlarını test etmek için kullanabilecek ve böylelikle de metafiziksel; yani politik olmayı sürdüren tartışmalar için, sağlam bir çerçeve oluşturabilecek olan- sosyal bilimlerin temel görevi olarak görülmelidir. Ancak, iki kültür ayrımının varsayımsal olarak aşıldığı bir dünyada, bu bizi ürkütmek şöyle dursun, kaygılandırmamalıdır bile. Bu da, değer yargısından bağımsız bir araştırma konusundaki naif retorikten vazgeçmemiz gerektiği ve bunun yerine, akademik çalışmanın propagandaya dönüştürülmesine -makul bir şekilde işleyen- bir dizi kısıtlama getirmek için, çok çalışmamız gerektiği anlamına geliyor.

Bu bizi üçüncü örgütsel probleme getirir: on dokuzuncu yüzyılın sonunda, sosyal bilimin ayrıldığı disiplin kategorileri. Bu sınırlar bugün tarihsel entelektüel gerekçelendirmelerinin çoğunu kaybettiği halde, örgütsel olarak hala çok güçlüdür. Neler olduğu çok basit. Sosyal bilimin ayrıldığı düşün-

sel kategorilerin sayısını gösteren bir eğri çizmek mümkündür -bu kategorilerin sayısı, mevcut zamandaki kütüphane ve kitabevi kategorilerine ve üniversite bölümlerinin (ve ulusal ve uluslararası akademisyen derneklerinin) isimlerine bakılarak hesaplanabilir. Elbette bu sürecin başlangıcı için -örneğin, 1750'den ya da hatta 1850'den bu yana devam eden dönem için- benzer verilere sahip değiliz. Belli başlı üniversitelerde kürsülerin isimleri vardır. Sosyal bilimin alt bölümlerinin sayısının zaman içindeki değişimini gösteren eğri, U şeklinde görünür. Başlangıçta çok sayıda kategori vardı. 1850'den 1950'ye kadarki süreçte, bu kategorilerin sayısı çok azaldı. 1950'den itibaren, "yeni" disiplinlerin, -evrensel olarak olmasa da- en azından dünya akademi topluluğunun önemli bir bölümü tarafından kabul edilmesi ile birlikte, eğri yeniden yükselmeye başladı. Disiplinlerin sayısının önümüzdeki yıllarda da artmaya devam edeceğine inanıyorum.

Ayrı disiplinler fikri, ancak az sayıda disiplin olduğunda anlamlı olabilir. Bu sayı arttığında, en fazla, çeşitli araştırmacıları geçici olarak bir araya getiren akademik faaliyet alanlarından bahsediyor oluruz. Eğer doktora öğrencileri bu dar alanlarda "eğitim alırsa" ve onlara *daha ziyade*, bu sınırlı alanlarda doktora verilirse, öğrencilerin sosyal bilimci gibi düşünme kabiliyeti sakatlanmış olur. Öğrenciler kalifiye teknisyenlere dönüştürülmüş olur. Elbette buradaki örgütsel problem, işe alımların denetlenmesidir. Fakat bunun düşünsel sonucu, kolektif biçimde bir at gözlüğü takılmasıdır.

Olası üç senaryo vardır. Birinci senaryoda; bir gün gelip de sosyal bilimler kendi ağırlığından çökene dek, sosyal bilimlerin örgütsel yapısını, ona yeni yamalar yaparak inşa etme-

yi sürdürürüz. Görünüşe bakılırsa, biz şu an bu yolda ilerliyoruz. Bu böyle devam edebilir. Fakat kanımca, arkamıza yaslanıp beklemek, hem mümkün değil hem de akla uygun değil. İkinci senaryoda, sosyal bilimlerin yeniden düzenlenmesi için, bir *deus ex machina*'nın⁷¹ veya belki de birçok *dei ex machina*'nın müdahale etmesini ümit edebiliriz. Aslında bu rol için aday olanlar var; hatta bunlardan bazıları oldukça hevesli. Bu kişiler eğitim bakanlıklarında ve üniversite idarelerinde bulunur. Muhtemelen bu bürokratların temel motivasyonu, -onların bu niyetleri için akademik bir kılıf uyduracağı şüphe götürmese de- masrafların düşürülmesi için rasyonelleşmeye (verimin arttırılması için fazla personelden kurtulma yoluna) gidilmesidir. Bu bürokratların müdahalelerinden, farklı kurumlarda birçok farklı sonuca yol açmalarını ve böylece işleri, muhtemelen daha da karışık hale getirmelerini bekleyebiliriz.

Gerçekleşme ihtimali muhtemelen daha düşük olan, fakat daha çok arzu edilebilecek üçüncü senaryo; daha akıllıca bir iş bölümü -yirmi birinci yüzyılda entelektüel alanda, kayda değer bir gelişmeye olanak tanıyacak bir iş bölümü- yaratmak amacıyla, sosyal bilimlerin yeniden birleştirilmesi ve yeniden bölünmesinde, sosyal bilimcilerin başı çekmesidir. Bence sosyal bilimlerin bu şekilde yeniden birleştirilebilmesi, ancak hepimizin -benim tarihsel sosyal bilim adını verdiğim- tek bir

71- *Deus ex machina*, çoğulu *dei ex machina*; bir kurgu veya dramada, beklenmedik, ya- pay veya imkansız bir karakter, alet veya olayın, senaryo akışı içinde beklenmedik bir yerde aniden ortaya çıkması; örneğin anlatıcının bir anda uyanıp her şeyin rüya olduğunu anlaması veya aniden ortaya çıkan bir meleğin sorunları çözmesi için kullanılan, Latince kalıp. Birebir çevirisi "makineden tanrı" olup, antik Yunan tiyatrosunda bir tanrıyı canlandıran karakterin, bir vinç (*machina*) yardımıyla yukardan indirilmesi anlamında kullanılmaktaydı (ç.n.).

misyonu gerçekleştirmeye çalıştığını düşünmesiyle mümkün olabilir. Bu misyon, toplumsal gerçekliğe ilişkin tüm yararlı betimlemelerin, zorunlu olarak hem “tarihsel” (yani; bunlar, sadece durumun özgüllüğünü değil, araştırmaya konu edilen yapılardaki sürekli ve sonsuz değişimleri de dikkate alır) hem de “sosyal bilimsel” (yani; bunlar *longue dureé*’ye ilişkin kalıcı olmayan -ve kalıcı olması mümkün olmayan- yapısal açıklamalar bulmaya çalışır) olduğu, yönündeki epistemolojik varsayımı temel almalıdır. Kısacası, süreç, metodolojinin merkezinde yer alacaktır.

Bu şekilde yeniden birleştirilmiş (ve nihayetinde yeniden bölünmüş) bir sosyal bilimde, ekonomik, politik ve sosyokültürel alanlar arasında, belirgin bir ayırım olduğunu farz etmek mümkün olmayacaktır (*diğer tüm koşullar aynı iken* [ceteris paribus] ifadesi ile başlayan cümlelere geçici olarak bile izin yoktur). “Biz” ve “öteki” kavramları konusunda çok dikkatli olmamız gerekecektir. Tarihsel sosyal bilimciler, modern ile modern öncesi, medeni ile barbar, gelişmiş ile geri kalmış arasına bir çizgi çekmek yerine (dolaylı ve çok da dolaylı olmayan yollarla bunu yapmaya devam ediyoruz); evrensel ve tikel arasındaki gerilimi, çalışmalarının merkezine dahil etmeli ve bütün bölgeleri, bütün grupları, bütün tabakaları, *aynı* türden bir eleştirel analize tabi tutmalıdırlar.

Tüm bunların söylenmesi yapılmasından daha kolaydır; ve tarihsel sosyal bilim, gerçekten küresel olarak tatbik edilmedikçe -ve tatbik edilene kadar- bu hiçbir zaman yapılmayacaktır. Bugün, gözle görülür ekonomik nedenlerden ötürü, sosyal bilimlerin büyük bir kısmı dünyanın çok küçük bir köşesinde -zengin bir köşesinde- yapılmaktadır. Bu durum, ana-

lizimizi tahrif eder ve bu tahrif bireysel değil, yapısaldır. Akademisyenlerin bireysel olarak sahip olduğu öz disiplin -bu disiplinin miktarı ne olursa olsun- bunu düzeltmeye yetmeyecektir. Bu; Asya, Doğu Avrupa ya da Latin Amerika'dan biraz daha fazla sayıda sosyal bilimciyi, bir kolokyuma veya Batılı bir üniversitede eğitim vermeye davet etme meselesi değildir. Bu mesele, sağlanan fonların, sistematik biçimde yer değiştirmesini gerektirir. Bu, gerek başarılı bilim insanları gerek doktora öğrencileri olsun Batılı akademisyenlerin -öğretme amacından çok öğrenme amacıyla- dünyanın geri kalanıyla ilişki kurmasını gerektirir. Bu mesele, bu akademisyenlerin öğrenmeleri gereken bir şeyler olduğunu ve öğrenmeleri gereken bu şeylerin, "geleneksel" değerler hakkındaki zıvalıklardan daha fazlası olduğunu düşünmelerini gerektirir. Bu, her sosyal bilimcinin, tasarrufunda bulunan bilgi çeşitliliğinin gerçek anlamda farkına varabilmesi için, beş-altı dilde akademik çalışma okuyabilmesini gerektirir. Bu, kısaca; dünya sosyal biliminin gerçek anlamda, toplumsal olarak dönüştürülmesini gerektirir. Önümüzdeki yirmi-yirmi beş yıl içerisinde, bunun gerçekleşebileceği konusundaki iyimserliğim belli bir dereceyi geçmiyor.

Bu tür bir dönüşümün gerçekleşme ihtimali, en fazla yarı yarıyadır ve bunun gerçekleşmesi önündeki engeller açıkça ortadadır. En temel düzeyde, bilgi dünyasındaki bir dönüşüm içsel olarak, dünya-sisteminin dönüşüm süreciyle bağlantılıdır. Daha yerel ve kişisel bir düzeyde, muazzam sayıda kişi, mevcut durumun -özellikle de onun en kötü yönlerinin- sürdürülmesinden çıkar sağlamaktadır. Ayrıca bu kişilerin bir çoğu, giriş-çıkışı denetleyen kapı görevlisi pozisyonun-

dadır -ve bu sadece Batı üniversitelerinde var olan bir durum değildir. Yine de yeni bir milenyum başladı ve milenyum sihirli bir şey değilse de, bir ritüeli yerine getirirmişçesine bizi derin derin düşünmeye zorlayacaktır. Ve ben, derin düşüncenin yararlı ve önemli, olduğuna inanacak kadar, Aydınlanma çocuğuyum hala.

11.

Antropoloji, Sosyoloji ve Diğer Müphem Disiplinler

Disiplinler aslında aynı anda üç şey anlamına gelir. Disiplinler, kuşkusuz, düşünsel kategorilerdir; yani -bu sınırlar her ne kadar belirsiz ve bulanık olsa da- birtakım sınırlara ve kabul edilmiş bazı meşru araştırma yöntemlerine sahip olan, tanımlı bir çalışma alanının var olduğunu ileri sürme yöntemleridir. Disiplinler bu anlamda, kökenleri, -içinde şekillendikleri ve tanımı (genellikle kalıcı olduğu iddia edildiği veya öyle farz edildiği halde) zaman içinde değişen- tarihsel sistemin dinamikleri içinde bulunabilecek sosyal yapılardır.

Disiplinler aynı zamanda, on dokuzuncu yüzyıldan bu yana, çok daha ayrıntılı bir biçim almış olan kurumsal yapılardır. Üniversitelerde disiplin isimleriyle anılan bölümler vardır. Öğrenciler, belirli disiplinlerde diploma almaya çalışır ve profesörlerin de, uğraştıkları disiplinle ilişkili unvanları bulunur. Disiplin isimleri taşıyan akademik dergiler vardır. Yine disiplin isimleri taşıyan kütüphane kategorileri, yayıncı listeleri, kitap reyonları vardır. Disiplin isimleri taşıyan ödüller ve dersler de vardır. Bazı ulusal ve uluslararası akademisyen der-

nekleri de disiplin isimleri taşır. Görünüşe bakılırsa, disiplinler kurum olarak her yerdedir.

Son olarak, disiplinler birer kültüredir. Bir disiplin grubuna üye olan akademisyenler çoğunlukla ortak deneyim ve keşifler paylaşır. Genellikle aynı “klasik” kitapları okurlar. Her disiplinde meşhur geleneksel tartışmalar mevcuttur ve bunlar genellikle komşu disiplinlerin geleneksel tartışmalarından farklıdır. Disiplinler, belirli akademik araştırma biçimlerini diğerlerine tercih eder ve disiplin mensupları, doğru araştırma biçimini kullandıkları için ödüllendirilir. Kültür zaman içinde değişebilir ve değişir de; fakat her zaman için bir disiplinin üyelerinin, diğer bir disiplinin üyelerinden büyük olasılıkla daha fazla takdir ettiği sunum biçimleri vardır. Basit bir örnek verelim: Tarihçilere, birinci elden kaynakları, ikinci elden kaynaklara tercih etmeleri, dolayısıyla da arşiv çalışmasını takdir etmeleri öğretilir. Arşiv çalışması, diğer sosyal bilim disiplinlerinin birçoğu için pek önemli bir faaliyet değildir. Alan çalışmasını arşivlerden bilgi toplamakla sınırlandırılan bir antropoloğun, kendi disiplini içinde hoş karşılanması pek muhtemel değildir. Bu tutumları -entelektüel açıdan gerekçelendirilmeleri güç olan, fakat akademisyenler arası etkileşim dünyasında derinlere kök salmış ve işlerlik kazanmış olan- kültürel önyargılar olarak değerlendiriyorum.

Argümanlarımı, “Antropoloji Dersi” başlığı çerçevesinde oluşturduğuma göre, -belki de haksız olarak- antropologların önyargılarından biri olarak gördüğüm bir uygulamaya girişmenin uygun olacağını düşünüyorum. Tıpkı tarihçiler gibi -ve çoğu sosyal bilimcinin aksine- antropologlar, analize bir anekdotla -hepimizin içinde yaşadığı mikro dünyanın kırım-

tılarıyla- başlamanın uygunsuz olmadığını düşünür. Bu bir Sidney W. Mintz Antropoloji Dersi⁷² olduğu için, Sidney W. Mintz ile ilgili bir anekdotla başlayacağım.

Fernand Braudel Merkezi'nin kurulduğu yıl, Sidney W. Mintz'i, bizim desteğimizle gerçekleştirilecek bir fakülte seminerinde konuşma yapması için, 2 Şubat 1997 tarihinde Binghamton'a gelmeye davet ettim. Mintz gelmeyi kabul etti. Fakat ben biraz daha ileri gittim ve ona yapacağı konuşmanın başlığını ilettim: "Tarım Kölesi Bir Proleter midir?" Mintz nezaket göstererek bu spesifik konu üzerine konuşmayı kabul etti ve daha sonra bu konuşmayı *Review*'de⁷³ yayımladık. Mintz, Karayip plantasyonlarında birkaç yüzyıl boyunca birbirini izlemiş olan emek süreçlerini inceledi ve "köle" ile "proleter" terimlerini "birbirinden ayrı şeyler" olarak tanımlayan, geleneksel usullerin getirdiği kısıtlamalar üzerine, itinalı ve düşündürücü bir makale yazdı. Yine de asıl soruya verdiği cevap ihtiyatlı bir cevaptı.

Neler olduğu hakkında belirtilmesi gereken iki şey var. Her şeyden önce, ben çok güçlü bir akademik normu ihlal ediyordum. Davet edilmiş bir konuşmacıya bir konu alanı önerilebilir, ama ona spesifik bir konu başlığı dikte etmek uygun görülmez. Tabii ki ben, Mintz'i benim sorum üzerine konuşturmak için, bunu kasıtlı olarak yapmıştım. Belirtilme-

72- 1992 yılında Johns Hopkins Üniversitesi, Sidney W. Mintz'i onurlandırmak amacıyla "Sidney W. Mintz Dersi" adında, yıllık olarak düzenlenen bir ders oluşturdu. Buna göre her yıl, seçkin bir akademisyen konuşmacı olarak çağırılır. Bu dersin amacı; disiplinler arası bir perspektiften, politik ve ekonomik eşitsizlik, ırkçılık, toplumsal cinsiyet ve etnik farklılık sorunlarına odaklanarak, akademik ve toplumsal konuları birbirine entegre etmektir (ç. n.).

73- Mintz, 1978. Mintz, buna bir açılış dipnotu ekledi: "Görüşlerimi açıklama fırsatını verdiği ve aslında, kendimi ifade eden bir konu seçmemi rica ettiği için Profesör Wallerstein'e minnettarım."

si gereken ikinci şeye gelince; bu soru normalde, antropologlara sorulan bir soru değildir, hele de antropologların sıklıkla kendilerine sordukları bir soru hiç değildir. Malinowski'yi veya Lucy Mair'i, bu soruyu cevaplarken hayal edebiliyor musunuz? Mintz adındaki bu tuhaf şahsiyetin, plantasyon köleliğini incelemenin antropologların meşru bir görevi olduğuna inanmasının, yeterince kötü olduğu düşünülmüş olabilir. Fakat "proleter" kelimesinin kullanılması, kuşkusuz, çok ileri gitmek oluyordu. Bu, normalde antropoloji disiplininin bilimsel metinlerinde bulunabilecek bir kelime değildir. İktisatçılar (belirli iktisatçılar), tarihçiler ve belki sosyologlar bu kelimeyi kullanabilir. Fakat antropologların bu terimi kullanması ne demek oluyordu? Bu, Batı ve gerisi arasındaki sınırın aşılması anlamına geliyordu. Artık bu sınır, antropoloji topluluğu arasında önemini bir nebze kaybetmiş görünüyorsa da, (ama gerçekten öyle mi?) 1977'de durum bu değildi.

İkinci anekdotum daha kısa. Bu anekdot, MIT'de antropoloji dersi veren, Hugh Gusterson ile ilgili. *New York Times*'daki bir röportajında Gusterson, nükleer silahlar üzerine çalışan bilim insanlarının geleneksel tutumlarını ve adetlerini incelemeye, nasıl başladığı sorusunu yanıtladı. Cevabını şunları söyleyerek sonlandırdı: "1984'te bir kişinin kendi kültüründe alan çalışması yapması alışıldık bir şey değildi. Bunu yapsanız dahi, varoşlar -gettoda yaşayanlar, devlet yardımı alan anneler- üzerine çalışırdınız. Bugünlerde hızla büyüyen bir çalışma alanı var: bilimin antropolojisi" (Dreifus 2002).

Üçüncü anekdotum bir tarihçiyle ilgili. 1789 ile 1945 arası dönemde, Paris'in siyasal yaşamındaki şiddet üzerine, yakın bir tarihte Richard D. E. Burton tarafından yazılan, bir kita-

ba ilişkin eleştiri yazısında -Johns Hopkins Üniversitesi'nden- David A. Bell şöyle yazar: "Fakat bir antropolog -yerliler birbirlerini boğazlarken bir kenarda durup notlar alan bir bilim insanı- gibi davrandığı için, o da birçoklarının düşmüş olduğu tuzağa düşer. Bu tuzak, bir kişinin incelediği öznelerin uğruna savaştıkları ve öldükleri sebepleri, ciddiye almayı başaramamasıdır" (Bell, 2002, 19).

Komşu bölümlerdeki meslektaşlarının seni nasıl gördüklerini bilmek, bazen endişe verici olsa da, her zaman bilgilendiricidir. Sosyal bilimler arasındaki bu ölümcül sataşmada taraf tutmayacağım; fakat Bell'in, iki topluluğun -yani antropologlar topluluğu ile tarihçiler topluluğunun- kültürlerindeki ton farklarına gönderme yaptığı açıktır. Sanırım 'yerliler birbirlerini boğazlarken bir tarafta durup notlar alma' meselesi; yakın bir tarihte Amerika Antropoloji Derneği'nde yapılan, -ve akademi dışı medyaya sızmayı başaran- çok ateşli bir tartışmanın odak noktası olmuştu.

Bütün anekdotlarım, disiplin olarak disiplinlerle ilgilidir. Disiplinler konu olarak neyi benimsemelidir? Konuya yaklaşımımız nasıl olmalıdır? Sınırlar önemli mi? Eğer önemliyse, ne için ve kim için önemli? Temel tavrıma açıklık getirerek başlayayım. Üç şeye inanıyorum. İlk olarak; on dokuzuncu yüzyılda gerçekleştirilen disiplinlerin, entelektüel alanlar olarak sosyal inşasının artık bir yararı kalmadığına ve bugün ciddi entelektüel çalışmaların önünde önemli bir engel haline geldiğine inanıyorum. İkinci olarak; disiplinlerin kurumsal çerçevesinin hala son derece güçlü olduğuna inanıyorum; ama bununla birlikte, bilgi yapılarının bütününde önemli çatlaklar -şu an yalnızca onları arayan kişilerin görebildiği ve

bu kurumların sağlamlığını, bu kurumlarda yer alanların hayal edebileceğinden daha belirsiz kılan çatlaklar- olduğuna da inanıyorum. Son olarak, her disiplin kültüründe hasat edilip çöpünden ayrıldıktan sonra sosyal bilimlerin yeniden inşasına katılması (ya da en azından onun inşasında kullanılması) gereken bir zenginlik olduğuna inanıyorum. Bu üç iddiayı sırayla ele alalım.

Disiplinlerin Entelektüel Açıdan Gerekçelendirilmesi

1993-95 yılları arasında, uluslararası bir komisyona -Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılandırılması üzerine, Gulbenkian Komisyonu'na- başkanlık ettim ve komisyondakilerle birlikte, *Sosyal Bilimleri Açın* başlıklı bir rapor oluşturduk (Wallerstein ve diğerleri, 1996).⁷⁴ Bu raporun birinci bölümü; “on sekizinci yüzyıldan 1945’e kadar, sosyal bilimlerin tarihsel inşası” üzerinedir. Bu bölümde, varlığını sürdürmeyi başaran disiplinlerin (burada, bir yüzyıldan fazla süren bir ayıklama sürecinde, elenmekten kurtulan disiplin isimleri düşünülmelidir) düşünsel sınırlarının, üç eksen etrafında belirlendiğini savunduk: geçmiş zamana (tarihe) karşı mevcut zaman (ekonomi, siyaset bilimi ve sosyoloji); Batı (az önce saydığım dört disiplin) ve dünyanın geri kalanı (antropoloji ve Doğu çalışmaları); piyasa (ekonomi), devlet (siyaset bilimi) ve sivil toplum (sosyoloji) arasındaki liberal ayrım etrafında ortaya çıkan, normotetik Batılı yapılanma.

Yirmi birinci yüzyılda, varsayılan ayrım eksenlerinin kurları rahatlıkla görülebilir. Yirminci yüzyılın son otuz yı-

74- Michel-Rolph Trouillot, bu komisyonun antropolog üyesiydi.

linda, muazzam sayıda bilim insanı bu sınırları göz ardı etmeye başladı. Ayrıca birçok kişi, bu gerçeklikleri dikkate almak ve (disiplin sınırlarının ötesine) akademik “kaçak geçiş” olarak algılanabilecek bir faaliyeti meşru bir etkinliğe dönüştürmek amacıyla, çeşitli disiplinlere ilişkin düşünsel öncülleri yeniden tanımlama çabasına girişti. Fakat, benim henüz bir doktora öğrencisi olduğum 1950’lerde, on dokuzuncu yüzyılla özgü bu sınırların, yalnızca işler durumunda olmakla kalmayıp, bütün disiplinlerde etkin bir şekilde ileri sürüldüğünü ve savunulduğunu da garanti edebilirim size.

Peki o zaman ne oldu? Çok basit. Dünya değişti. Birleşik Devletler, küresel sorumluluklara sahip hegemonik bir güç haline geldi. Üçüncü Dünya politik bir güç haline geldi. Üniversite eğitimi dünya çapında çok yaygınlaştı ve bunun sonucunda araştırma yapan ve kitap yazan sosyal bilimci sayısı büyük ölçüde arttı. İlk iki değişiklik, Batıya ilişkin disiplinler ile dünyanın geri kalanına ilişkin disiplinler şeklinde bir ayrımın tamamıyla savunulamaz hale geldiğini belirtiyordu. Üçüncü değişiklik ise, akademik kaçak geçiş aracılığıyla orijinallik arayışına girilmesine neden oldu. Bugünlerde, sosyal bilim derneklerinin yıllık toplantılarında sunulan makale isimleri -aynı temel ifadeye “...antropolojisi”, “...sosyolojisi”, “...tarihi” başlıklarının eklenmesi dışında- inanılmaz ölçüde birbirine benzer;

Farklı disiplin konferanslarında sunulan bu makalelerin içerikleri farklı mıdır? Bir noktaya kadar evet. Bu farklılık, disiplin “kültürlerinden” kaynaklanır. Ancak bunların içeriği düşündüğümüzden daha az fark gösterir ve kuşkusuz Mars’tan gelen bir sosyal bilimci, bu ölçüdeki bir farklı-

lığın, bu kadar yaygaraya değip değmediğini merak edebilir. Bu yüzden şu aşırı idealist fikir üzerine, biraz beyin jimnastiği yapmak istiyorum. Farz edin ki, mevcut sosyal bilim disiplinlerinin hepsini, “tarihsel sosyal bilimler” adını vereceğim devasa bir fakültede birleştirdik. O durumda bu fakülteye psikolojiyi dahil etmezdim, bunun için de iki iyi nedenim var. Birincisi, psikolojinin analiz düzeyinin oldukça farklı olduğunu düşünüyorum. İkincisi, bugün psikologların büyük çoğunluğu, (hepsi değil) sosyal bilimci yerine biyolog olarak adlandırılmayı tercih edecektir. Gerçekte yaptıkları işe bakılırsa bence bu isteklerinde haklılar.

Şimdi, iyilik perisi mekanı terk ettikten sonra, bu mucizenin gerçekleşmiş olduğunu gördüğümüzde, birden bire bu yapının kendi iyiliğimiz açısından fazlasıyla büyük ve hantal olduğunu fark ederiz. Birçoğumuz, (belki de çoğumuz) halihazırda mevcut bölümleri fazlasıyla dağınık buluyoruz. Bu bölümlerin birleştirilmesi, problemi geometrik olarak daha da kötü hale getirecektir. Fakat elbette bu durumda ne olacağını gayet iyi biliyoruz. İnsanlar kendilerine, içinde rahat hissettikleri köşeler oluştururdu ve er ya da geç, yeni alt bölümler, belki de yeni bölümler ortaya çıkardı. Tahminimce, yeni bölümlerin isimleri şu ankilerden oldukça farklı olurdu. Zooloji ve botanik, 1945-55 yılları arasında birçok yerde biyoloji bölümünün çatısı altında birleştirildiğinde, böyle bir durum ortaya çıktı. Bugün biyoloji içerisinde birçok alt bölüm veya uzmanlık alanı var; ama bildiğim kadarıyla hiçbirisi botanik veya zooloji olarak adlandırılmıyor.

Gelin, birlikte, dünya sosyal bilimindeki entelektüel ayrımın sınırlarını şu anda neyin belirlediği üzerine spekülasyon

yapalım. Üç temel akademisyen grubu olduğunu düşünüyorum. Kuşkusuz, klasik nomotetik vizyonunu koruyan geniş bir kamp mevcuttur. Bu kişiler; tekrar edilebileceği varsayılan ve genellikle mümkün olduğunca nicel olan veriler kullanarak, deneysel görünüşlü tasarımlar aracılığıyla, sosyal davranış üzerine mümkün olan en genel yasaları inşa etmeyi amaçlar. Bu kişiler bu günlerde, ekonomi bölümlerinde hakim konumdadır (en azından Birleşik Devletler’de; ama sadece orada da değil) ve giderek artan bir ölçüde, siyaset bilimi bölümlerinde de hakim konuma gelmektedir. Sosyoloji ve coğrafya bölümlerinde güçlüdürler. Daha az sayıda olmakla birlikte, tarih ve antropoloji bölümlerinde de bulunabilirler. Birçok temel öncülü ve hatta birçok metodolojik tercihi paylaşırlar. Örneğin, bu kampta metodolojik bireycilik çok popülerdir. Bu kişiler, şimdiden birbirlerini tenkit etmektedir ve bunu bütün gün yapabilseler, muhtemelen daha mutlu olacaklardır.

Birçok açıdan ideografik geleneğin mirasçısı olan diğer bir kamp mevcuttur. Bu kampın üyeleri, özgül ve farklı olanı incelemeyi yeğler. Fakat bu bir ölçek sorunu değildir. Bu kişilerin birçoğu, büyük ölçüde, küçük ölçekli olgularla ilgilenmeyi tercih etse de; bazıları da, büyük ölçekli olguları inceleme riskine girmeye can atıyor. Fakat önemli olan nokta şudur: Ne zaman benzerlikler ileri sürülse, bu kişilerin tüyleri diken diken olur. Bunun bir sonucu olarak, bu kişiler, nicel verilerin arayışında olma eğiliminde değildir; bununla birlikte, her durum için bu tür verileri tümünden reddetmezler. Bu, verinin ne için kullanılacağı ile ilgili bir sorundur. Fakat yine de çoğunlukla, niteliksel veriyi kullanırlar. Yakından gözleme dayanan -neredeyse metinsel- analizleri yeğlerler. Araştırma nes-

neleriyle empati kurarlar; ancak onlara acınmasını kınarlar; çünkü acıma gücün bir ifadesidir. Neredeyse doğal bir refleks olarak; birbirlerine, her şeyden önce, diğer kamplardaki insanların neyi yapmalarından hoşlanmadıklarını anlatırlar. Ama kendi çalışmalarını sundukları zaman, kendi kamplarında bile önemli ölçüde direnişle karşılaşır. Kendi aralarında sürekli didişirler. Yine de, etrafları nomotetikçilerle kuşatıldığında, kendi örgütsel evrenlerine kaçmayı dilerler. Bu kişiler esas olarak, antropoloji ve tarih bölümlerinde bulunur; sosyoloji bölümlerinde de sayıları gitgide artmaktadır. Bunlara ek olarak; bazı siyaset bilimcileri, bazı coğrafyacilar ve hatta -bu yaklaşımları açısından kendi türlerinin sayılı örneklerinden olan- az sayıda ekonomist, bu kümeye dahil edilebilir.

Son olarak; her iki kampta da kendilerini rahat hissetmeyen kişiler mevcuttur. Bu kişiler, karmaşık sosyal olgular olarak algıladıkları şeyleri ele almak amacıyla, büyük anlatılar inşa etmek istediklerini inkar etmez. Tam tersine bundan gurur duyarlar. Bu grup, birçok farklılık içerir. Veriler bakımından bu kişiler, beğenilerinde biraz liberal davranır; niceliksel ve niteliksel verilerden hangisinin uygun ve makul olduğunu düşünürlerse, onu kullanırlar. Her ne kadar uygulamalarında ve tercihlerinde ampirik olsalar da; büyük anlatıların inşasında daha büyük felsefi sorulara yakın dururlar ve içlerinden bazıları, kendilerini teknik olarak felsefeci diye tanımlayan kişilerle diyaloga girmeye can atar. Bu kişiler aynı zamanda, büyük politik sorulara da yakın durur ve içlerinden bazıları, kendilerini uluslararası ilişkiler uzmanı olarak tanımlayan siyaset bilimcilerle diyaloga girer. Bu grup, bütün bölümlerde -tarihte, sosyolojide, antropolojide, coğrafyada, ekonomi-

de (tabii özellikle iktisat tarihinde) ve siyaset biliminde- bulunur, fakat her zaman azınlık olarak kalır. Bu grubun üyeleri de şimdiden birbirini -hatta belki de diğer gruptakilerden çok daha fazla- tenkit ediyor. Bu, belki de kendilerinin eziyet gören bir azınlık olduğuna inanmalarından kaynaklanan bir reflektir.

Yeniden biçimlendirilmiş bir tarihsel sosyal bilim (ya da bilimler) fakültesinde kendi hallerine bırakılan sosyal bilimcilerin, entelektüel yapılar olarak bu türden üç “disiplin” oluşturmalarının olası olduğunu tahmin ediyorum. Ve bu tür bir yapılanmanın, şu anda ya da geçmişte sahip olduğumuz herhangi bir şeyden daha iyisini ortaya koyabileceğinden şüpheliyim. Fakat sosyal bilimciler kendi hallerine bırakılacaklar mı bakalım?

Disiplinlerin Kurumsal Çerçevesi

Disiplinler, örgütlenmelerdir. Kendilerine ait bir faaliyet alanları vardır ve bu faaliyet alanlarını, az önce benim ileri sürdüğüm benzer idealist fikirlere ya da -mevcut örgütlenmelerin içinde kimliklerini keşfettiği- tarihî yapılanmaları tehdit eder görünen başka fikirlere karşı savunmak için, ölümüne savaşacak olan azımsanmayacak sayıda üyeleri vardır. Ne kadar sayıda, katıksız düşünsel argüman ileri sürülürse sürülsün, bunların hiçbirisi, çoğu sosyal bilimciyi büyük ihtimalle etkilemeyecektir; çünkü bu kişilerin savunmaları gereken “çıkarları” vardır ve muhtemelen onları savunmanın en iyi yolu da statükoyu korumaktır. Bu kişiler, çok disiplinli, disiplinler arası veya disiplinler üstü projelere, çalışmalara ve hatta unvanlara, sözlü ve -hatta- fiili olarak destek vermeye oldukça is-

teklidir. Bunu yapmaya isteklidirler; çünkü çok disiplinli, disiplinler arası veya disiplinler üstü ifadelerinin tümü; sonuçta mevcut disiplinlerin -eğer yapılması istenen buysa, bir kim misali karmaşık bir bütün oluşturmak için bir araya getirilebilecek- spesifik ve uzmanlaşmış bilgi kümelerine sahip olduğunu ima eder. Dolayısıyla çok disiplinli, disiplinler arası veya disiplinler üstü ifadeleri, örgüt yapıları açısından disiplinleri zayıflatmaz. Tam aksine! Bu ifadeler, onları güçlendirir.

Ne tür kişilerin, kendi faaliyet alanlarını en azılı biçimde savunduğunu teşhis etmeme izin verin. Bu savunmada, kuşkusuz, ideolojik tercih unsuru da rol oynamaktadır; fakat ben, bunun temel olarak bir kuşak meselesi olduğunu düşünüyorum. Gençler bazen cüretkar ya da en azından öğrenme heveslisi olur ve muhtemelen düşünmeden hareket eder. Başkalarının bölgelerinde gezinmemeleri için, kendilerinden daha yaşlı kişilerin potansiyel yaptırımlarıyla dizginlenirler. Yaşlıların en tecrübelileri bazen düşünceli olur; yıllardır kendileri ve başkalarının, üzerine coşkulu nutuklar attıkları saçmalıklardan yorulmuşlardır. *Bu kişilere yaptırım uygulamak zordur.* Fakat onları görmezden gelmek ve onları, -gücün yerini saygınlığın aldığı- onursal sıfatların var olmayan ülkesine postalamak zor değildir.

Hayır, asıl kötü adamlar; profesör, bölüm başkanı, dernek başkanı, ulusal komite üyesi ve ödül jürisi olan kırk-elli beş yaş arası kişilerdir. Doktora öğrencisi olmanın utancını yaşadktan sonra, doçent olmanın utancını yaşamışlardır. Üst basamaklara tırmanmak için çok çalışmışlardır. Çalışma arkadaşları arasında, genellikle haklı bir biçimde, (sadece yerel değil, ulusal ve uluslararası çapta) şöhret kazanmışlardır. Res-

mi pozisyonlarından vazgeçerek tüm bunları bir kenara atmak ve kendilerini, istikrardan uzak yeni bir kaynar kazana -ki bu kaynar kazanın içinde esasen, çok başarılı bir şekilde kullandıkları, o en aşına olunan araçlar olmadan, kendilerine yeniden yol açmak zorunda kalacaklardır- atmak istemedikleri için, bu kişileri suçlayabilir misiniz? Tabii ki hayır. Zaten onlar da bunu yapmayacaklardır. Aralarından bunu yapacak bir ya da iki cesur ahmak çıkabilir; ama bir farklılık yaratmaya yetecek sayıda kişi çıkmayacaktır. Şunu unutmayın ki, bu kişiler, disiplin örgütlenmelerinde asıl gücü elinde bulunduran kişilerdir.

Bu yüzden, Amilcar Cabral'ın, (başka bakımlardan analistlerin en uyanığıdır) ulusal özgürlük mücadelelerinde gerçekleştireceğini umduğu gibi, küçük burjuvazinin intihar edeceğine dair en ufak bir beklentim yok. Hayır asla! Bu insanlar mümkün olan her yolla, bu tür reformlara karşı mücadele edecektir ve bunun da birçok yolu var. Gençler ve yaşlıların en tecrübelileri bu insanların dengi değildir. Yine de statüko savunucularının kaybetmesi muhtemeldir, çünkü kendi denkleri ortaya çıkabilir. Bunun için iki neden vardır.

Her şeyden önce, düşünsel anomalilerin sayısı artıyor ve bunlar günbegün daha görünür hale geliyor. Kim için daha görünür hale geliyor? Evvela, halk için. Kaç kere, "ekonomistler hiçbir zaman doğru tahmin yapamayacaklarsa, ne işe yapıyorlar ki?" şeklinde, suçlamalar okudunuz gazetelerde? Bu suçlamaların mantıklı olup olmaması önemli değildir. Bunlar, sosyal bilimcilerin mevcut çalışmalarının geçerliliğini yitirdiğini yansıtır. Sonuçta sosyal bilim, parçası olduğu sosyal sistemin, kendisini meşrulaştırması koşuluyla varlığını sürdür-

rür. Aksi takdirde saygı da, para da yoktur. Bunun sonucunda, bu alandaki işe alımlar da azalarak sona erecektir. Gerçek şu ki; yüz elli yıllık muazzam miktarda bir çalışmadan sonra, dünya sosyal biliminin kendini ispatlamak için ortaya koyabileceği, gözle görülür, pek az sonuç var ve o, dışarıdaki insanların, kendisinden yerine getirmesini talep ettiği toplumsal görevi -mevcut zamanın “problemleri” olarak değerlendirilen şeylerin, nasıl çözülebileceğine dair akılcı tavsiyelerde bulunma görevini- yerine getirmekte aciz kalıyor.

Farkına varılan bu başarısızlık; er ya da geç, -görevi akademi ile daha büyük bir toplumsal sistem arasında ve bu toplumsal sistemin üniversitelere ve diğer bilgi yapılarına bahşettiği meşruiyet, güç ve para için bağlantılar kurmak olan- üniversite sistemlerindeki ve diğer bilgi yapılarındaki kişilerin, en büyük kaygısının nedeni haline gelecektir. Bu kişiler idarecilerdir -dekanlar, rektörler ve birçok ülkedeki eğitim bakanlarıdır. İşleri, ayrı disiplinlerin örgütsel yapılarını muhafaza etmek değil; bilginin üretiminde ve yeniden üretiminde, optimal toplumsal hasıla olarak değerlendirilen şeyi temin etmektir. İşleri, tam manasıyla, düşünsel olduğu kadar politiktir. Bu idarecilerin hemen hepsinin eski akademisyenler olduğunu biliyoruz ve artık bu kişilerin çoğu, kendini yeni bir ciddi çalışmaya adayamıyor ya da çoğu zaman -doğrudan kendi uzmanlık alanlarında bile- başkalarının çalışmalarını takip edemiyor. Bu kişiler, yıllar içinde yavaş yavaş, -kırk-elli beş yaş arasında olsalar bile- disiplin örgütlenmelerinin kendilerine yükledikleri zincirlerden sıyrılıyor.

Bu idarecilerin bakış açısından, sahnenin bütününe bir göz atalım. Sosyal bilimlerin geneline mutsuz gözlerle bakıyorlar.

Sosyal bilimciler, üniversiteye pek fazla para getirmiyor; onların getirdiği para, kesinlikle biyoloji ve fizik bilimlerinin getirdiğiyle karşılaştırılmaz. Meşruiyetlerinin en parlak dönemi sona erdi. İdarecilere her gün, disiplinlerin ne ölçüde birbiriyle çakıştığı hatırlatılır. Neredeyse haftada bir, (hemen her zaman disiplinler arası olmasında fayda görülen) yeni bir merkez kurulması talebiyle idarecilerin kapısı çalınır ve her hafta tamamen yeni bir öğretim programının, hatta yeni bir departmanın kabul edilmesi yönünde baskı yapılır. Böylelikle idareciler, halihazırda bu türden kaç tane öğretim programına sahip olduklarını bile tam bilemezken, kendilerini daha fazla öğretim programının kabul edilmesi talepleriyle kuşatılmış bulur. Bu talepleri ileri sürenlerin çoğu, talepleri karşılanmadığı takdirde dışarıdan gelen teklifleri değerlendirecekleri kartını oynadıkları için; idareciler, çoğu zaman bu taleplere boyun eğmek ve sosyal bilimin astronomi haritasında kendi etrafında dönen, başka bir uydu daha yaratılmasına izin vermek durumunda kalır.

Bu arada -genellikle uzun vadeli- ciddi ekonomik sıkıntıları da idarecilerin yakasını bırakmaz. Tabii ki idarecilerin tasarrufundaki para, menkul kıymetler borsasındaki dalgalanmalara göre yıldan yıla farklılık gösterir. Fakat sorun bundan daha büyüktür. Dünya üniversite sistemi, 1945 ile 1970 yılları arasında şaşırtıcı bir oranda genişledi. Ancak bu dönem, dünyanın ekonomik olarak bolluk içinde olduğu bir dönemdi. Bazıları bunu, Kondratiev Dalgalarının A fazı⁷⁵ diye ad-

75- Kondratiev Dalgaları, modern kapitalist dünya ekonomisindeki sinüzoidal döngüler olarak tanımlanır. Buna göre kırk-altmış yıl süren bu döngüler, ekonominin birbiri ardı sıra gelen hızlı ve görece yavaş büyüme dönemlerini içerir. Fransız iktisatçı François Simiand, hızlı büyüme dönemleri için A Fazı, yavaş büyüme dönemleri için de B fazı ifadelerinin kullanılmasını önermiştir (ç. n.).

landırır. Bu dönem aşağı yukarı 1970’de sona erdi ve o zamandan beri B fazındayız. B fazına girildiği andan itibaren, dünya devletlerinin zenginliği azalmaya başladı; fakat üniversiteler halktan gelen baskılar nedeniyle büyümeye devam etti. Her yıl, dünyanın her yerinde, lise mezunlarının daha büyük bir kısmı üniversiteye girmeye çalışıyor. Üniversiteye girmek istiyorlar, çünkü üniversitenin onlara daha büyük fırsatların kapısını açacağını düşünüyorlar. Hükümetler ve girişimciler ise çoğunlukla, -yaşı daha büyük olan işçi sayısının nispi fazlalığını göz önünde bulundurarak- bu öğrencilerin henüz iş gücüne *katılmamalarından* memnuniyet duyuyor.

Daha fazla öğrenciye karşılık daha az para; kronik kriz anlamına gelir. Hepimiz bunları yaşadık ve yaşıyoruz. Ayrıca, bu ekonomik darboğazın yok olup gideceğini düşündürecek nedenler de mevcut değil. Doğru, ileride başka bir A fazı yaşayabiliriz; ancak o zaman da dünya üniversite sisteminin çok daha fazla genişlediğine şahit olacağız. Bir defa, insanlar artık daha uzun yaşadığı, dolayısıyla da daha uzun bir süre -sürekli olarak- çalıştığı için, dünya-sistemi otoriteleri, genç insanları iş piyasasından uzak tutmak için, çok daha fazla çaba sarf edecektir. Bugenç insanları üniversite sistemi içinde tutmak, işe yarar; fakat pahalı bir sosyal çözümdür.

Bir üniversite idarecisi olsanız ne yapardınız? Ben ne yapardım anlatayım size. Gemiye sağlamlaştırabilir miyim, ona bakardım. Bunun bir yolu, daha fazla öğrenciye eğitim vermek için, daha fazla profesör işe almaktır. Ben bunu, üniversiteleri “liseleştirme” olarak adlandırıyorum ve bu durum, hızla daha da ileri götürülüyor. Bu durum elbette, en prestijli profesörlerin -araştırma enstitülerine ve hatta şirketlerin araştır-

ma yapılarına- kaçmayı arzulamasına neden olur. İdarecilerin bakış açısından, bu bir prestij kaybıdır; fakat aynı zamanda mali bir kazançtır. Bu yolla, en çok para ödedikleri profesörlerin bazılarından kurtulmuş olurlar.

Daha sonra, bölümleri birleştirmeye başladım. Neden olmasın? Ne de olsa birbirleriyle çakışıyorlar. Ve yeterince şey öğretemiyorlar. Halihazırdaki durum karşısında öğrencilerin kafası karışık. Çekici bir isim taşıyan yeni bir bölüm, öğrencilerin ilgisini çekebilir ve aynı zamanda, bir ölçek ekonomisi meydana getirmeyi başarabilir. İdareciler, kendilerinin, entelektüel alanda risk alma cesaretine sahip olduklarını söyleyerek, bunu övgüye değer bir şey olarak yansıtabilir. Bu yüzden, disiplinlerin, fazlasıyla güçlü olan örgütsel yapısının fark edilemeyecek kadar küçük çatlaklar içerdiğini söylediğimde, esas olarak idarecilerin olası müdahalelerini kastediyordum.

Kim bilir, belki de idareciler, yeniden örgütlenme konusunda mükemmel bir iş çıkartır. Ancak bu hususta iki korkum var. Birincisi, bu kişiler saf bir entelektüel kaygıdan ziyade, bütçesel kaygılarla hareket edecektir. Ne de olsa, idarecilere, akademisyenlerin görevlerini tanımlamanın optimal yollarına karar vermeleri için para ödenmiyor. Onlara iyi profesörleri işe almak ve böylelikle de sosyal açıdan faydalı bir ürün ortaya çıkarmak için para ödeniyor. En iyi olduğu söylenen üniversiteler, uzun bir süredir entelektüel bir gerekçelendirmeye sahip olan, popüler olmayan küçük grupların varlığını devam ettirmeye istekli olabilir; ancak Akad dili ve kültürünü öğretmek isteyen kişilerin önünde, hiçbir zaman çok sayıda iş olanağı olmayacaktır. Bütçesel analizlerin yön verdiği yeniden yapılandırmalar, çoğunlukla o anki geçici hevesle-

ri ya da öğrencilerin müstakbel iş verenlerinin, yetersiz bir şekilde tanımlanmış ihtiyaçlarını takip edecektir.

İkinci kaygım, idarecilerin ortaya koyduğu yeniden yapılandırmaların her bölgede farklı olmasıdır; çünkü bölgesel durumlar daima kendine özgü bir niteliktedir ve idareciler, ayrı disiplinlerde yer alan akademisyenlerinki kadar, güçlü bir uluslar üstü örgütsel yapıya sahip değildir. Bunun sonucunda, dünya ölçeğinde oldukça farklı seyirler izleyen sonuçlar ortaya çıkabilir ve bu da, dünyadaki bütün akademisyen topluluklarının idamesini kolaylaştıracak türden kurumların, ortaya çıkmasını engelleyen güçlü bir faktör teşkil edebilir.

Tüm bunlar idarecilere haksızlık olabilir; çünkü (öne sürdüğüm gibi) kimse, akademisyen-eğitimcileri, böylesine fevkalade bir işi kendi başlarına yapmaya hazırlamadı. Önemli olan nokta şudur: Disiplin yapılarında bir kaos dönemine doğru gidiyoruz ve (Prigogine'nin çalışmasının İngilizce başlığını tekrarlayarak) düzenin daima kaostan çıktığına inansam da, (Prigogine'nin ortaya koyduğu bir başka temayla ifade edersek) netice esasen belirsizdir. Halihazırda neler olduğu konusunda gözlerimizi dört açmazsak, bu dönemi iyi atlatamayız.

Sosyal Bilim Kültürlerini Hasat Etmek

Burada, öngörülemez tehlikelerle dolu bir bölgeye giriyorum. Bu başlık, tarımla ilgili bir metafordur ve birbiriyle birleştirilebilecek, yararlı ürünlere -yiyeceklerle, giysilere ve günlük hayatta ihtiyaç duyduğumuz başka her şeye- dönüştürülebilecek ve toprak koşullarının getirdiği kısıtlamalar dahilinde gerekli işlemleri ne kadar iyi yerine getirdiğimize göre, daha iyi veya daha kötü olabilecek çeşitli toprak mahsullerine gönderme yapar.

Belki de süreçleri farklı bir metaforla -tuvalinde bir sanat eseri yaratmak için renkleri birbiriyle karıştıran ressam metaforuyla- ifade etmeliyiz. Böylelikle sizlere, favori renklerimi ve ilginç ya da güzel olduğunu düşündüğüm kombinasyonları sıralayabilirdim ve daha sonra, resmimi en anlamlı bulduğum stilde tasarlayabilirdim. Ressam metaforu, görünüşte özneye daha fazla otonomi verir. Ressam da, kuşkusuz, kontrol edemediği ya da çok az kontrol edebildiği dışsal gerçeklikler tarafından kısıtlanır, fakat muhtemelen çiftçiden daha az kısıtlanmaktadır. Amacım metaforlar içinde kaybolmak değil. Yalnızca sosyal bilimin geleceğini analiz ederken, aktöre ne denli vurgu yapılması gerektiğini ve hatta aktörün ne denli gerçek bir mesele teşkil ettiğini, -ki bunlar, uzun süredir tartışılan meselelerdir- tam olarak bilemediğimi belirtmek istiyorum.

Bu nedenle, alternatiflerinden daha çok işime yarayacağını düşündüğüm ve bir araya getirildiklerinde, uzlaşma içinde yeniden yapılandırılan -benim tarihsel sosyal bilimler dediğim- alanın yapı taşları olarak hizmet edeceğini umduğum, birtakım kültürel önyargılar seçmeliyim. Bu yeni disiplinsel yapılanmayı nitelemek için kullandığım isimle başlayalım. Bilimsel olma iddiasına -ki bununla, dünyanın gerçek ve potansiyel olarak (kısmen de olsa) bilinebilir olduğu varsayımını kastediyorum- dayanmaksızın, gerçek dünya hakkında konuşabileceğimize inanmıyorum. Konuşurken ve yazarken kullandığımız her kelime; bir teori ve büyük anlatı içerir. Bundan kurtulmak için ne kadar çabalarsak çabalayalım ya da ne kadar ondan kurtulmak istediğimizi iddia edersek edelim, bundan kurtulmanın yolu yoktur. Öte yandan, gerçek dünyayı tarihsel olarak ele almazsak, onu analiz etmenin ya da -hat-

ta- betimlemenin hiçbir yolu yoktur. Bununla, verili herhangi bir gerçekliğin, sürekli değişip geliştiğini ve hakikat beyanlarının dile getirildikten bir dakika sonra, artık geçerli olmadığını kastediyorum. Sosyal bilimlerin sorunu; -muhtemelen bu, doğa bilimlerinin de sorunudur, fakat bunu şimdilik geçiyorum- yapısal süreklilikler (isterseniz yasalar ve hipotezler de diyebilirsiniz) ile sürekli tarihsel değişimi, nasıl uzlaştıracaktır. Yani sorun, bilme sürecine içkin olan bu çelişkiyi azaltabilecek analiz yöntemleri veya diller bulmaktır.

Meseleyi bu şekilde ortaya koymak; *Methodenstreit*'in yararlılığını inkar etmenin, hem nomotetistlerin hem de ideografçıların iddialarını reddetmenin ve her zaman ve her koşul altında, aynı anda hem nomotetist hem ideografçı olmaya mahkum edilmiş olduğumuzu söylemenin bir yoludur. Günümüzdeki birçok -hatta çoğu- sosyal bilimci, muhtemelen bu gerçek karşısında kendini oldukça rahatsız hissedecektir; bu şekilde hissetmeleri doğaldır, çünkü bu gerçek, sosyal bilimcilerin, içinde sosyalleşmiş oldukları kültürlerle ters düşer. Fakat biz, kültürlerin değişebildiğini ve değiştiğini ve bazen zorlukla da olsa biçimlendirilebildiğini biliyoruz. Ve öyle umuyorum ki, bundan elli yıl sonra, gelecekteki bir Sidney W. Mintz Antropoloji Dersinde, (antropoloji kelimesi, yaşanan dönüşümler karşısında varlığını sürdüremeyebilecek olsa da) bu *Aufhebung*, (yürürlükten kaldırma) öyle doğal görünecek ki ondan söz etmeye bile gerek duymayacağız.

Bu tür bir kültürde, ne tarz bir çalışma yapacağız? Yapacağımız çalışmanın büyük ölçüde ampirik bir çalışma -ama belirli türden bir ampirik çalışma- olacağını umuyorum. Mevcut sosyal bilimin en yaygın başarısızlığı olarak düşündüğüm şey-

le başlayayım. Yaptığımız şeyin büyük bir kısmı, bazı bağımlı değişkenlerin detaylı bir açıklamasını yapmaktır -ki bunu, açıklaması yapılacak şeyin bir anlamda gerçek olduğuna dair, herhangi bir gerçek ampirik kanıtlama olmaksızın yapıyoruz. Güvenilir bir önermenin, bir gerçeklik olduğunu farz etmek çok kolaydır. Ranke'nin, tarihin sadece *wie es eigentlich gewesen ist* ile ilgilenmesi gerektiğini savunması, bu anlayışa karşı çıkılması anlamına gelir. Paul Lazarsfeld de uzun zaman önce (1949'da), aşikar olguların, onlara kanıt gösterilmeye çalışıldığında, o kadar aşikar olmadığını kanıtlamıştı. İlk etnograflar, daha yakından bakıldığında oldukça farklı görünen, sözde ilkel, tuhaf davranış imgeleriyle boğuşmuştu. Ranke, tarihle ilgili yapmış olduğu uyarıyı, arşivsel kanıtları araştırmamız gerektiğini savunmak için kullandı. Lazarsfeld ise, aşikar olgularla ilgili yapmış olduğu uyarıyı, kamuoyu araştırmasının faydalarını savunmak için kullandı. Etnograflar da yapmış oldukları uyarıyı, katılımcı gözleme vurgu yapmak için kullandı. Çok sayıda çözüm vardı ve kuşkusuz bunların hepsinin kendi sınırları vardı. Bu durum, daha çalışmanın başlangıcında ortaya çıkan, kritik sorunun farkına varılmış olduğu anlamına geliyordu.

Akla uygun bir şekilde ampirik olarak kanıtlanmış bir bağımlı değişkene dair, herhangi bir beyan yapılmaksızın, hiçbir analiz yapmak mümkün değildir. Bu, beyanın doğru olduğu anlamına gelmez. Herhangi bir olgunun kesin ve nihai bir tanımı yapılamaz. Ancak, kesinliğe kavuşturulmuş olgu ile doğru olduğu varsayılan, fakat henüz kanıtlanmamış gerçeklik arasında, geniş bir olasılıklar aralığı bulunur ve tarihsel sosyal bilimler, bu belirsiz ara yerde -içinde yaşadığımız dün-

yada, muhtemelen gerçekten gerçekleşmiş olan şeylerin dünyasında- göreve çağrılır. Tümdengelimli modeller bize hastalık taşır. Çoğu kişi tarafından paylaşılan bilgi, en fazla, doğru olma ihtimali taşıyan algıları içeren bir kaynaktır ve bu bilginin bizzat kendisi, bir araştırma konusudur. Bu nedenle (kelimenin en kaba ve en geniş anlamıyla) alan çalışması yapmak, her daim bizim başlıca sorumluluğumuzdur. Bir şeye açıklama getirmek istediğimiz zaman, bu şeyi açıklamakta kullanacağımız kavramlara, değişkenlere ve yöntemlere ihtiyaç duyarız. Ve uzun zamandır, kendi aramızda kavramlar, değişkenler ve yöntemler üzerine -gürültü kopararak ve hiç de verimli olmayan bir şekilde- tartışmaktayız.

Hepimiz kavramlar kullanırız. Başka nasıl bir şeyler söyleyebilirdik ki? Hepimizin zihninde, çocukluktan itibaren aldığımız eğitimle öğrenilen bir dolu kavram var. Bunlardan bazıları ihtiyaç ve çıkarlar gibi, sıradan kavramlar, bazıları toplum ve kültür gibi, görünüşte aşıkav kavramlar, bazıları da burjuva ve proletarya gibi, görünüşte spesifik ve “ileri düzey” kavramlardır. Kimi zaman bazı kişiler tarafından, bu kavramların hepsine meydan okundu; ama bu durum, diğer insanları bu kavramlara başvurmaktan alıkoymadı. Bu nedenle, “bir kelimenin tarihini yazmak vakit kaybı değildir” (1962, 481) diyen, Lucien Febvre’nin öğüdünü hatırlamak iyi olacaktır. Febvre, bu ifadeyi, medeniyet kavramı üzerine yazarken kullanmıştı. Büyük ölçüde görmezden gelinen bu temel hakikat, kendilerini yapı bozumuna adayan kişilerin yeniden oluşturmaya çalıştığı şeydir. Şu an Almanya’da, büyük bir *Archiv für Begriffsgeschichte*⁷⁶ var ve sanırım çoğu sosyal bilimcinin bun-

76- Kavramlar tarihi arşivi (ç. n.).

dan haberi bile yok; eğer varsa bile, bu konuların başka uzmanların -felsefecilerin veya düşünceler tarihçilerinin- meselesi olduğu gerekçesiyle onu görmezden geliyorlar.

Birçok sosyal bilimci, morfolojinin getirdiği kısıtlamaları da dikkate almıyor. Bazı fenomenlerin çok sayıdaki çeşidini sıralamak, düşüncesizce bir ampirizm olma eğilimindedir. Morfolojiler, gerçekliğin “gelişen, vızıldayan karmaşasında”, bir düzen başlangıcı yaratma yollarıdır ve bunlar uygulamada, gizli kalan nedensel hipotezlerdir. Morfolojiler, değerleri ölçüsünce değer ifade eder; fakat kategoriler çok fazla olduğu zaman, bunlar değersiz olma eğilimindedir. Bunların değer ifade etmeleri için, genellikle, kategorilerin sayısı üçü ya da dördü geçmemelidir. Bu demektir ki, sosyal bilimciler, kendi felsefi ve epistemolojik öncüllerini özenle ve tekrar tekrar tahlil etmeli ve tartışmalıdır. Sosyal bilimciler şu an, *Begriffsgeschichte*'yi (kavramlar tarihini) veya morfoloji inşa etme yöntemlerini; çalışmalarının yapı taşı olarak ya da doktora eğitimi verirken benimsenecek pedagojinin gerekli bir parçası olarak değerlendirmiyorlar. İşte bu noktada, sosyal bilimcilerin bilimciliği, belirgin biçimde bilimsel olmayan sonuçlara yol açar ve onlar bunun farkına varmaz bile.

Kavramlardan değişkenlere doğru hareket ettiğimizde, bir kez daha, uyulması gereken bazı basit hakikatler vardır. Ya da -metaforumu devam ettirecek olursam- bir azınlığın önyargıları, hepimizin pratiklerine dahil edilmelidir. Her şeyden önce, geçmiş zaman kipinin lehine konuşmak istiyorum. Hemen her beyan, geçmiş zaman kipi kullanılarak yapılmalıdır. Beyanların şimdiki zaman kipi kullanılarak yapılması, bunların, evrensel ve ebedi gerçeklikler ortaya koyduğunun varsa-

yılması anlamına gelir. Argümanlar, bir dilbilgisi aldatmacasıyla oluşturulmamalıdır. Dün olan her şey geçmişte yer alır. Dün olanlara ilişkin olarak yapılan genellemeler, geçmişle ilgilidir. Bu belki de antropologların bazıları (meşhur “antropolojik şimdi”) ve ana-akım ekonomistlerin ve sosyologların çoğu için hassas bir konudur. Fakat geçmiş zaman kipi kullanmak, analizlerimizin tarihselliğinin daimi hatırlatıcısı ve teorik ihtiyatlılığın bir gereği olarak görev görür.

Ayrıca çoğullar kültürünü de savunmak istiyorum. Kavramların çoğu çoğuldur: medeniyetler, kültürler, ekonomiler, aileler, bilgi yapıları... Liste bu şekilde devam ettirilebilir. Bir terim için bir tanım öneremeyeceğimiz ve bu tanımı karşılamayan şeylerin, o terimle tanımlanmaması gerektiğini savunamayacağımızdan değil; fakat hepimizin çok iyi bildiği gibi, neredeyse bütün kavramsal terimler farklı -hatta çok farklı şekillerde tanımlanır ve tek bir kişinin yaptığı bir tanım çerçevesinde tündengelim yaparak bu tartışmadan sıyrılabilceğini düşünmek, akademik tartışmaya pek fayda sağlamaz. Oysa şu an yaptığımız birçok şeyi bu yolla yapıyoruz; hatta böyle yaptığımız için ödüllendiriliyoruz ve böyle yapmadığımızda da çoğu zaman cezalandırılıyoruz. Dar bir tanımın benimsememesi, genellikle gazetecilik, eklektizm ya da hakikatten sapma olarak alaya alınır.

Geçmiş zaman kipi ve çoğullar, beraberlerinde çoklu zamansallıklar, çoklu uzamlar ve çoklu ZamanMekanlar kültürünü getirir. On dokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren sosyal bilimlerin çoğunu yönetmiş olan *Methodenstreit*, toplumumuza kutuplaştırarak bir savaş alanına çevirdi ve her birimiz bir tarafı seçmeye teşvik edildik; çünkü diğer taraf yanlış,

konuyla ilgisiz ya da bunlardan daha da kötüsüydü. Dayatılan bu çatışma, sadece istenilenin tam tersi sonuçlara yol açmakla kalmıyordu. Bu çatışma aynı zamanda, diğer zamansallıklar ile diğer uzamların; en önemlisi de Braudel'in *longue durée* kavramının, -ki gerçeklik aynı anda hem sistemik hem tarihsel ise, bu, bizim açımızdan gerekli bir kavramdır- varlığını ve önemini göz ardı etmemize neden oldu. Tarihsel sosyal bilimde yapmamız gereken şey, gerçekliğimizin, olası zamansallık ve uzamların her birinde, neye benzediğini dikkate almaktır. İster modern dünya-sisteminin tarihi gibi, makro düzeydeki bir konuyu, ister ücra bir köyün yaşamına bazı yeni unsurların girmesi gibi, mikro düzeydeki bir konuyu inceleyelim, bunun yapılması gerekir.

O halde bu durum, bizi metot ve metodoloji sorununa götürür. Üniversite eğitimimde bana; öğretmenlerimin jargonunda küçük-m ve büyük-m diye adlandırılan metotlar arasında, radikal bir ayrım olduğu öğretildi. Küçük-m metotlar, disiplinleri tanımlamak için geçmişte kullandığımız ve bugün kullanmakta olduğumuz tüm pratik tekniklerdir: simülasyon, kamuoyu araştırması, arşiv araştırması, katılımcı gözlem vb. Küçük-m metotlar konusunda benimsenebilecek tek tavır, tam anlamıyla liberal bir tavidir. Bu metotlar, yalnızca gerçekliği ölçme, kayıt altına alma metotlarıdır. Bu metotlar, dünyanın, araştırmacıların ilgilendikleri meseleler hakkında herhangi bir şey bulgulasını güçleştirme yollarıyla yüzleşilmesinde, ne derece değerli olabiliyorsa, o derece değerlidir. Bu metotlardan bazıları, diğerlerinden esas olarak daha iyi olmadığı gibi, genel olarak tanımlanmış belirli araştırma konularının veya alanlarının, zorunlu ve daimi olarak, bu küçük-m

metotlarından biriyle ilişkili olduğu da doğru değildir. Bu metotların hepsine ihtiyacımız vardır. Bu metotların hepsinin kendince faydaları ve kısıtlamaları vardır ve doktora öğrencileri, bu küçük-m metotların tüm çeşitlerine aşina olsa iyi eder. Bu metotları kültürel önyargılar çerçevesinde tartıştığım için, önyargılarımızı bir kenara bırakmamız çağrısında bulunuyorum. Bunu yaparsak daha güçlü olacağız.

Fakat asıl mesele büyük-m metotları ile ilgilidir. Örneğin, yalnızca niceliksel verilere mi, yoksa yalnızca niteliksel verilere mi güvenmeliyiz? Bu, eklektik olup olmaya dair bir soru değildir; ne tür verilerin geçerli olduğuna dair bir sorudur. Kolektif bilgi ve tecrübelerimizden derleme yapmak için, benim bazı basit kurallarım var. Hemen her beyanımızın -bu beyanımızı oluştururken “daha ...” veya “önemli” kelimelerinden daha fazlasını kullanmamış olsak dahi- niceliksel olduğu açıktır. Bana öyle geliyor ki, niceliksel açıdan daha kesin ifadeler ortaya koymak; her zaman, bu açıdan daha az kesin ifadeler ortaya koymaktan daha dikkate değer bulunur. Dolayısıyla bunu, şu düşünce takip eder: Mümkün olduğunca nicelleştirme yapılması arzu edilir. Fakat buradaki “mümkün olduğunca” ifadesi, büyük bir ikaz ihtiva eder. Şu eski fıkrayı herkes bilir: Saatini kaybeden biri, onu sokak lambasının altında arar, çünkü orası daha aydınlıktır. İşte bir kişi, ciddiyetle yapılan bir nicelleştirmeyi, bir buyruk ve öncelik haline getirirse, en sonunda, bu eski fıkradaki kişinin konumuna düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalır.

Ancak bundan daha fazlası var. Günümüzün önemli bir matematikçisi, bize şu uyarıda bulunur: “Niteliksel yaklaşım, niceliksel metotların yedeğinden ibaret değildir. Nite-

liksele yaklaşım -akışkanlar dinamiğinde olduğu gibi- önemli kuramsal gelişmelere neden olabilir. Bu yaklaşımın, niceliksel metotlar karşısında önemli bir avantajı vardır -ki bu da istikrardır” (Ekeland, 1988,73). Bu düşüncenin, nicelleştirme lehindeki temel sosyal bilim argümanlarından birine, -nicelleştirmenin bir çalışmaya güvenilirlik (ya da istikrar) kazandırdığı argümanına- karşı geldiğine iyi dikkat edin. Bu durum, benim prematüre nicelleştirme dediğim şeyle ilgili olmalı. Biz ancak, modellerimizin akla uygunluğu ile verilerimizin sağlamlığını, oldukça ileri bir seviyeye ulaştırdığımız zaman, faydalı bir nicelleştirme yapabiliriz. Nicelleştirme, bir sürecin başlangıcında değil, sonlarında gündeme gelir. Aslında sürecin başlangıcında, her şeyden önce, etnografya ve niceliksel olmayan diğer analiz yöntemleri kullanılır. Bu teknikler, -karmaşık bir durumda (ki bütün sosyal durumlar karmaşıktır)- asıl meseleleri açığa çıkarmamızı mümkün kılar ve böylece, bunlar arasındaki -bir açıklama getirmeye hizmet eden bağlantıları keşfetmemize olanak sağlar.

Basit olan veriler, nicel değil, nitel verilerdir. Ancak basitlik, bilimsel sürecin nihai amacı değildir; basitlik daha ziyade bu sürecin başlangıç noktasıdır. Elbette, işe basit istatistikli bağıntılarla başlanabilir. Fakat asıl amaç karmaşıklıktır. Ve gitgide daha da karmaşıklıktır, hiç de zorunlu olarak, gitgide daha da anlatsal olmak anlamına gelmez. Bununla, pekala kontrollü bir biçimde, gitgide daha fazla değişkenin dahil edildiği, daha karmaşık denklemler de kastediliyor olabilir; hatta bunların kastediliyor olması daha yerinde olabilir.

Sadece bu göreceli karmaşıklık noktasında, gerçek karşılaştırmalar yapmaya girişebiliriz. Bu tür karşılaştırmalar, araştırı-

lan tuhaf, karmaşık ya da egzotik bir durumu, iyi bildiğimizi düşündüğümüz bir durum hakkındaki varsayılan hakikatle karşılaştırmaya almaz. Arnold Feldman -ki o zamanlar “az gelişmiş ülkeler” olarak adlandırılan ülkeler üzerine, inceleme yapan ilk sosyologlardan biridir- şöyle bir hikaye anlatırdı: Ne zaman, incelemesinde tekrar ettiğini gördüğü örüntüler hakkında bir konuşma yapsa, mutlaka dinleyiciler arasından biri kalkıp “ama Pago Pago’da”⁷⁷ öyle değil” dermiş. Feldman’ın anlattığı şeyin Pago Pago için geçerli olmaması, doğru ya da yanlış olabilir; fakat bu ikazın konuyla ne ilgisi var? Eleştiriyi yapan kişi, tekrar eden örüntülerin var olma -hatta var olabilme- olasılığını reddetmek istemiş olabilir. Fakat o halde, niçin Pago Pago’yu inceleyelim ki? Kelebek koleksiyonu mu yapıyoruz? Yahut, eleştiriyi yapan kişi, Feldman’ın formülünün çok basit olduğunu ve eğer bu formülün yararlı olması isteniyorsa, daha karmaşıklaştırılması gerektiğini kastetmiş olabilir. Belki de bu kişi, organizatörlerin konferansa, Feldman’ın yerine kendisini davet etmiş olmaları gerektiğini düşünmüştür. Eleştiri, tarihsel sosyal bilimlerde çok önemli bir araçtır, fakat düşüncesizce yapılan eleştiri buna dahil değildir.

Ve bu beni anlatılara getiriyor. Anlatıları kim sevmez? Anlatılar, gerçeklik algılarını diğer insanlara aktarmanın, çekici ve hayranlık duyulacak ölçüde anlaşılabilir bir yoldur. Kuşkusuz en katı diferansiyel denklemler bile -en hoş giden anlatı biçimi olmasa da- birer anlatı biçimidir. Son zamanlarda diğer anlatıcılardan, makro anlatılara birçok tepki geldi. Sanırım bu kişiler, yaptıkları şeyin mikro anlatı olduğunu ve mikronun makrodan daha iyi olduğunu düşünüyorlar. Fakat

77- ABD topraklarındaki, Amerikan Samoa’sının başkenti (ç.n.).

tabii mikro ortam, içerisinde makronun kendini gösterdiği ve makro ortama gönderme yapılmadan asla anlaşılamayacak olan bir ortamdır. Neticede bütün anlatılar makro anlatıdır. Tek mesele, savunulabilir bir makro anlatı öne sürüp sürmediğimizdir.

Kafamda canlandırdığım tarihsel sosyal bilimler kültürü, kuramlaştırmaya veya kuramlara karşı olmayacaktır; fakat yeterince araştırma yapmadan vakitsizce sonuca ulaşma konusunda ihtiyatlı olacaktır. Aslında bu kültürün temel karakteristiği, bilgi dünyasının geri kalanıyla kurulan bağlantıların, verilerin ve metotların geniş çeşitliliği olacaktır. Bu kültüre en fazla yardımcı olacak şey; hoşgörölü ve şüpheli bir tartışma ortamında gerçekleştirilen, güçlü bir analizdir. Tabii aynı zamanda, önümüzdeki elli yıl içinde, nispeten yeni (sadece iki yüzyıllık), fakat derin bir şekilde kök salmış olan felsefe ile bilimin, -bu sözde iki kültürün- birbirinden ayrılması sorununu aşmış olacağımızı ve tüm bilgiler için tek bir epistemoloji inşa etme yoluna girmiş olacağımızı farz ediyorum. Bu senaryoda, yeniden canlandırılan -ve hem yapısal hem tarihsel olan- bir sosyal bilim; bugün doğa bilimleri ve beşeri disiplinler diye sınıflandırdığımız alanlar arasında önemli bir bağ kurabilir.

Tarihsel sosyal bilimlerin macerası hala ilk aşamasında. Özünde belirsiz olan bir dünyada, esas anlamda rasyonel seçimler yapmamızı mümkün kılacak olanaklar, önümüzde duruyor ve mevcut dünya-sistemimizden bir sonraki sisteme geçilirken -ki bu, zorunlu olarak bilgi yapılarında da meydana gelen bir değişimdir- yaşanan kasvetli dönemde, bize umudumuzu korumamız için bir neden veriyor. Hiç değilse, or-

tak yöntemlerimizi iyileştirmek ve izlenecek daha yararlı yollar bulmak için ciddi bir çaba gösterelim. Disiplinlerimizin, daha az müphem olmasını sağlayalım.

,

1. Bölüm, "Bilim İçin Bilimciliğe Karşı Olmak: Çağdaş Bilgi Üretiminin İkilemleri," Partha Nath Mukherji, ed., *Methodology in Social Research: Dilemmas and Perspectives*, 87-92 kaynağından kopyalandı. © Partha Nath Mukherji 2000. Tüm hakları saklıdır. Telif hakkı sahibinin ve Hindistan, New Delhi'deki Sage Publications India Pvt. Ltd.'nin izniyle kopyalanmıştır.
2. Bölüm, "Yirmi Birinci Yüzyılda Sosyal Bilimler," Ali Kazancigil ve D. Makinson, ed., *World Social Science Report*, 1999, 42-49. © 1999 UNESCO. UNESCO'nun izniyle kopyalandı.
3. Bölüm, "Sosyal Bilimlerde Kesinliklerin Sonu," *Scienza e Storia*, no. 13, 2000: 17-29. Giampiero Bozzolato, CISST'nin nezaketi.
4. Bölüm, "Braudel ve Bilimler Arası: Boş Kilise Sıralarına Vazalar Veren Bir Vaiz mi?," *Review* 24, no. 1, 2001: 3-12. *Review*'in nezaketi.
5. Bölüm, "Zaman ve Süre: Üçüncü Halin Olanaklılığı ya da Braudel ve Prigogine Üzerine Düşünceler," Sage Publications Ltd.'nin izniyle "Time and Duration: The Unexcluded Middle," *Thesis Eleven* 54, no. 1, 1998 kaynağından alınarak yeniden basıldı. © Sage Publications Ltd. ve Thesis Eleven Pty. Ltd., 1998.

6. Bölüm, "Dünya-Sistemleri Analizinin İzlediği Yol ya da Bir Teori Haline Gelmeye Karşı Koyma Yolları," J. Berger ve M. Zelditch Jr., ed., *New Directions in Contemporary Sociological Theory*, 358-76. Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2002. The Rowman & Littlefield Publishing Group'un nezaketi.
7. Bölüm, "Bilim Arayışındaki Tarih," *Review* 19, no. 1, kış 1996: 11-22. *Review*'in nezaketi.
8. Bölüm, "Tarih Yazımı," J. Denolf ve B. Simons, ed., (*Re*) *constructing the Past/Het Verleden als Instrument/Le Passé Composé*, 381-93. Brussels: Carl de Keyser/Magnum, 2000. Carl de Keyser/Magnum'un nezaketi.
9. Bölüm, "Global Kültür(ler): Kurtuluş mu, Tehdit mi Yoksa Mit mi?," C.-H. Hauptmeyer et al., ed., *Die Welt Querdenken*, Festschriftfor Hans-Heinrich Nolte. Frankfurt: Peter Lang, 2003. Peter Lang GmbH'nin nezaketi.
10. Bölüm, "Sosyolojiden Tarihsel Sosyal Bilime: Olanaklar ve Engeller," *British Journal of Sociology*, Milenyum sayısı, 51, no. 1, Ocak-Mart 2000: 25-35. İlk kez Routledge Ltd. tarafından London School of Economics adına *British Journal of Sociology*'de yayımlandı. © The London School of Economics and Political Science, 2000.
11. Bölüm, "Antropoloji, Sosyoloji ve Diğer Müphem Disiplinler," *Current Anthropology* 44, no. 4, Ağustos-Ekim 2003.

- Amin, Samir. 1999. History conceived as an eternal cycle. *Review22* (3): 291-326.
- Aronowitz, Stanley. 1981. A metatheoretical critique of Immanuel Wallerstein's *The modern world-system*. *Theory and Society* 10 (July): 503-20.
- Arrighi, Giovanni. 1999. The world according to Andre Gunder Frank. *Review22* (3): 327-54.
- Bell, David A. 2002. He wouldn't dare. *London Review of Books*. May 9: 19.
- Bourdieu, Pierre. 1975. La specificite du champ scientifique et les conditions sociales d u prores de la raison. *Sociologie et societe* 3 (May): 91 -118.
- Braudel, Fernand. 1949. *La Mediterranee et le monde mediterrannee a l'epoque de philippe II*. Paris: Armand Colin.
1966. *La me diterrannee et le monde mediterrannee a l epoque de Philippe II*. Rev. and enl. ed. 2 vols. Paris: Lib. Armand Colin.
- 1969a. Histoire et sciences sociales: La longue duree. in Fernand lbraudel, *Ecrits s ur l'histoire*, 41-83. Paris: Flammarion. First published in *Annales E.S.C.* 13 (Oct.-D ec. 1958): 725-53.
- 1969b. Uni te et diversite des sciences de l'homme. In Fernand Braudel, *Ecrits s ur l'histoire*, 85-96. Paris: Flammarion. First published in *Revue de l' enseignement superieur* no. 1 (1960): 17-22.
- 1969c. Histoire et sociologie. In Fernand lbraudel, *Ecrits sur l'histoire*. 97-122. Paris: Flammarion. First published as chap. 4 of *Traite de sociologie*, edited by Georges Gurvitch. Paris: Presses Universitaires de France, 2 vols. (1958-60).
1972. *The Mediterranean and the Mediterranean world in the age of Philip II*. New York: Harper & Row.
- 1984a. *Civilization and capitalism. 15th- 18th century* Vol. 3. *The perspective of the world* New York: Harper & Row.
- 1984b. Une vie pour l'histoire. *Magazin Litteraire*, no. 212 (November): 18-24.
- Brenner, Robert. 1977. The origins of capitalist development: A critique of neo-Smithian Marxism *New Left Review* 104 (July-Aug.): 23-92.
- Chaunu, Pierre. 1973. *L'Espagne de Charles Quint*. Part 1. Paris: S.E.D.E.S
- Darnton, Robert. 1999. History lessons. *Perspectives* (American Historical Association) (September): 2-3.
- De Waal, Alex. 2001. The moral solipsism of global ethics inc. *London Review of Books* 23 (Aug. 23): 15.
- Diamond, Sigmund. 1992. *Compromised campus: The collaboration of universities with the intelligence community 1945-1955* New York: Oxford Univ. Press.

- Dreifus. Claudia. 2002. Finding rich fodder in nuclear scientists. *New York Times*. May 21.
- Ekeland, Ivar. 1988. *Mathematics and the unexpected*. Chicago: Univ. of Chicago Press.
- Febvre, Lucien. 1962. Civilisation: Evolution d'un mot et d'un groupe d'idées. in *Pour une histoire a part entière*, 481-528. Paris: SEVPEN.
- Frank, Andre Gunder. 1990. A theoretical introduction to 5000 years of world system history. *Review* 13: 155-248.
1999. *Re Orient: Global economy in the Asian age*. Berkeley: University of California Press.
- Frijhoff, Willem. 1996. Patterns. in *Universities in early modern Europe (1500-1800)*. Vol. 2 of *A history of the University in Europe*, ed. H. de Ridder-Symoens, 43-110. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Grossberg, Lawrence. Cary Nelson. and Paula Treichler, eds. 1992. *Cultural studies* New York: Routledge.
- Hammerstein, Norbert. 1996. Epilogue: The Enlightenment. in *Universities in early modern Europe (1500-1800)*. Vol. 2 of *A history of the University in Europe* ed. H. de Ridder-Symoens, 621-40. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Hechter, Michael. 1975. Review of *The modern world-system*, by Immanuel Wallerstein. *Contemporary Sociology* 4 (3): 217-22.
- Hopkins, Terence K., and Immanuel Wallerstein. 1967, The comparative study of national societies. *Social Science Information* 6 (Oct.): 25-58. coords. 1996. *The age of transition* London: Zed Press.
- Jeanneret, Yves. 1998. *L'affaire Sokal ou la querelle des impostures*. Paris: Presses Univ. de France.
- Lambropoulos, Vassilis. 1993. *The rise of Eurocentrism: Anatomy of interpretation*. Princeton: Princeton Univ. Press.
- Lane, Frederic. 1976. Economic growth in Wallerstein's social system. *Comparative Studies in Society and History* 18 (Oct.): 577-82.
- Lazarsfeld, Paul F. 1949. "The American soldier": An expository review. *Public Opinion Quarterly* 13 (3): 377-404.
- Lee, Richard. 1992. Readings in the "new science": A selective annotated bibliography. *Review* 15 (winter): 113-71.
1996. Structures of knowledge. in *The age of transition*, coord. Terence K. Hopkins and Immanuel Wallerstein, 178-206. London: Zed Press.
- Lingua Franca 2000. *The Sokal hoax: The sham that shook the academy* Lincoln: Univ. of Nebraska Press.
- Lyon, Bryce, and Mary Lyon. 1991. *The birth of Annales history: The letters of Lucien Febvre and Marc Bloch to Henri Pirenne (1921-1935/)*. Brussels: Académie Royale de Belgique, Commission Royale.
- Malowist Marian. 1964. Les aspects sociaux de la première phase de l'expansion coloniale. *Africana Bulletin* 1: 11-40.
1966. Le commerce d'or et d'esclaves au Soudan occidental. *Africana Bulletin* 4: 49-93.
- Merton, Robert K. 1957. The bearing of sociological theory on empirical research. In *Social theory and social structure*, rev. and enl. ed. Glencoe, Ill.: Free Press.
- Mintz, Sidney. 1978. Was the plantation slave a proletarian? *Review* 2 (summer): 81-98.
- Moretti, Franco. 2000. Conjectures on world literature. *New Left Review*, 2d series, no. 1 (Jan.-Feb.): 5-24.

- Nolte, H.H. 1982. The position of Eastern Europe in the international system in early modern times. *Review* 6 (summer): 25—84.
- Novick, Peter. 1988. *That noble dream. The "objectivity question" and the American historical profession*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Pirenne, Henri. 1931. *La tache de l'historien*. Lucien 14, 5-22. English-language version in *Methods in Social Science: A Case Book*, ed. Stuart A. Rice. 435-45. Chicago: Univ. of Chicago Press, 1931.
- Polanyi, Karl. 1957. *The great transformation*. Boston: Beacon Press. 1967. The economy as instituted process. In *Trade and Market in the Early Empires*, ed. K. Polanyi et al, 243-70. Glencoe, Ill.: Free Press.
1977. Forms of integration and supporting structures. In Karl Polanyi, *The livelihood of man*, ed. Harry W. Pearson, 35-43. New York: Academic Press.
- Pollock, Sheldon. 1993. Deep Orientalism? Notes on Sanskrit and power behind the Raj. In *Orientalism and the postcolonial predicament*, ed. C. A. Breckenridge and P. van der Veer, 76-133. Philadelphia: Univ. of Pennsylvania Press.
- Porter, Roy. 1996. The scientific revolution and universities. In *Universities in early modern Europe (1500—1800)*, Vol. 2 of *A history of the university in Europe*, ed. H. de Ridder-Symoens, 531—62. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Prigogine, Ilya. 1997. *The end of certainty: Time, chaos and the laws of nature*. New York: Free Press.
- Prigogine, Ilya, and Isabelle Stengers. 1979. *La nouvelle alliance*. Paris: Gallimard.
- Rüegg, Walter. 1996. Foreword. In *Universities in early modern Europe (1500—1800)*. Vol. 2 of *A history of the university in Europe*, ed. H. de Ridder-Symoens, xix-xxiii. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Sachs, Justice Albie. 1998. Fourth D. T. Lakdawala memorial lecture, given at Institute of Social Sciences, Nehru Memorial Museum and Library Auditorium, New Delhi, Dec. 18.
- Santos, Boaventura de Sousa. 1992. A discourse on the sciences. *Review* 15 (winter): 9-47.
- Shapin, Steven. 1994. *A social history of truth: Civility and science in seventeenth-century England*. Chicago: Univ. of Chicago Press.
- Shohat, Ella (2001). Rupture and return: The shaping of a Mizrahi epistemology. *Hagar* 2 (1): 61—92.
- Skocpol Theda. 1977. Wallerstein's world capitalist system: A theoretical and historical critique. *American Journal of Sociology* 82 (May): 1075- -89.
- Snow C. P. 1965. *The two cultures, and a second look* 2d ed. Cambridge: Cambridge Univ.
- Stengers, Isabelle, 1996. *Cosmopolitique I: La guerre des sciences*. Paris: La Découverte.
- Tillich, Paul. 1948. *The Protestant era*. Chicago: Univ. of Chicago press.
- Truth and Reconciliation Commission (South Africa). 1999. *Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report*. Cape Town: Truth and Reconciliation Commission.
- Wallerstein, Immanuel. 1961. *Africa: The politics of independence*. New York: Random House.
1964. *The road to independence: Ghana and the Ivory Coast*. Paris: Mouton.
1965. *Africa: The politics of unity*. New York: Random House.
1966. The decline of the party in single-party African states. In *Political Parties and Political Development*, ed. J. LaPalombara and M. Weiner 201—14. Princeton: Princeton Univ. Press.

1967. The comparative study of national societies. *Social Science Information* 6 (Oct.): 25-58.
1968. Frantz Fanon. In *International encyclopedia of the social sciences* 5: 326-27.
1970. Frantz Fanon: Reason and violence. *Berkeley Journal of Sociology* 15: 222-31.
- 1974a. *The modern world-system*. Vol. i, *Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century*. New York: Academic Press.
- 1974b. The rise and demise of the world-capitalist system: Concepts for comparative analysis. *Comparative Studies in Society and History* 16 (Sept.): 387-415. Reprinted in *The capitalist world-economy*, 1-36. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1979.
- 1976a. Modernization: Requiescat in pace. In *The uses and controversy of sociology*, ed. L. Coser and O. Larsen, 131-35. New York: Free Press. Reprinted in *The capitalist world-economy*, 132-37. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1979.
- 1976b. Semiperipheral countries and the contemporary world crisis. *Theory and Society* 3 (winter): 461-83. Reprinted in *The capitalist world-economy*, 95-118. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1979.
1978. Civilizations and modes of production: Conflicts and convergences. *Theory and Society* 5: 1-10. Reprinted in *Politics of the world economy*, 159-68. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1984.
1979. Fanon and the revolutionary class. In *The capitalist world-economy*, 250-68. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1979.
1986. Social development, or development of the world-system? *International Sociology* 1 (Mar.): 1-17. Reprinted in *The essential Wallerstein*, 112-28. New York: New Press, 2000.
1987. World-systems analysis. In *Social theory today*, ed. A. Giddens and J. Turner, 309-24. Cambridge: Polity Press. Reprinted as Caal for a debate about the paradigm. in *Unthinking social science: The limits of nineteenth-century paradigms*, 2d ed., 237-56. Philadelphia: Temple Univ. Press, 2001.
- 1988a. What can one mean by southern culture? In *The Evolution of southern culture*, ed. N.M. Bartley, 1-13. Athens: Univ. Of Georgia Press.
- 1988b. The invention of Time Space realities: Towards an understanding of our historical systems. *Geography* 73 (Oct.). Reprinted in *Unthinking social science: The limits of nineteenth-century paradigms*, 2d ed., 135-48. Philadelphia: Temple Univ. Press, 2001.
1989. Culture as the ideological battleground of the modern world-system. *Hitotsubashi Journal of Social Studies* 21 (Aug.): 5-22. Reprinted in *The essential Wallerstein* 264-89. New York: New Press, 2000.
- 1990a. Culture is the world-system: A reply to Boyne. *Theory, Culture, and Society* 7 (June): 63-65.
- 1990b. World-systems analysis: The second phase. *Review* 13 (spring): 287-93. Reprinted in *The end of the world as we know it Social science for the twenty-first century*, 192-201 - Minneapolis: Univ. Of Minnesota Press, 1999.
- 1991a. *Report on an intellectual project: The Fernand Braudel center; 1976-1991*. Binghamton, N.Y.: FCmand Braudel Center.
- 1991b. World system versus world-systems: A critique. *Critique of Anthropology* 11 (2): 189-94.
- 1993a. The geoculture of development, or the transformation of our geoculture? *Asian*

- Perspective* 17 (fall-winter): 211-25. Reprinted in *After liberalism*, 162-75. New York: New Press. 1995
- 1993b. The TimeSpace of world-systems analysis: A philosophical essay. *Historical Geography* 23 (1-2): 5-22.
1994. Peace, stability, and legitimacy, 1990—2025/2050. In *The fall of great powers*, ed. Geir Lundestad, 331-49. Oslo: Scandinavian Univ. Press. Reprinted in *The essential Wallerstein* 435-53. New York: New Press, 2000.
- 1995a. *After liberalism*. New York: New Press.
- 1995b. *Historical capitalism, with capitalist civilization* London: Verso.
- 1995c. The significance of political sociology. In *Encounter with Erik Allardt*, ed. R. Alapuro et al., 27-28. Helsinki: Yliopistopaino.
- 1995d. What do we bound, and whom? when we bound social research? *Social Research* 62 (winter): 839-56. Reprinted in *The essential Wallerstein*. New York: New Press. 2000.
1996. Socialscience and contemporary society: The vanishing guarantees of rationality. *International Sociology* 11 (Mar.): 7-26. Reprinted in *The end of the world as we know Social science for the twenty-first century*, 137-56 Minneapolis: Univ. of Minnesota Press, 1999.
- 1997a. The national and the universal: Can there be such a thing as world culture? In *Culture, globalization, and the world-system*, ed. A.D. King, 91-105. Minneapolis: Univ. Of Minnesota Press.
- 1997b. The unintended consequences of cold war area studies. In *The cold war and the university: Toward an intellectual history of the postwar years*, N. Chomsky et al, 195-231. New York: New Press
- 1998a. Pedagogy and scholarship. In *Menyoring, methods, and movements: Colloquium in honor of Terence K. Hopkins by his former students*, ed I. Wallerstein, 47-52. Binghamton, N.Y.: Fernand Braudel Center.
- 1998b. *Utopistics: or historical choices for the twenty-first century*. New York: New Press.
1999. The heritage of sociology, the promise of social science. *Current Sociology* 47 (Jan.): 1-37. Reprinted in *The end of the world as we know it: Social science for the twenty-first century*, 220-51. Minneapolis: Univ. of Minnesota Press. 1999.
- 2000a. C'était quoi, le tiers-monde? *Le monde diplomatique* (Aug.): 18—19.
- 2000b. From sociology to historical social science: Prospects and obstacles. *British Journal of Sociology* 51 (Jan.—Mar): 25—35.
- 2000c. Globalization or the age of transition?: A long-term view of the trajectory of the world-system. *International Sociology* 15 (June): 249—65. Reprinted in *Decline of American power: The U.S. in a chaotic world*, 45—68. New York: New Press, 2003.
2001. *Unthinking social science: The limits of nineteenth-century paradigms*, 2d ed. Philadelphia: Temple Univ Press.
2003. Who are we? Who are the others? In *Decline of American power: The U.S. in a chaotic world*, 124—48. New York: New Press. 2003.
- Wallerstein, Immanuel, et al. 1996. *Open the social sciences: Report of the Gulbenkian commission the reconstruction of the social sciences*. Stanford: Stanford Univ. Press.
- Weber, Max, 1946. *From Max Weber: Essays in sociology* New York: Oxford Univ. Press.
1968. *Economy and Society*. New York: Bedminster.

- Whitehead, Alfred North. 1948. *Science and the modern world*, New York: Mentor.
- Wulbert, Roiand. 1975. Had by the positive integer. *American Sociologist* 10 (Nov): 243.
- Yifrachel, Oren. 2001. Inequalities: Fate or state? *Hagar* 2 (1): 1—3.
- Zolberg, Aristide. 1981. The origins of the modern world-system: A missing link. *World Politics* 33 (Jan.): 253—81.

